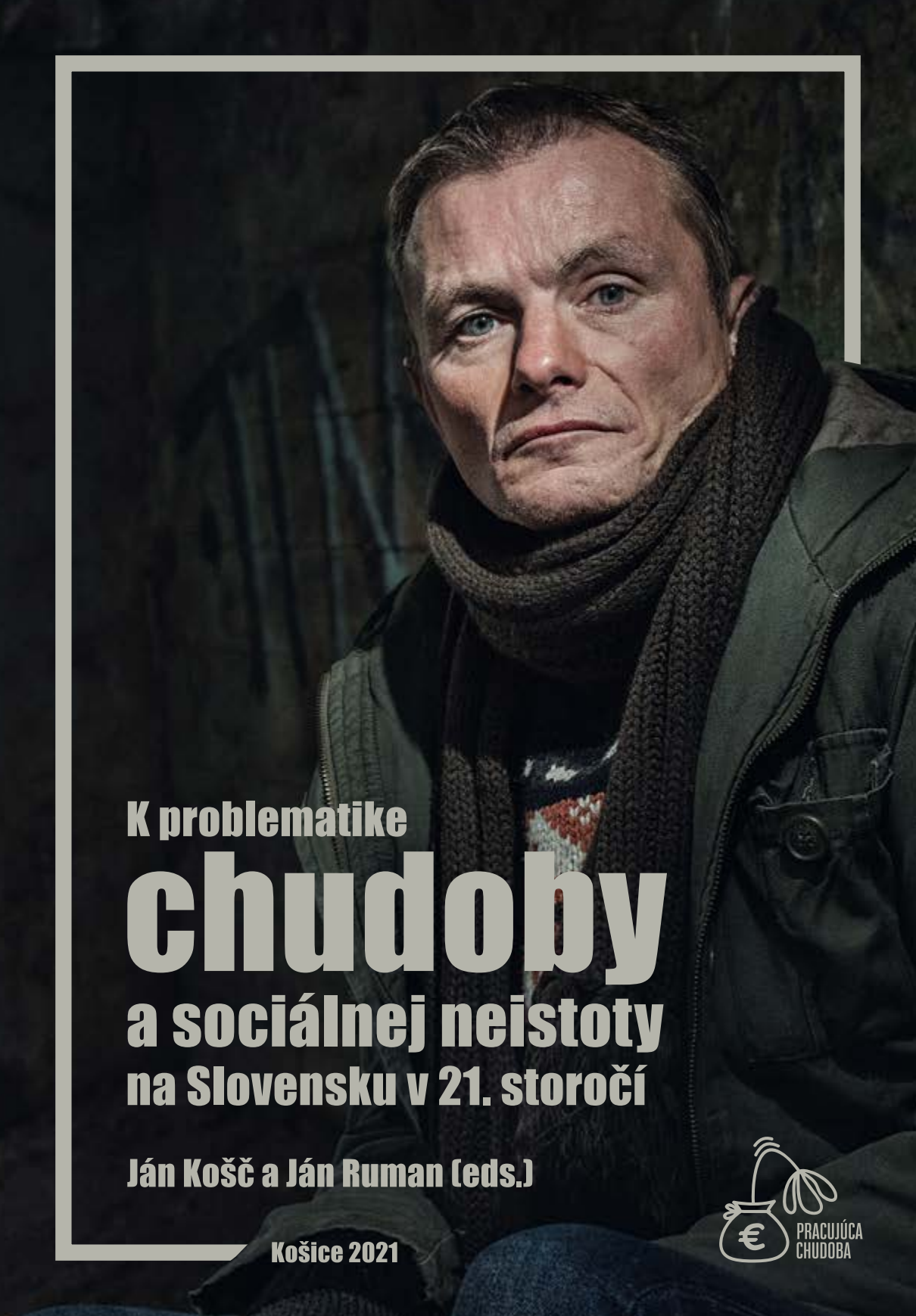

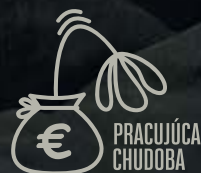
K problematike

chudoby

**a sociálnej neistoty
na Slovensku v 21. storočí**

Ján Košč a Ján Ruman (eds.)

Košice 2021

K problematike
chudoby
a sociálnej neistoty
na Slovensku v 21. storočí

Ján Košč a Ján Ruman (eds.)

Košice 2021

„Pod dobrou vládou je hanbou chudoba. Pod zlou vládou je hanbou bohatstvo.“

Konfucius

K problematike chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku v 21. storočí

Editori: Mgr. Ján Košč; Mgr. Ján Ruman, PhD.

Autori: Mgr. Petra Červená; Ing. PhDr. Peter Daubner;
Mgr. Daniel Gerbery, PhD.; Barbora Holubová, PhD.;
Ing. Alexandra Kárová; Mgr. art. Zuzana Kepplová, PhD.;
Ing. Ludmila Kolesárová; Mgr. Ján Košč;
Mgr. Alena Krempaská; Ing. Anton Marcinčin, PhD.;
Mgr. Ján Ruman, PhD.; Mgr. Peter Takáč, PhD.

Fotografie: Mgr. art. Julián Bosák, Tomáš Halász, Ema Kassay,
Paula Kentošová.

Recenzenti: doc. Mgr. Tomáš Profant, PhD.,
doc. Ing. Tomáš Želinský, PhD.

Jazyková úprava: Martin Lukáč

Vydavateľ: Pracujúca chudoba, Košice 2021

Tlač: EQUILIBRIA, s.r.o.

Grafická úprava: Denisa Kurucová

Typografická sadzba: Denisa Kurucová

Obálka: Denisa Kurucová (spracovanie),
Tomáš Halász (predná fotografia),
Ema Kassay (zadná fotografia).

Rok vydania: 2021

© Všetky práva vyhradené. Toto dielo a ani žiadnu jeho časť nemožno reprodu-
kovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu
majiteľov práv.

Publikácia bola podporená nadáciou Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupe-
ní v Českej republike. Za obsah je plne zodpovedný vydavateľ publikácie; posto-
je prezentované v texte nemusia nutne predstavovať stanovisko nadácie.

ISBN: 978-80-973614-3-3

EAN: 9788097361433

OBSAH:

<i>Foreword</i>	17
<i>Predhovor</i>	21

ASPEKTY CHUDOBY

Daniel Gerbery

<i>O čom hovoríme, keď hovoríme o chudobe detí a medzigeneračnej reprodukcii chudoby?</i>	27
---	----

SYSTÉMOVÉ PRÍČINY CHUDOBY A SOCIÁLNEJ NEISTOTY

Peter Daubner

<i>Chudoba v ére antropocénu: Úlohy politickej filozofie v kontexte sociálnej a environmentálnej spravodlivosti</i>	51
---	----

Peter Takáč

<i>Chudoba ako výsledok nerovnosti</i>	83
--	----

Ján Košč

<i>„Silný“ sociálny štát na Slovensku?</i>	95
--	----

Ján Ruman

<i>Vzostup prekarizovanej práce a zrod prekariátu</i>	115
---	-----

CHUDOBA AKO DÔSLEDOK CENTRALIZÁCIE

Anton Marcinčin

<i>Chudobné regióny</i>	139
-------------------------------	-----

CHUDOBA AKO FALOŠNÝ DISKURZ

Alena Krempaská

<i>Na odstránenie chudoby treba podporu verejnosti</i>	169
--	-----

FEMINIZMUS A CHUDOBA

Barbora Holubová

<i>Ani udice ani ryby, alebo chudoba žien na Slovensku</i>	189
--	-----

CHUDOBA AKO DÔSLEDOK CHOROBY ALEBO ROZPADU RODINY

Ľudmila Kolesárová

Rodina, choroba a chudoba 213

BEZDOMOVECTVO A PRÁVO NA BÝVANIE

Petra Červená a Alexandra Kárová

Ľudia bez domova 233

ZO ŽIVOTA CHUDOBY (REPORTÁŽNY POHĽAD NA CHUDOBU)

Zuzana Kepplová

Kde Rómovia nie sú súčasťou problému, ale jeho riešenia 263

UMELECKO-ESEJISTICKÝ POHĽAD NA CHUDOBU

Zuzana Kepplová

„Nepodobám sa človeku“ – čo sa deje, keď sa deje chudoba 283

VIZUÁLNY POHĽAD NA CHUDOBU NIEKEDY POVIE (BOLÍ) VIAC AKO TEXTY A GRAFY

Julián Bosák, Tomáš Halász a Paula Kentošová

„21. storočie“ na Slovensku pohľadom fotografov 295

Zoznam obrázkov:

Obr. 1 – Miera a hĺbka príjmovej chudoby v krajinách EÚ (%)	31
Obr. 2 – Miera materiálnej deprivácie a miera závažnej materiálnej deprivácie detí v SR (%)	36
Obr. 3 – Miera závažnej deprivácie v oblasti bývania u detí (%)	38
Obr. 4 – Vplyv socioekonomického zázemia na čitateľskú gramotnosť podľa OECD PISA (2018)	43
Obr. 5 – Združená daňová kvóta (Eurostat)	99
Obr. 6 – Prílev a odlev kapitálu (Piketty)	100
Obr. 7 – Sociálne výdavky ako podiel na HDP (OECDstat)	102
Obr. 8 – Hrubé výdavky na sociálnu ochranu v PPS na obyvateľa ako podiel na HDP (Eurostat a ESSPROS)	103
Obr. 9 – Hrubé výdavky na sociálnu ochranu v SR v roku 2017 (ŠÚ a ESSPROS)	103
Obr. 10 – Kategórie poberateľov dávky v hmotnej núdzi (január 2019/ ILP)	104
Obr. 11 – Index sociálnej spravodlivosti (Social Justice Index/ Bertelsmann stiftung)	108
Obr. 12 – Miera rizika chudoby vyjadrená pre EÚ hranicu chudoby a pre národnú hranicu chudoby (Eurostat a Želinský)	109
Obr. 13 – Typológia prekariátu	132
Obr. 14 – Väčšina slovenských krajov patrí k menej výkonným ...	145
Obr. 15 – Prešovský kraj dlhodobo zaostáva	146
Obr. 16 – Miera zamestnanosti najnižšia v Košickom kraji	148
Obr. 17 – Najvyššia miera nezamestnanosti v Prešovskom kraji je nový fenomén	148
Obr. 18 – Nezamestnanosť je problémom hlavne Prešovského, Košického a Banskobystrického kraja	149
Obr. 19 – Útek mimo trh práce brzdí rast zamestnanosti	149
Obr. 20 – Najnižšie vzdelanie je doménou Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja	151

Obr. 21 – Ekvivalentný disponibilný príjem dlhodobo najnižší v Prešovskom kraji	151
Obr. 22 – Nadpriemerný ekvivalentný disponibilný príjem dosahuje (popri Bratislavskom) aj Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj	153
Obr. 23 – Miera rizika chudoby sa zvýšila najviac v Banskoby- strickom kraji. V Nitrianskom sa najviac znížila.	154
Obr. 24 – Takmer 400 tisíc chudobných v troch krajoch	155
Obr. 25 – Zvyšuje sa geografická koncentrácia chudoby	155
Obr. 26 – Rimavská Sobota má najvyššiu mieru nezamestna- nosti počas celého sledovaného obdobia	157
Obr. 27 – Najnižšia relatívna zamestnanosť je v južných a východných okresoch	158
Obr. 28 – Počas hospodárskeho rastu sa nezamestnanosť koncentrovala v 12 NRO	159
Obr. 29 – Trh práce v 12 NRO reagoval na začiatok hospodárskej krízy v roku 2020	160
Obr. 30 – Vývoj počtu jednorodičovských domácností v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia (percento zo všetkých jednorodičovských domácností, 2005 – 2019)	200
Obr. 31 – Podiel rodín v systéme Dobrého anjela s celkovým mesačným príjmom pod 700 € v čistom	217
Obr. 32 – Priemerný počet návštev lekára za mesiac	218
Obr. 33 – Počet odborných ambulancií navštívených pacientmi počas liečby	218
Obr. 34 – Priemerná vzdialenosť onkologického pacienta a jeho onkológa	219
Obr. 35 – Mesačne najazdené km na rodinu	219
Obr. 36 – Podiel rodín v systéme Dobrého anjela, ktoré sa počas liečby z dôvodu ochorenia zadlžili	220
Obr. 37 – Podiely rodín v systéme Dobrý anjel postihnutých sociálnymi dopadmi	221

Zoznam tabuliek:

Tab. 1 – Medzigeneračný prenos vzdelanostnej úrovne na Slovensku (%)	45
Tab. 2 – Počet mužov a žien v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia podľa vekových kategórií (absolútne a relatívne hodnoty, 2019)	195
Tab. 3 – Celkový príjmový rodový rozdiel (v %, 2002 – 2018)	198

Zoznam fotografií:

Fotografia 1 – Pohľad do budúcnosti	26
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 2 – Antropocén I.	50
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 3 – Nerovnosť v uliciach	82
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 4 – Sušenie prádla	94
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 5 – Stavební robotníci	114
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 6 – Železničná stanica	138
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 7 – Požičaj si a zbankrotuj	168
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 8 – Ženský tieň	188
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 9 – Matka s dieťaťom	212
(autor Julián Bosák)	
Fotografia 10 – Ľudia bez domova	232
(autor: Julian Bosák)	
Fotografia 11 – Detská radosť a vzájomnosť	262
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 12 – Slovensko 21. storočia I.	282
(autorka: Ema Kassay)	
Fotografia 13 – Muž bez domova I.	294
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 14 – Pohľad	295
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 15 – Prvý sneh	296
(autorka: Paula Kentošová)	

Fotografia 16 – Nežobri!	297
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 17 – Dieťa na pláži	298
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 18 – Pohľad z okna	299
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 19 – Matka s dieťaťom	300
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 20 – Detská radosť I.	301
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 21 – Detská radosť II.	302
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 22 – Detská radosť III.	303
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 23 – Mačiatko	304
(autorka: Paula Kentošová)	
Fotografia 24 – Domov, či smetisko?!	305
(autorka: Ema Kassay)	
Fotografia 25 – Slovensko 21. storočia II.	306
(autorka: Ema Kassay)	
Fotografia 26 – Deti 21. storočia I.	307
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 27 – Deti 21. storočia II.	308
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 28 – Deti 21. storočia III.	309
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 29 – Deti 21. storočia IV.	310
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 30 – Deti 21. storočia V.	311
(autor: Julián Bosák)	

Fotografia 31 – Relax v parku?	312
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 32 – Rukojemník?	313
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 33 – Férové šance?	314
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 34 – Zatvárajte dvere!	315
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 35 – Trh rozhodol!	316
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 36 – Nerovnosť v uliciach	317
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 37 – Muž bez domova II.	318
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 38 – Žena bez domova I.	319
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 39 – Muž bez domova III.	320
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 40 – Muž bez domova IV.	321
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 41 – Muž bez domova V.	322
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 42 – Muž bez domova VI.	323
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 43 – Žena bez domova II.	324
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 44 – Muž bez domova VII.	325
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 45 – Žena bez domova III.	326
(autor: Tomáš Halász)	
Fotografia 46 – Muž bez domova VIII.	327
(autor: Tomáš Halász)	

Fotografia 47 – Problém	328
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 48 – Žijeme?	329
(autor: Julián Bosák)	
Fotografia 49 – Antropocén II.	330
(autor: Julián Bosák)	

Foreword

Understanding the problem of poverty in the context of primary sociability (in simple terms: the ability to adapt to unfamiliar people and conditions) is different from that of secondary sociability. The former envisages social assistance and solidarity from the family / extended family, the neighbours, tribe or community, the latter from the state. In traditional societies (primary sociability), poverty was viewed as something natural, as not everyone had the same starting position, assets, abilities or skills. Help was given where possible and when it wasn't, material deficiency reigned. The poor accepted their status as poor because they were forced into it by the collective socioeconomic and legal consciousness at the time. There were no such things as social, economic or cultural rights. The contemporary "set up" of society – systemic socioeconomic relations, means and objective conditions permanently generated poverty, while the fate of the poor therefore depended on the mercy of others or good fortune. In addition to changing production relationships and means, the transition to modern society (secondary sociability) was intended to mean material progress and securing human rights. Social reconciliation, solidarity, social inclusion or social cohesion are meant to be ensured in modern societies through the instrument of the welfare state as an institutionalized entity whose task is to satisfy people's social rights. Being poor or suffering poverty in modern society means failure inside the system, not as a result of a series of individual failures (these are not dominant in terms of causation). The character of modernity lies in complexity and functionality. Once it is assumed that belonging to modern society means having achieved security in terms of material needs, then discourse of the type "help yourself" cannot be pursued. All ideas, assertions, proposals and reg-

ulations based on discourse on the individual internalization of social risks, material deficiency or material indignity are in fact reminiscences about, but also nostalgia for, feudalism. They also deprive the legitimacy of established democracy as denying civil or political rights. In modern societies, poverty cannot be seen as a natural state, as it is part of a functional differentiation of the system that has mechanisms for its eradication and harmonization. Modern social and legal awareness does not even enable the category of poverty to be perceived differently from an undesirable state or deviation. A turnaround in this view has been brought about by global capital and the ideology of neoliberalism in practice.

If Slovakia wants to identify itself as a modern country in the 21st century, it must also develop a modern social system and implement modern social policies reflecting the needs of secondary sociability – a functioning welfare state. The role of modern political and social approaches should clearly be to recognise social rights as the fully-fledged human rights and freedoms of every modern citizen and their subsequent realization in practice, because if this is not the case, it means that with the advent of modernity only new forms of poverty have arisen, but poverty itself has not disappeared, even though the initial intention has been abounded in real comprehensive and functional social emancipation.

The presented volume has the ambition to open discussion on questions that it considers legitimate and crucial in addressing phenomena such as poverty and social insecurity in the 21st century in Slovakia. And, of course, it attempts to find qualified answers to them. In the following pages, the twelve invited authors (Petra Červená, Peter Daubner, Daniel Gerbery, Barbora Holubová, Alexandra Kárová, Zuzana Kepplová, Ľudmila Kolesárová, Ján Košč, Alena Krempaská, Anton Marcinčin, Ján

Ruman and Peter Takáč) address these phenomena and fundamental problems theoretically-normatively, empirically-analytically and also from an artistic and literary perspective. Individual contributions examine aspects of poverty, such as child poverty or intergenerational poverty; systemic causes of poverty and social insecurity; poverty as a result of the centralization of policy decisions; poverty seen as something that people are themselves responsible for; female poverty; poverty in the context of the occurrence of chronic disease or family breakdown; homelessness and the associated right to housing, and poverty which life itself brings in the form of difficult social situations through the prism of reporting.

The intention of the editors of this volume, but also of the authors, is to present readers with information and data related to poverty and social insecurity in Slovakia, to highlight the current state of play – the resolution/non-resolution of certain cases, legislative settings, specific policies, attitudes and myths, to address their causes and the possibility to predict their future development, and also to find normative solutions that would prevent them from persisting and deepening. Some contributions are more qualitatively tuned due to the literature used, while others emphasize quantitative indicators.

We believe that this collection of texts will also help to start a debate in Slovakia on the topical issue of poverty and social insecurity, to reflect on the real problems that poor and socially excluded citizens meet and battle with on a daily basis (about which they are not happy), to understand them empathetically and, last but not least, to make any efforts towards change (at least to engage in discussion, start petitions or offer proposals for specific laws). Poverty is constantly present and ready, as is social insecurity. It can affect anyone from the lower and middle classes at any time. Those from higher social-status groups

generally do not have to worry about poverty and social insecurity, as late capitalism does not, by its very nature, enable social mobility. Those at the top fall down with great difficulty, just as those at the bottom rise up with great difficulty.

Ján Košč and Ján Ruman

editors

Predhovor

Chápanie problému chudoby je v kontexte primárnej sociability (zjednodušene: schopnosť prispôbiť sa cudzím ľuďom a podmienkam) iné ako v kontexte sekundárnej sociability. Tá prvá predpokladá sociálnu pomoc a solidaritu od rodiny/veľkorodiny, susedov, kmeňa alebo komunity, tá druhá od štátu. V tradičných spoločnostiach (primárna sociabilita) sa na chudobu nazeralo ako na niečo prirodzené, keďže nie každý mal rovnakú štartovaciu pozíciu, majetok či schopnosti a zručnosti. Ak sa dalo, pomohlo sa, keď nie, pretrvával hmotný nedostatok. Chudobní svoj status chudobných akceptovali, pretože ich k tomu nútilo vtedajšie kolektívne socioekonomické a právne vedomie. Neexistovalo nič také ako sociálne, hospodárske či kultúrne práva. Vtedajšie „nastavenie“ spoločnosti – systémové socioekonomické vzťahy, prostriedky a objektívne podmienky chudobu permanentne generovali, pričom osud chudobných tak závisel od milosti druhých či šťasteny. Prechod k modernej spoločnosti (sekundárna sociabilita) mal okrem zmeny produkčných vzťahov a prostriedkov znamenať aj materiálny progres a zaistenie ľudských práv. V moderných spoločnostiach sa má sociálny zmier, solidarita, sociálna inklúzia či sociálna kohézia zabezpečovať prostredníctvom nástroja, ktorým je sociálny štát ako inštitucionalizovaná inštitúcia, ktorej úlohou je saturovať sociálne práva ľudí. Byť chudobným, resp. trpieť chudobou v modernej spoločnosti znamená zlyhanie vnútri systému a nie ako výsledok série individuálnych zlyhaní (tie nie sú dominantné z hľadiska príčinnosti). Charakter modernosti spočíva v komplexnosti a funkčnosti. Ak sa raz predpokladá, že patriť do modernej spoločnosti znamená mať zabezpečenú istotu v materiálnej núdzi, tak sa potom nemôže presadzovať diskurz typu „pomôž si sám“. Všetky idey, tvrdenia, návrhy a reglementy vychádzajúce

a opierajúce sa o diskurz individuálnej internalizácie sociálnych rizík, hmotného nedostatku či materiálnej nedôstojnosti sú vlastne nielen reminiscenciou, ale nostalgiou za feudalizmom. Legitimity nastolenej demokracie zbavujú rovnako ako upieranie občianskych či politických práv. V moderných spoločnostiach sa na chudobu nemôže nazerať ako na prirodzený stav, keďže je súčasťou funkčnej diferenciacie systému, ktorý disponuje mechanizmami na jej odstránenie a harmonizáciu. Moderné sociálne a právne vedomie ani neumožňuje vnímať kategóriu chudoby inak ako nežiadúci stav, resp. odchýlku. Obrat v nazeraní priniesol globálny kapitál a ideológia neoliberalizmu v praxi.

Ak sa chce Slovensko v 21. storočí identifikovať ako moderná krajina, musí rozvíjať aj moderný sociálny systém a implementovať moderné sociálne politiky reflektujúce potreby sekundárnej sociability – tzv. fungujúceho sociálneho štátu. Úlohou moderných politických a sociálnych prístupov by jednoznačne malo byť uznanie sociálnych práv ako plnohodnotných ľudských práv a slobôd každého moderného občana a ich následná saturácia v praxi, pretože ak sa to tak nedeje, znamená to, že príchodom modernosti vznikli len nové formy chudoby, avšak chudoba samotná nevymizla, hoci počiatočný zámer oplýval reálnou komplexnou a funkčnou sociálnou emancipáciou.

Predkladaný zborník má ambíciu otvárať otázky, ktoré považuje za legitímne a kľúčové pri riešení fenoménov ako chudoba a sociálna neistota v 21. storočí na Slovensku. A samozrejme sa pokúša hľadať na ne aj kvalifikované odpovede. Dvanásť oslovených autorov (Petra Červená, Peter Daubner, Daniel Gerbery, Barbora Holubová, Alexandra Kárová, Zuzana Kepplová, Ľudmila Kolesárová, Ján Košč, Alena Krempaská, Anton Marcinčin, Ján Ruman a Peter Takáč) sa na nasledujúcich stránkach teoreticko-normatívne, empiricko-analyticky a takisto aj umelecko-literárne vyrovnáva s týmito fenoménmi a zásadnými problé-

mami modernej spoločnosti. Jednotlivé príspevky sa zaoberajú aspektami chudoby, akými sú chudoba detí či medzigeneračná chudoba, systémovými príčinami vzniku a generovania chudoby a sociálnej neistoty, chudobou ako dôsledkom centralizácie politických rozhodnutí, chudobou, ktorá je vnímaná ako niečo, za čo si ľudia môžu sami, chudobou žien, chudobou v kontexte výskytu pretrvávajúcej choroby alebo rozpadu rodiny, bezdomovectvom a s ním spojeným právom na bývanie či chudobou, ktorú píše sám život v podobe zložitých sociálnych situácií cez prizmu reportáže.

Zámerom editorov tohto zborníka, ale aj autorov je predostrieť čitateľom informácie a dáta týkajúce sa chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku, poukázať na súčasný stav – riešenia/neriešenia niektorých prípadov, legislatívnych nastavení, konkrétnych politík, postojov a mýtov, zaoberať sa príčinami ich vzniku a možnosťami predikovať ich budúci vývoj, ako aj nachádzať normatívne riešenia, ktoré by zamedzovali ich pretrvávaniu či prehlbovaniu. Niektoré príspevky sú vzhľadom na použitú literatúru ladené viac kvalitatívne, iné kladú dôraz na kvantitatívne ukazovatele.

Veríme, že aj tento zborník textov pomôže na Slovensku rozprúdiť diskusiu na aktuálnu tému chudoby a sociálnej neistoty, zamyslieť sa nad reálnymi problémami, s ktorými sa musia chudobní a sociálne vylúčení občania stretávať a dennodenne zápasíť (ich to šťastím nenaplní), empaticky ich pochopiť a v neposlednom rade vynaložiť akékoľvek úsilie smerujúce k zmene (prínajmenšom sa zapojiť do diskusie, rozbehnúť petičnú akciu či prísť s návrhom konkrétneho zákona). Chudoba je neustále prítomná a pripravená rovnako ako sociálna neistota. Kedykoľvek môže postihnúť kohokoľvek z nižších a stredných vrstiev. Tí na vyšších sociálno-statusových priečkach sa vo všeobecnosti chudoby a sociálnej neistoty obávať nemusia, keďže neskorý ka-

pitalizmus vo svojej podstate neumožňuje sociálnu mobilitu. Tí hore sotva prepadnú dole, rovnako ako tí dole len ťažko postúpia hore.

Ján Košč a Ján Ruman

editori

ASPEKTY CHUDOBY

Fotografia 1 – Pohľad do budúcnosti (autorka: Paula Kentošová)

O čom hovoríme, keď hovoríme o chudobe detí a medzigeneračnej reprodukcii chudoby?

Daniel Gerbery, Filozofická fakulta UK v Bratislave

Abstract:

Chapter focuses on various faces of child poverty and intergenerational transmission of poverty and social disadvantages. It pays attention to living conditions of children beyond the well-known and too general concept of income poverty. Further, it points to the patterns of reproduction of socio-economic status, which emerge in particular among poor households. It argues that empirical evidence on child poverty and children's chances for upward social mobility are in stark contrast to the commitments of our society for its own nature and ambitions, as well as prevailing concept of citizenship.

**Štúdia vznikla ako súčasť riešenia výskumného projektu
*Práca ako zdroj sociálneho vylúčenia a anómie: formy
prekarizácie práce a ich konzekvencie* (VEGA 1/0378/19).**

Úvod

Chudoba má mnoho podôb. V jej jadre je (vynútený) nedostatok peňažných, materiálnych a sociálnych zdrojov, ale aj absentujúci prístup k službám či infraštruktúre. Rôzne tváre chudoby spája to, že každá z nich je atakom na ľudskú dôstojnosť, ktorá je kľúčovým pilierom moderného občianstva. Popri priamych devastačných dôsledkoch života v núdzných podmienkach chudoba prináša zásadné obmedzenie autonómie človeka, jeho schopnosti rozvíjať život podľa vlastných predstáv. Zužuje totiž

priestor slobodného rozhodovania sa: pre každú životnú situáciu totiž platí, že možnosti, medzi ktorými sa môžu rozhodovať ľudia mimo ohrozenia chudobou, majú úplne inú povahu než alternatívy, ktoré sú k dispozícii chudobným. Ak teda vôbec možnosť rozhodovať sa majú.

Dôsledky chudoby sa neprejavujú len tu a teraz, ale nárokujú si dlhú životnosť. Ovplyvňujú budúce šance dospelých, ale i šance generácie detí. Nie je náhoda, že medzigeneračná reprodukcia sociálneho postavenia je najsilnejšia práve na koncoch príjmovej a majetkovej distribúcie: u najchudobnejších a u najmajetnejších. Chudobné deti sú tak zasiahnuté dvojako: poznamenaný je tak ich súčasný život, ako aj ich budúcnosť.

Cieľom tohto textu je priblížiť podoby chudoby, ktoré zasahujú životy detí, a formy a mechanizmy reprodukcie sociálneho znevýhodnenia, ktorým je v poslednej dobe venovaná veľká pozornosť. Budeme sa snažiť z rôznych perspektív ukázať, že socioekonomický pôvod – teda socioekonomické podmienky v detstve – diferencuje budúce šance. V poslednej dobe obe témy rezonovali vo verejnom priestore a možno teda predpokladať, že širšej verejnosti nie sú neznáme. Cieľom tohto príspevku je ponúknuť celistvejší obraz, založený na validných dátach zo štatistických výberových zisťovaní, ktoré môžu slúžiť ako rámec pre interpretáciu výsledkov rôznych prípadových štúdií alebo sond zameraných na špecifické kategórie populácie, špecifické lokality či oblasti verejných politík.

Text má nasledujúcu štruktúru: V prvej časti krátko načrtujeme celkový vývoj rôznych podôb chudoby na Slovensku v dlhšom časovom horizonte. Potom si priblížime situáciu detí a nakoniec, v tretej časti, bude pozornosť venovaná rôznym aspektom medzigeneračnej reprodukcie sociálnych znevýhodnení.

Čo vieme o chudobe?

Vždy, keď Štatistický úrad SR zverejní výsledky *Zisťovania príjmových a životných podmienok domácností* (SILC)¹, objavajú sa upozornenia, že Slovensko je z hľadiska príjmových nerovností a chudoby jednou z najmenej problémových krajín v EÚ (graf 1). A skutočne, od roku 2005, keď boli údaje z tohto zisťovania uverejnené prvýkrát, miera príjmovej chudoby bola vždy pod úrovňou celoeurópskeho priemeru. Navyše, s výnimkou roku 2005 Slovensko každý rok patrilo k trom alebo štyrom krajinám s najnižšou mierou chudoby v EÚ.² Vyjadrené v číslach, podiel osôb žijúcich pod hranicou chudoby osciloval medzi trinástimi a jedenástimi percentami. Posledný dostupný údaj za rok 2019 ukazuje, že podiel chudobných osôb predstavoval 11,9 % (graf 1). Tento podiel klesá od roku 2016, keď miera chudoby predstavovala 12,7 %.

Čo to ale znamená? Relatívne pozitívne umiestnenie Slovenska v rámci priestoru EÚ nehovorí nič o vážnosti chudoby ako spoločenského problému na Slovensku a už vôbec nič o vážnosti chudoby ako problému zažívaného nie zanedbateľnou časťou populácie. Navyše, ako je všeobecne známe (a neustále pripomínanie v tomto prípade nie je na škodu), príjmová chudoba je tu definovaná ako relatívny koncept. To znamená, že hranica chudoby, ktorá oddeľuje chudobných od zvyšku populácie, je defi-

1 Zisťovanie príjmových a životných podmienok domácností je štatistickým výberovým zisťovaním prebiehajúcim vo všetkých členských krajinách EÚ, ktoré u nás každoročne realizuje Štatistický úrad Slovenskej republiky a ktoré predstavuje kľúčový zdroj informácií o životných podmienkach, vrátane informácií o chudobe a sociálnom vylúčení či nerovnostiach. V ďalšom texte budeme pre toto zisťovanie používať skratku SILC, čo je akronym jeho anglického názvu. ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

2 Nižšiu úroveň príjmovej chudoby bolo možné po celý čas nájsť iba v Českej republike. Viaceré roky mali nižšiu mieru chudoby aj Dánsko, Holandsko a Fínsko.

novaná nie ako nejaký absolútny štandard (na úrovni životného minima alebo minimálny mzdy), ale odvodzuje sa od štandardu, ktorý berie do úvahy situáciu v celej spoločnosti. Konkrétne, hranica chudoby je definovaná ako 60 % mediánu disponibilného príjmu domácnosti prepočítaného na jedného člena. Ide teda o percento z priemerného príjmu – hranica chudoby sa vzťahuje na to, aké je rozloženie príjmov v spoločnosti. Toto rozloženie sa samozrejme mení v čase i naprieč krajinami.

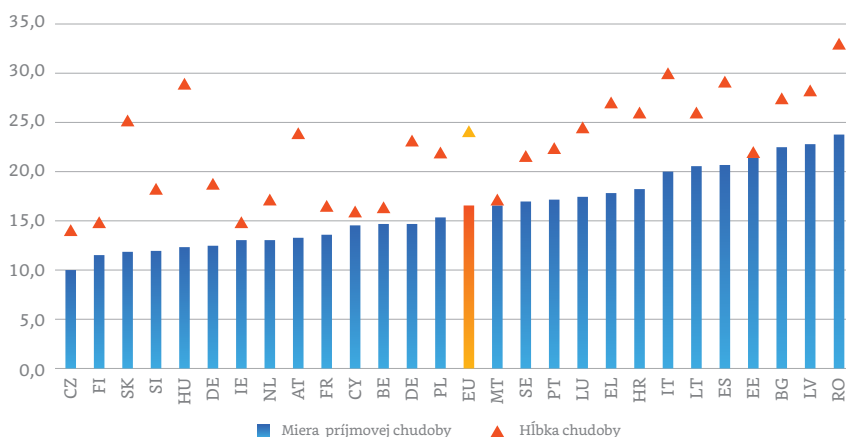
Ak teda Slovensko patrí ku krajinám s najnižšou mierou príjmovej chudoby, tak zároveň treba povedať, že jeho hranica chudoby³ patrí taktiež k tým nižším. V roku 2019 boli len tri krajiny, ktoré mali nižšiu hranicu chudoby pre jednočlennú domácnosť (Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko) a štyri krajiny pre dvojčlennú domácnosť s dvoma deťmi (Bulharsko, Grécko, Maďarsko, Rumunsko).⁴ Nižšia úroveň hranice chudoby odráža fakt, že priemerný príjem na Slovensku je nižší a že Slovensko má rovnomernejšie rozloženie príjmov. Okrem iného to znamená, že časť populácie, ktorá je na Slovensku nad hranicou chudoby, by v iných krajinách (s vyššou hranicou chudoby) patria k chudobnej populácii.

Na strane druhej, ľudia žijúci v príjmovej chudobe sú na Slovensku „viac“ chudobní než vo väčšine krajín EÚ. Prezrádza to ukazovateľ, ktorý sa hovorovo označuje ako „hlĺbka“ chudoby a ktorý vyjadruje, ako hlboko pod hranicou chudoby sa nachá-

3 Presnejšie, malo by sa hovoriť o hraniciach chudoby, keďže hranica chudoby sa líši podľa typu domácnosti. Vyššie uvedený argument však platí pre hranice chudoby, ktoré sa zvyknú uvádzať v oficiálnych štatistikách.

4 Treba dodať, že obdobie predtým bola hranica chudoby piata až deviata najnižšia v rámci EÚ.

dza priemerný príjem chudobných ľudí.⁵ V roku 2019 tento ukazovateľ dosiahol hodnotu 25,2 %, čo znamená, že rozdiel medzi priemerným príjmom chudobnej populácie a hranicou chudoby predstavoval 25 % z hranice chudoby (graf 1). Chudobní ľudia na Slovensku tak boli od priemeru ďalej než chudobné populácie v 17 krajinách EÚ. A len Slovensko a Maďarsko sú krajinami, kde sa spája nižšia úroveň príjmovej chudoby s jej väčšou hĺbkou. Všetky ostatné krajiny, v ktorých je miera príjmovej chudoby pod priemerom EÚ, vykazujú aj podpriemernú hĺbkou chudoby.

Obr. 1 – Miera a hĺbka príjmovej chudoby v krajinách EÚ (%)

Zdroj: Eurostat⁶, spracovanie dát: Autor

Riziko príjmovej chudoby nie je rozložené rovnomerne. Niektoré populačné kategórie majú vyššie „šance“ ocitnúť sa pod

5 Formálny názov má dosť krkolomnú podobu: relatívny prepad mediánu príjmov v riziku chudoby. Vyjadruje rozdiel medzi priemerným príjmom populácie pod hranicou chudoby a hranicou chudoby (v % z hranice chudoby).

6 EUROSTAT: Database. Luxemburg: Eurostat, 2021.

hranicou chudoby než iné. Opäť pripomenieme len známy fakt, že k najviac ohrozeným kategóriám patria osoby žijúce v jednorodičovských domácnostiach, viacdenných domácnostiach, domácnostiach s vysokou koncentráciou nezamestnanosti, ďalej nezamestnané osoby či osoby s nižšou úrovňou dosiahnutého vzdelania. Vo všetkých týchto prípadoch dosahuje miera príjmovej chudoby úroveň výrazne vyššiu než je priemer za celú populáciu. Tak napríklad v roku 2019 žilo pod hranicou chudoby 37 % osôb v jednorodičovských a 36 % osôb vo viacdenných domácnostiach. Medzi nezamestnanými bol v danom roku pod hranicou chudoby každý druhý človek (51 %). A nakoniec, v chudobe žilo až 77 % osôb žijúcich v domácnostiach, kde sa koncentruje nezamestnanosť alebo ekonomická neaktivita. Tieto údaje nie sú samoúčelné, nemajú za cieľ zahliť čitateľa a presvedčiť ho o „exaktnosti“ autorovho prístupu, ale iba ukázať, že za relatívne nízkymi číslami o príjmovej chudobe sa skrývajú ďalšie vrstvy, ktoré si zaslúžia veľkú pozornosť. Navyše, aby nedošlo k nedorozumeniu, samotný fakt, že v chudobe žije viac ako 11 % populácie, je sám osebe hrozivý a vyžaduje pozornosť. A nepotrebuje barličky v podobe medzinárodných porovnaní alebo podrobnejších triedení, aby ukázal, kto je na tom „skutočne“ zle.

Doteraz bola reč len o príjmovej chudobe, tá však predstavuje len jednu z mnohých podôb, ktoré na seba chudoba môže zobrať. Okrem príjmu je ale dôležité sledovať aj ďalšie jej tváre. Napríklad materiálnu depriváciu, ktorá odkazuje k vynútenému nedostatku spotrebných tovarov či služieb. Alebo sociálnu depriváciu, ktorá odkazuje k vynútenému nedostatku zdrojov či tovarov, ktoré umožňujú sociálnu interakciu. Zabúdať netreba ani na rôzne aspekty nevyhovujúceho bývania, ktoré narušujú fundamentálny predpoklad plnohodnotného fungovania v spoločnosti. Uvedeným podobám chudoby sa budeme venovať podrobnejšie, ale už vo vzťahu k deťom, ktoré predstavujú z hľadiska veku najohrozenejšiu kategóriu.

Chudoba detí a jej podoby

V roku 2018 zorganizoval Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied konferenciu „Dôsledky chudoby a deprivácie v detstve na životné šance“, ktorá sa od podobných akademických podujatí venovaných chudobe líšila v jednom zásadnom ohľade. V centre pozornosti sa ocitla skutočnosť, o ktorej sa síce dovtedy rozprávalo (v odborných kruhoch i v médiách), ale ktorá predsa len stála na pokraji záujmu, pretože jej uchopenie si vyžadovalo prepojenie poznatkov spoločenských, lekárskeho a prírodných vied: účinky chudoby a deprivácie na kognitívne a sociálne napredovanie detí. Takáto priama formulácia problému, ktorý so sebou prináša skúsenosť detí s chudobou a depriváciou, dovtedy v akademickom prostredí na Slovensko nezaznela. Rozšírila sa tým aj diskusia o povahe vzdelanostných nerovností a nerovností vo výsledkoch vzdelávania, ktorá bola dovtedy dominantne zameraná na vplyv rodinného prostredia (absencie potrebného priestoru, vybavenia pre prípravu do školy či samotnú návštevu školy, slabej podpory členov rodiny) na výsledky v škole. Nastolila sa tým dôležitá agenda pre ďalší výskum: skúsenosť s nedostatkom v detstve má dopady na kognitívne výkony a socializáciu detí a to, spolu s nepriamym vplyvom rodinného prostredia prostredníctvom vzdelanostnej klímy, aspirácií, podpory, možnosti investovania do rozvíjania schopností detí, ovplyvňuje aktuálne i budúce šance detí.

Ako sme už spomenuli, deti patria z hľadiska veku k najohrozenejším kategóriám. V roku 2019 ich pod hranicou príjmovej chudoby žilo 19 %. Na porovnanie, u mladých ľudí vo veku 18 – 24 rokov podiel chudobných predstavoval 15 %, u osôb vo veku 25 – 54 rokov 10 % a u osôb v dôchodkovom veku 9 %. Samozrejme, hovoriť o deťoch znamená hovoriť o domácnostiach, v ktorých žijú. Ak sa pozrieme na domácnosti s deťmi a bez detí, tak nájdeme zásadné rozdiely. Kým v domácnostiach

s deťmi žilo dokopy 16 % chudobných ľudí, v domácnostiach bez detí to bolo 7 %. Vyššie sme už spomenuli, že niektoré typy domácností s deťmi sú chudobou zasiahnuté viac. Ide o tie domácnosti, kde je len jeden živiteľ/živiteľka alebo kde je prítomný viacero detí.

Na pochopenie podmienok, v ktorých žijú deti na Slovensku, je ale potrebné ísť ďalej a nezostať len pri príjmovej chudobe. Príjem predstavuje vstupné zdroje, ktoré má domácnosť k dispozícii, a ako taký je kľúčovým ukazovateľom. Avšak neprezerá nám nič o reálnej aktuálnej spotrebe. Teda o tom, čo si z daného príjmu domácnosť môže dovoliť a čo už nie. Rovnako neprezerá nič o tom, v akých podmienkach domácnosť žije: či sa stretáva s vážnymi problémami s obydľím, či si môže dovoliť uhrádzať platby spojené s bývaním a pod.

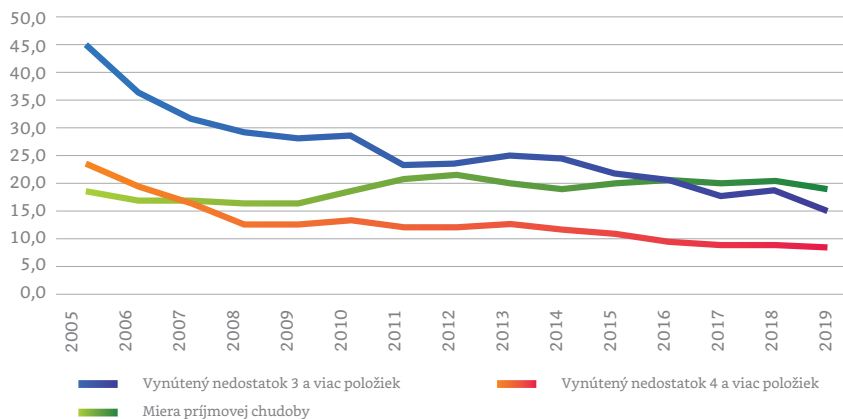
Materiálny nedostatok vynútený okolnosťami možno sledovať vo vzťahu k veľkému množstvu vecí, ktoré domácnosť potrebuje. V rámci EÚ sa využíva sumárny index „miera materiálnej deprivácie“, ktorý vyjadruje podiel osôb, ktoré si nemôžu dovoliť zaplatiť tri alebo viac tovarov a služieb zo zoznamu deviatich položiek. Je dôležité uviesť, že výber položiek, pomocou ktorých sa sleduje výskyt materiálnej deprivácie, nie je ľubovlný. Ide o také skutočnosti, ktoré sú dôležité pre plnohodnotnú participáciu na živote v našej spoločnosti a ktoré sú zároveň také rozšírené v populácii, že ich nedostatok možno považovať za čosi neštandardné, čo znižuje životnú úroveň voči všeobecne zdieľanej životnej úrovni.⁷ Popri tom existuje ešte o čosi prísnejší ukazovateľ materiálnej deprivácie, ktorý za deprivovaných považuje tých, ktorí si nemôžu dovoliť štyri z deviatich položiek.

7 Ide o nasledujúcich deväť tovarov a služieb: mobilný telefón, farebná TV, práčka, osobný automobil, zabezpečenie primeraného tepla v obydľí, jedlo z mäsa každý druhý deň (alebo jeho vegetariánsky ekvivalent), uhradenie nečakaných finančných výdavkov, týždenná dovolenka mimo domu, výskyt nedoplatkov spojených s hypotékou/pôžičkami, s úhradou za bývanie.

Podiel deprivovaných detí na Slovensku predstavoval 15 % v roku 2019. Znamená to, že takáto časť detí vo veku do 18 rokov žila v domácnostiach, ktoré si nemohli dovoliť tri alebo viac položiek zo sledovaného zoznamu. Závažnej materiálnej deprivácii (neschopnosť dovoliť si štyri a viac položiek) čelilo 9 % detí. Oba údaje sú výsledkom pozitívneho trendu, keď od roku 2005 došlo k zásadnému poklesu zasiahnutej populácie detí (graf 2). V roku 2005 si tri z deviatich položiek nemohlo dovoliť 45 % detí, štyri z deviatich položiek 24 % detí. Takže v priebehu štrnástich rokov sa miera deprivácie chudoby znížila o tridsať percentuálnych bodov. Pri závažnej materiálnej deprivácii došlo k poklesu o pätnásť percentuálnych bodov.

Vývoj materiálnej deprivácie detí bol „odpojený“ od vývoja príjmovej chudoby. Miera materiálnej deprivácie klesala, hoci príjmová chudoba rástla alebo fluktovala okolo hodnoty 20 % (podobný obraz získame, ak sa pozrieme na celú populáciu Slovenska, nielen na deti). Materiálny životný štandard na Slovensku – meraný dostupnosťou tovarov a služieb – sa za posledných pätnásť rokov zvyšoval a zasahoval aj časti spoločnosti s nízkymi príjmami. Toto zvyšovanie životného štandardu však nebolo sprevádzané obdobným zvyšovaním príjmov, ktoré by „vytiahlo“ z chudoby významnejšiu časť chudobnej populácie. Aspoň tak to naznačuje tak kolísajúci podiel detí pod hranicou chudoby, ako aj vývoj samotnej hranice chudoby, ktorý nemal po roku 2012 jasne stúpajúcu tendenciu.⁸

8 Do roku 2012 rástla úroveň hranice chudoby pre oba vykazované kategórie domácností.

Obr. 2 – Miera materiálnej deprivácie a miera závažnej materiálnej deprivácie detí v SR (%)

Zdroj: Eurostat⁹, spracovanie dát: Autor

Pandémia COVID-19 a na ňu nadväzujúce zatváranie škôl posunuli do centra pozornosti (konečne) podmienky, v akých deti bývajú. Najviac sa diskutovalo o tom, či majú podmienky na učenie, či majú k dispozícii internet, vlastnú izbu, stôl a pod. Inštitút vzdelávacej politiky¹⁰ ukázal, že 7,5 % žiakov základných a stredných škôl (52 000 osôb) nebolo vôbec zapojených do dištančného vzdelávania a 18,5 % žiakov (128 000 osôb) neparticipovalo na vyučovaní prostredníctvom internetu. Hoci príčin bolo viacero, vybavenie domácností určite patrilo k tým dôležitým. Posledné dostupné údaje zo zisťovania SILC ukazujú, že v roku 2019 žilo v domácnostiach, ktoré si nemohli dovoliť vlastniť počítač, 4 % populácie Slovenska. Avšak v domácnostiach s rizikovým profilom bol tento podiel podstatne vyšší:

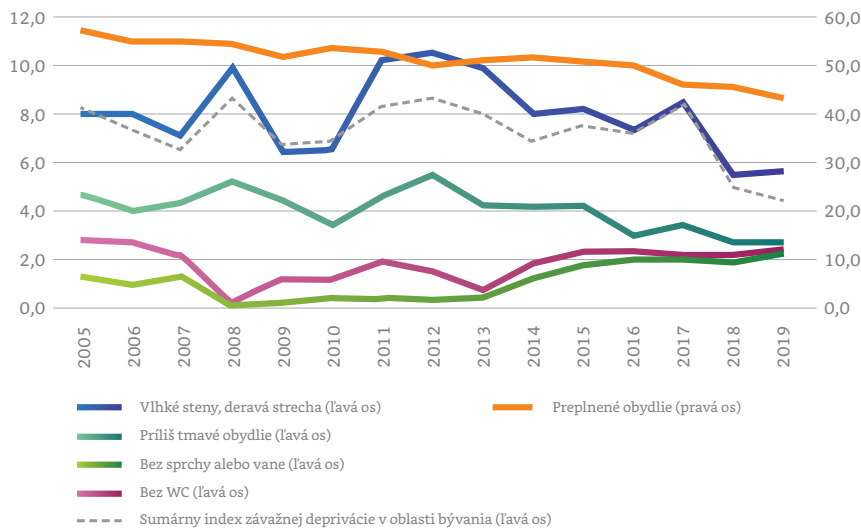
9 EUROSTAT: Database. Luxemburg: Eurostat, 2021,

10 OSTERTÁGOVÁ, A. – ČOKYNA, J.: Hlavné zistenia z dotazníkového prieskumu v základných a stredných školách o priebehu dištančnej výučby v školskom roku 2019/2020. Bratislava: Inštitút vzdelávacej politiky, 2020.

bez počítača bolo 8 % osôb v domácnostiach s jedným rodičom a 7 % v domácnostiach s troma alebo viacerými deťmi. Ešte väčšia priepasť sa ukáže, ak porovnáme situáciu chudobných a nechudobných domácností. Celkovo je bez počítača 18 % osôb v chudobných domácnostiach a len 2 % v domácnostiach nachádzajúcich sa nad hranicou chudoby. V prípade dvoch typov rodín s deťmi sú rozdiely ešte ohromujúcejšie: v domácnostiach, ktoré si nemôžu dovoliť počítač, žije 26 % osôb v jednorodičovských domácnostiach a 20 % v domácnostiach s troma a viac deťmi. Medzi nechudobnými domácnosťami nie je ani jedna s týmto typu vynúteného nedostatku.

Technické vybavenie predstavuje len jeden aspekt celkového vybavenia domácností. Kľúčovú úlohu zohrávajú aj charakteristiky samotného bývania. V preplnených obydliach žila v roku 2019 významná časť detskej populácie – 43 %. V chudobných domácnostiach bol tento podiel výrazne vyšší – v preplnených obydliach tu žilo 69 % detí. A už asi neprekvapí, že tento problém bol opäť najvypuklejší v domácnostiach osamelých rodičov a viacdetných domácnostiach.

Rôzne existenčne naliehavé aspekty bytovej núdze zachytáva jedným číslom index závažnej deprivácie v oblasti bývania. Tá je definovaná ako stav, keď daná osoba žije v preplnenej domácnosti, ktorá zároveň trpí aspoň jedným z nasledujúcich problémov: obydlie nemá sprchu alebo vaňu, nie je tam WC, obydlie je príliš tmavé, prípadne má obydlie vlhké steny či deravú strechu. Graf 3 ukazuje, že v posledných rokoch došlo v tomto ohľade k pozitívnemu vývoju. V súčasnosti žije na Slovensku 4,4 % detí, ktoré čelia kombinovanému strádaniu v oblasti bývania. Medzi chudobnými deťmi tento podiel predstavuje neuveriteľných 15 % (priemer za EÚ je 13 %).

Obr. 3 – Miera závažnej deprivácie v oblasti bývania u detí (%)

Zdroj: Eurostat¹¹, spracovanie dát: Autor

Zoči-voči faktu, že na Slovensku žijú chudobné deti, ktoré po pri veľmi nízkom príjme trápia aj fundamentálne otázky bývania, nie je prekvapivá ich nízka miera participácie na vzdelávacom procese v časoch krízy, ktorá je spojená s vyššími nárokmi na zdanlivo samozrejme predpoklady participácie na živote spoločnosti. Nízky štandard bývania je spojený samozrejme aj s nákladmi na bývanie, ktoré sú pre zraniteľné skupiny v rozpočte kľúčovou položkou, ktorej naliehavosť (vyhnutie sa exekúciám) a výška z nej robia prioritu nezameniteľnú s iným typom výdavkov. Priemerný podiel výdavkov na bývanie na disponibilnom príjme predstavuje na Slovensku približne 18 %. V chudobnej populácii je to však výrazne viac – 30 %. Najhoršie sú na tom domácnosti, kde žije len jeden dospelý, či už ide o domácnosti

11 EUROSTAT: Database. Luxemburg: Eurostat, 2021.

s deťmi alebo bez detí. Medzi jednočlennými domácnosťami sa podiel nákladov na bývanie vyšplhal na 37 % disponibilného príjmu. U domácností s jedným rodičom a deťmi to bolo 31 %.

Ak teda hovoríme o chudobe detí, hovoríme o mnohých formách vynúteného nedostatku, ktoré sa neprejavujú len nedostatočným príjmom (vo vzťahu k tomu, ako sú rozložené príjmy v spoločnosti). Chudoba zasahuje fundamentálne predpoklady plnohodnotného fungovania v spoločnosti, či už ide o podmienky bývania alebo nedostupnosť všeobecne rozšírených tovarov. Zároveň, ako ukázala spomínaná konferencia Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied, ovplyvňuje nielen schopnosti a zručnosti detí, ale aj fyziologický stav. Netreba zabúdať na to, že nemať peniaze, žiť v nedostatku nie je abstraktným problémom, ale reálnou skúsenosťou nedostatku. Za prezentovanými číslami tak treba vidieť reálnu skúsenosť s hladom, chladom, fyzickým strádaním, nie spôsob života či nebodaj nejaký typ špecifickej kultúry. A ak hovoríme o deťoch, netreba zabúdať na to, že ony si podmienky ani miesto svojej existencie nevyberajú. Aj preto, keď hovoríme o chudobe detí, hovoríme o škandálnom zlyhaní našej spoločnosti.

Medzigeneračná reprodukcia sociálnych znevýhodnení

Priama skúsenosť s chudobou alebo depriváciou môže mať devastačný účinok nielen „tu a teraz“, ale i vo vzťahu k budúcim životným dráham detí. V tejto súvislosti sa zvykne hovoriť o medzigeneračnej reprodukcii chudoby, prípadne medzigeneračnom prenose znevýhodnení.¹² Medzi oboma pojmami je rozdiel. Kým prvý výraz odkazuje na reprodukciu príjmového alebo materiálneho nedostatku, druhý má širší záber a odkazu-

12 V debatách na Slovensku sa objavuje aj výraz „generačná“ chudoba, ktorý však nedáva žiadny zmysel (ak je cieľom popísať práve skutočnosť, že postavenie rodičov má silnú tendenciu objavovať sa v dospelom živote ich detí).

je na znevýhodnenia indikované nepriamo na základe vzdelania, socioekonomického statusu alebo príslušnosti k sociálnej triede. Na nasledujúcich stranách budeme používať termín reprodukcia znevýhodnení, pretože väčšina dostupných údajov indikujúcich to, že deti dosahujú v detstve rovnaký/podobný „status“, má práve takúto nepriamu povahu.

Najprv však treba konštatovať, že vplyv socioekonomických podmienok rodičov na ich deti v dospelosti nie je ničím samozrejým, čo by sa dalo očakávať automaticky pri každej chudobnej rodine alebo rodine čeliacej iným typom znevýhodnení. Vo všeobecnosti o Slovensku platí, že vplyv príjmovej situácie rodičov na (budúci) príjem detí je porovnateľný s krajinami severnej Európy a nižší než v krajinách západnej Európy¹³. Túto na prvý pohľad pozitívnu správu prekrýva fakt, že toto zistenie neplatí pre najmenej zarábajúce rodiny: 60 % synov, ktorých otec patrila medzi 5 % osôb s najnižšími pracovnými príjmami, malo v dospelosti príjem nižší ako minimálna mzda¹⁴. V tomto prípade už Slovensko nepripomína žiadnu zo skupiny škandinávskych krajín, ale je na tom veľmi podobne ako USA.¹⁵

Výskum medzigeneračnej sociálnej mobility¹⁶ opierajúci sa o koncept sociálnej triedy – v podobe Európskej socioekonomickej klasifikácie (ESeC) tak, ako je známa a používaná v medzinárodnom výskumnom prostredí – ukázal, že výraznejšiu

13 RIZMAN, T.: Jablko padá ďaleko od stromu. Analýza medzigeneračnej mobility príjmov na Slovensku. Komentár 2018/9. Bratislava: Inštitút finančnej politiky, 2018, s 1.

14 Tamtiež.

15 Tento problém má aj priestorovú povahu: vyšší vplyv príjmu rodičov možno nájsť v chudobnejších regiónoch – okresoch.

16 GERBERY, D. – DŽAMBAZOVIČ, R.: Labour market inequalities and its reproduction in class perspective: class-based analysis of social stratification and social mobility. In: ŠTEFÁNIK, M. et al.: Labour Market in Slovakia 2019+. Bratislava: CSPA SAS, s. 106 – 135, 2018.

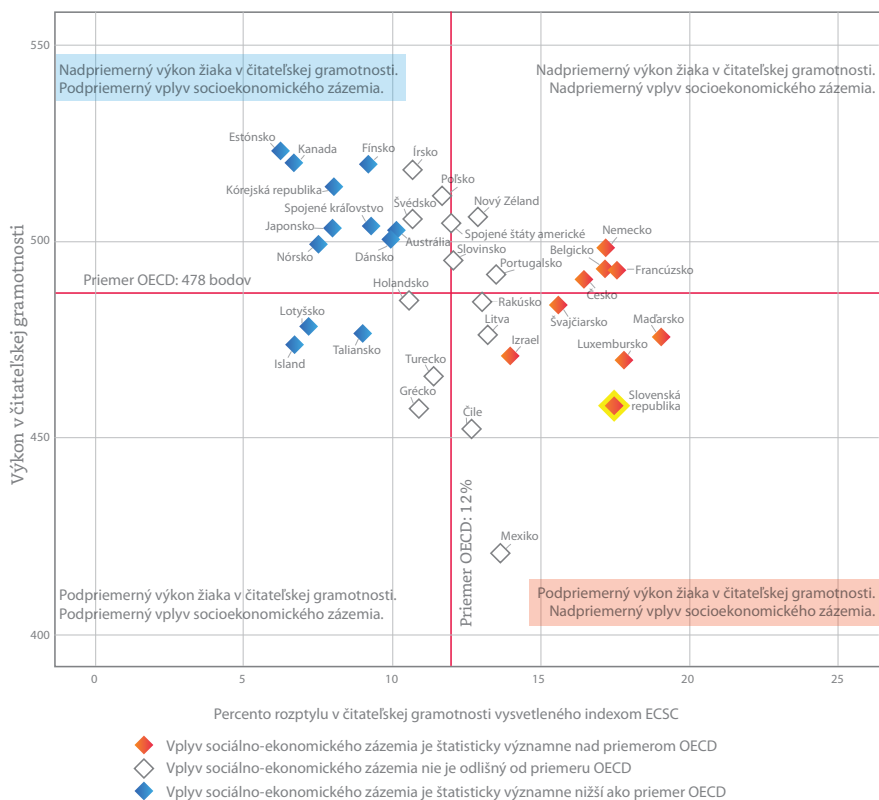
mieru reprodukcie sociálno-triedneho postavenia možno nájsť jednak v najvyššej triede (v salariáte) a jednak v najnižších sociálnych triedach. Pre mužov platí, že vyššia miera reprodukcie sa vyskytuje v triede kvalifikovaných a nekvalifikovaných manuálne pracujúcich. Teda v dvoch triedach nachádzajúcich sa na spodných priečkach klasifikácie. U žien je vyššia miera reprodukcie záležitosťou najmä triedy nekvalifikovaných manuálne pracujúcich a triedy bielych golierov nižšieho stupňa (ktorá zahŕňa napríklad nie-riadiace a nižšie zamestnania v službách, obchode, administratíve). Ďalšia analýza sociálnej mobility¹⁷ potvrdila, že neexistuje nejaký jeden všeobecný vzorec sociálnej mobility, ale viaceré, pričom práve horná a dolná časť triednej štruktúry vykazuje špecifické charakteristické (okrem iného) aj vyššou mierou medzigeneračného prenosu.

Medzigeneračný prenos znevýhodnení je sytený aj viacerými faktormi, medzi ktoré patria vzdelanie, povaha rodičovstva, spôsob socializácie či kvalita predškolskej starostlivosti a vzdelávania. Asi najviac diskutovaným kanálom reprodukcie je vzdelanie – či už ide o nerovnosti v prístupe ku kvalitnému vzdelaniu, voľnočasovým a vzdelávacím aktivitám ovplyvňujúcim formovanie ľudského kapitálu v detstve, nerovnosti v podmienkach vzdelávania či nerovnosti v jeho výsledkoch. Na Slovensku najviac rezonujú výsledky zisťovania OECD PISA¹⁸, podľa ktorých Slovensko patrí medzi krajiny s najväčším vplyvom socioekonomického zázemia na výsledky vzdelávania. Socioekonomické zázemie v sebe zahŕňa informácie o zamest-

17 Tamtiež.

18 OECD PISA je medzinárodný program hodnotenia žiakov v posledných ročníkoch povinnej školskej dochádzky, ktorý je zameraný na výsledky vzdelávania z hľadiska požiadaviek trhu práce. Zisťuje sa v ňom matematická, čitateľská a prírodovedná gramotnosť. Pre viac informácií o PISA na Slovensku viď <https://www.nucem.sk>.

naní rodičov, ich vzdelaní a informácie o materiálnom vybavení domácností. Kombinujú sa tu teda tak prvky deprivácie v oblasti týkajúcej sa podmienok na prípravu do školy, ako aj nepriame indikátory triednej pozície. Ukazuje sa teda, že to, ako sa žiakovi darí v škole je silno späté s práve touto kombináciou uvedených sociálnoekonomických podmienok, v ktorých žije jeho rodina. Tento vplyv ilustruje graf 4, ktorý ukazuje jednak umiestnenie Slovenska v medzinárodnom porovnaní z hľadiska čitateľskej gramotnosti a jednak umiestnenie z hľadiska vplyvu socioekonomického zázemia na tento typ gramotnosti. To popiera jednu z dôležitých úloh vzdelávacieho systému – vyrovňovanie šancí, budovanie ľudského kapitálu bez ohľadu na pôvod. Zároveň to vytvára predpoklady pre medzigeneračný prenos znevýhodnení: ak deti vyrastajúce v nepriaznivejších podmienkach majú tendenciu dosahovať horšie výsledky v škole, existuje veľká pravdepodobnosť (berúc do úvahy úlohu vzdelania ako kanála sociálnej mobility), že v dospelosti sa nedokážu z takýchto podmienok vymaniť.

Obr. 4 – Vplyv socioekonomického zázemia na čitateľskú gramotnosť podľa OECD PISA (2018)

Zdroj: Miklovičová - Valovič (2018)¹⁹

Presnejšiu predstavu o tom, či a v akej miere dochádza k reprodukcii vzdelanostného statusu z rodičov na deti možno získať z dát zo zisťovania SILC, ktoré sme spomínali v prvej časti textu. Toto zisťovanie obsahuje okrem otázok o príjmovej a životnej úrovni, ktoré sa opakujú každý rok, aj takzvané ad-hoc moduly. Ide o otázky, ktoré sú kladené len raz za čas a ktoré sa zameriava-

19 MIKLOVIČOVÁ, J. – VALOVIČ, J.: Národná správa PISA 2018. Bratislava: Národný ústav certifikovaných meraní, 2018.

jú na nejakú špecifickú oblasť. V roku 2011 a potom v roku 2019 bol použitý ad hoc modul venovaný medzigeneračnému prenosu znevýhodnení. V rámci neho sa zisťovalo, aké vzdelanie majú respondenti tvoriaci reprezentatívnu vzorku populácie vo veku 25 – 59 rokov a aké vzdelanie mali ich rodičia. Porovnanie týchto dvoch informácií umožňuje odhadnúť rozsah reprodukcie vzdelanostnej úrovne z rodičovskej generácie na generáciu detí (súčasných dospelých).

Ukazuje sa, že reprodukcia vzdelania na Slovensku existuje a že silnú tendenciu k reprodukcii možno nájsť predovšetkým pri nižších úrovniach vzdelania. Tabuľka 1 ponúka dáta za roky 2019 i 2011. Novšie dáta za rok 2019 ukazujú, že 90 % osôb so základným vzdelaním malo rodičov, ktorí mali takisto základné vzdelanie. Len 9 % z nich malo rodičov, ktorí mali stredoškolské vzdelanie. Existuje teda veľmi vysoká pravdepodobnosť, že ak niekto pochádza z rodiny s nízkou úrovňou vzdelania, tak danú úroveň neprekoná.

Na porovnanie, ľudia so stredoškolským vzdelaním majú diferencovanejší pôvod. Približne 60 % z nich pochádza z rodiny, v ktorej rodičia mali základné vzdelanie, a 35 % reprodukuje vzdelanostný status rodičov. Medzi osobami so stredoškolským vzdelaním nájdeme už aj takých, ktorí rodičia mali vysokoškolské vzdelanie (6 %). Neprekvapí, že najvyšší podiel osôb, ktorých rodičia mali taktiež vysokoškolské vzdelanie (32 %), nájdeme v populácii osôb s vysokoškolským vzdelaním. Zároveň je medzi nimi najmenej takých, ktorých rodičia mali základné vzdelanie (18,5 %).

Situácia v roku 2019 sa oproti roku 2011, keď boli uvedené informácie zbierané prvýkrát, zmenila. V roku 2011 bola miera „prenosu“ vzdelanostnej úrovne z generácie rodičov na deti slabšia. Konkrétne to platí pre populáciu so základným a vysokoškolským vzdelaním. V prípade osôb so základným vzdelaním

ním tri štvrtiny z nich malo rodičov taktiež so základným vzdelaním (v porovnaní s 90 % v roku 2019). Medzi vysokoškolsky vzdelanými osobami bolo v roku 2011 28 % takých, ktorých rodičia mali taktiež vysokoškolské vzdelanie (v porovnaní s 32 % v roku 2019).

Tabuľka 1 – Medzigeneračný prenos vzdelanostnej úrovne na Slovensku (%)

Dosiahnutý stupeň vzdelania rodičov	Dospelá populácia podľa dosiahnutého stupňa vzdelania (25 – 59 rokov v čase zisťovania)		
	Základné vzdelanie	Stredoškolské vzdelanie	VŠ vzdelanie
2019			
Základné vzdelanie	90,3	59,6	18,5
Stredoškolské vzdelanie	9,1	34,8	49,8
VŠ vzdelanie	0,6	6,4	31,7
Spolu	100,0	100,0	100,0
2011			
Základné vzdelanie	74,5	34,3	9,9
Stredoškolské vzdelanie	24,3	60,4	61,7
VŠ vzdelanie	1,2	5,3	28,4
Spolu	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Eurostat²⁰. Poznámka: Údaje v tabuľke predstavujú priemerovanie hodnôt, ktoré boli pôvodne vykazované zvlášť za mužov a zvlášť za ženy.

Získanie určitého stupňa vzdelania sa nikdy neodohráva v sociálnom vákuu, vždy je výsledkom pôsobenia viacerých individuálnych faktorov²¹, ako aj faktorov vzťahujúcich sa k charakteristikám rodinného pôvodu. Slovensko v tomto smere vykazuje silnú tendenciu k reprodukcii vzdelanostného statusu, čo má potom implikácie aj pre medzigeneračnú mobilitu, či už ide o príjmovú, alebo širšie chápanú sociálnu mobilitu. Ak sa vrátíme k téme chudoby detí, tak vyššie prezentované údaje potvr-

20 EUROSTAT: Database. Luxemburg: Eurostat, 2021.

21 ŽELINSKÝ, T. – MYSÍKOVÁ, M. – VEČERNÍK, J.: Occupational mobility, Educational mobility and Intergenerational Transmission of Disadvantages in Europe. In: Ekonomický časopis, 64(3), s. 197 – 217, 2016.

dzujú, že ich šance zlepšiť životné podmienky v dospelosti sú obmedzené.

Záver

Údaje o chudobe detí a ich šanciach na medzigeneračnú vzostupnú mobilitu sú v ostrom kontraste s príslubmi našej spoločnosti o jej vlastnej povahe a cieľoch, ako aj s obsahom konceptu občianstva. Tento rozpor s formálne priznanými právami vo výsledku znamená, že plnohodnotná participácia na živote spoločnosti nemá univerzálnu povahu a je vyhradená len pre časť populácie. Najhoršou správou je, že je v podstate jedno, ako optikou sa na situáciu chudobných detí pozeráme, výsledný pohľad je vždy tristný.²² Silnejší podnet pre verejné politiky asi budeme hľadať veľmi ťažko.

Literatúra

EUROSTAT: Database. Luxemburg: Eurostat, 2021.

GERBERY, D. – DŽAMBAZOVIČ, R.: Labour market inequalities and its reproduction in class perspective: class-based analysis of social stratification and social mobility. In: ŠTEFÁNIK, M. et al.: Labour Market in Slovakia 2019+. Bratislava: CSPS SAS, s. 106 – 135, 2018.

MIKLOVIČOVÁ, J. – VALOVIČ, J.: Národná správa PISA 2018. Bratislava: Národný ústav certifikovaných meraní, 2018.

OSTERTÁGOVÁ, A. – ČOKYNA, J.: Hlavné zistenia z dotazníkového prieskumu v základných a stredných školách o priebehu dištančnej výučby v školskom roku 2019/2020. Bratislava: Inštitút vzdelávacej politiky, 2020.

RIZMAN, T.: Jablko padá ďaleko od stromu. Analýza medzigeneračnej mobility príjmov na Slovensku. Komentár 2018/9. Bratislava: Inštitút finančnej politiky, 2018.

22 Súčasťou knihy je aj kapitola o životných podmienkach v marginalizovaných rómskych komunitách, ktorým nebola z tohto dôvodu venovaná pozornosť v tejto kapitole. Považa životných šancí detí vyrastajúcich v týchto komunitách, dlhodobo ignorovaná a zároveň tým pádom posilňovaná absenciou zmysluplných politických riešení, je amplifikáciou situácie chudobných detí na Slovensku.

SOPÓCI, J. a kol.: Sociálna stratifikácia a sociálna mobility na Slovensku. Bratislava: Stimul, 2019.

ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

ŽELINSKÝ, T. – MYSÍKOVÁ, M. – VEČERNÍK, J.: Occupational mobility, Educational mobility and Intergenerational Transmission of Disadvantages in Europe. In: Ekonomický časopis, 64(3), s. 197-217, 2016.

SYSTÉMOVÉ PRÍČINY CHUDOBY A SOCIÁLNEJ NEISTOTY

Fotografia 2 – Antropocén I. (autor: Julián Bosák)

Chudoba v ére antropocénu: Úlohy politickej filozofie v kontexte sociálnej a environmentálnej spravodlivosti²³

Peter Daubner, Filozofický ústav SAV

Táto práca bola podporená z grantovej schémy VEGA 2/0072/21: Úlohy politickej filozofie v kontexte antropocénu.

Abstract:

The paper analyzes the phenomenon of structural poverty in the era; geological epoch of planetary or geological history, which we call anthropocene, ie the age at which humanity is considered the main geological force transforming the planet Earth, from the critical point of view of political and environmental philosophy and in the broader context of global social and environmental (climate) justice. We consider poverty, as well as global climate change and social inequalities, to be structural features of the transforming global capitalism of the 21st century. The role of political philosophy in this context is to seek alternatives that are adequate to global economic, social and environmental risks, challenges and threats.

Úvod

Chudoba je okrem iného aj predmetom rozsiahleho a stáročného výskumu sociálnej a politickej filozofie. Fenomén chudoby vo filozofii (a neskôr aj v spoločenských a humanitných vedách) siaha k jej antickým počiatkom (Platón, Aristoteles...) a tiahne sa

23 Tento text by vo svojej finálnej verzii nevznikol bez množstva užitočných pripomienok a odporúčaní k jeho predchádzajúcej verzii, ktoré mi poskytol riaditeľ Filozofického ústavu Slovenskej akadémie vied Richard Šťahel, ktorému touto cestou ďakujem.

ako gordický uzol až do súčasného filozofického myslenia o spoločenských, sociálnych, politických, ľudsko-právnych, etických či environmentálnych otázkach sužujúcich globálnu civilizáciu, resp. ľudstvo ako biologický a planetárny druh.

V nasledujúcich riadkoch sa týmto filozofickým fenoménom budeme zaoberať z hľadiska sociálnej a environmentálnej spravodlivosti v ére, resp. geologickej epoche planetárnej či geologickej histórie, ktorú označujeme ako *antropocén*.²⁴ Tento mimoriadne populárny a aj mnohými marxistickými akademikmi akceptovaný koncept naznačuje, že ľudstvo je nová geologická sila, ktorá transformuje planétu nad rámec súčasného ľudského poznania, a to najmä spaľovaním veľkého množstva uhlia, ropy a zemného plynu.²⁵ Prečo? Pretože *antropocén*, ktorý nasleduje po nenávratne stratenom svete *holocénu*, predstavuje hlavnú

24 K vymedzeniu antropocénu pozri: POKORNÝ, P. – STORCH, D. (eds.) et al.: *Antropocén*. Praha: Academia, 2020; PURDY, J.: *After Nature: A Politics for the Anthropocene*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015; MOORE, J. W. (ed.): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland, CA: PM Press/Kairos, 2016; ELLIS, E., C.: *Anthropocene: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2018; ANGUS, I.: *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System*. New York: Monthly Review Press, 2016; BONNEUIL, Ch. - FRESSOZ, J.-B.: *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*. London, New York: Verso Books, 2016; MOLDAN, B.: *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2015; WALLACE-WELLS, D. *Neobývatelná Zem. Život po oteplení*. Bratislava: Premedia 2019; ERIKSEN, T. H.: *Doba horúca: Antropológia v horizonte zrýchlených zmien*. Banská Bystrica: Laputa/Literárna bašta, 2020.

25 MALM, A.: *Fossil Capital. The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London, New York: Verso, 2016.

výzvu pre prírodné vedy, filozofiu, aj spoločnosť.²⁶

Výzvy antropocénu: sociálna, alebo environmentálna spravodlivosť?

Z filozofického hľadiska je totiž *antropocén* situáciou, v ktorej už ľudstvo pre existenciu civilizácie priaznivé životné prostredie nemôže brať ako samozrejmosť, ako prirodzený stav, ale musí prevziať zodpovednosť za planetárne životné prostredie, musí sa aktívne snažiť o jeho udržanie.²⁷ V tomto zmysle je koncept *antropocénu* užitočným ukazovateľom a rovnakou novou érou, v ktorej sa nachádzame; vstúpili sme do novej éry planetárnej histórie, v ktorej sú ľudské aktivity rozhodujúcou environmentálnou a geologickou silou na planéte.²⁸ „*Pokiaľ nenastane globálna katastrofa – dopad meteoritu, svetová vojna alebo pandémie – ľudstvo zostane po celé tisícročia hlavnou environmentálnou silou. Vedcov a inžinierov čaká náročná úloha, ktorá povedie spoločnosť k environmentálne udržateľnému riadeniu počas éry antropocénu.*“²⁹

Koncept *antropocénu* však čelí aj vedecky relevantnej kritike, pretože zmena klímy nám tiež objasňuje skutočnosť, že neexistuje nič také ako univerzálny „ľudský“ aktér, ktorý túto novú

26 ZALASIEWICZ, J. – WILLIAMS, M. – STEFFEN, W. – CRUTZEN, P.: The New World of the Anthropocene. In: Environmental Science & Technology, roč. 44, č. 7, 2010, s. 2228-2231. Podľa F. Jamesona je však úsilie o stanovenie „diagnózy doby“ problematické, pretože bez potrebných nástrojov a v podmienkach, kedy si nie sme istí tým, či vôbec taká komplexná záležitosť akou je „doba“, „systém“ či Zeitgeist alebo „súčasná situácia“ ešte z filozofického hľadiska vôbec existuje. Pozri bližšie: JAMESON, F.: Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, North Carolina: Duke University Press, 1991.

27 ŠTAHEL, R.: Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In: Filozofia, roč. 73, č. 1, 2018, s. 1 – 13.

28 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future. London, New York: Verso, 2018.

29 CRUTZEN, P.: Geology of mankind. In: Nature, roč. 415, č. 6867, 2002, s. 23.

éru akceleroval v planetárnej histórii, a nič také ako spoločný východiskový bod, z ktorého ho všetci chápeme a prežívame. Existujú skôr len rôzne ľudské spoločenstvá, skupiny či triedy a spôsoby ako zdôvodniť našu cestu v tomto nestabilnom čase.³⁰

V predloženom texte budeme prepájať: na jednej strane toxickú zmes globálnych (sociálnych) nerovností v podmienkach globálne etablovaného neoliberalného kapitalizmu (sociálna spravodlivosť); a na strane druhej problematiku antropogénnych klimatických zmien spôsobovaných spaľovaním fosílnych palív v dôsledku imperatívov rastu (výroby, spotreby...), a to s ich ničivým účinkom na udržateľnosť života na planéte (environmentálna spravodlivosť). Zastávame stanovisko, že sociálna či environmentálna spravodlivosť by mala byť v súlade s konceptom univerzálnych ľudských práv globálna. Idea sociálnej spravodlivosti implicitne obsahuje etické stanovisko, že spoločnosť je zodpovedná za sociálne postavenie svojich členov a je povinná brániť chudobe a iným formám extrémnych sociálnych nerovností a sociálneho vylúčenia. Filozofický koncept globálnej sociálnej spravodlivosti následne tvrdí, že chudoba a hlad nie sú dané hranicami štátov a musia byť vyriešené transnacionálne, t. j. naprieč štátnymi hranicami národných štátov.³¹ To isté platí pre environmentálnu spravodlivosť.³² Budeme vychádzať z robustnej tradície politickej filozofie a kritiky kapitalistickej politickej ekonómie, aby sme vysvetlili, prečo kapitalistické spoločnosti vytvorili našu núdzovú situáciu na planéte a nepo-

30 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future*. London, New York : Verso, 2018.

31 Pozri: POGGE, T.: *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge – Malden: Polity, 2008.

32 K vymedzeniu konceptu klimatickej spravodlivosti pozri: POSNER, E., A. – WEISBACH, D.: *Climate Change Justice*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2010; Moss, J. *Climate Justice*. In: MOSS, J. (ed.): *Climate Change and Social Justice*. Victoria, Australia: Melbourne University Press, 2009, 51 – 66.

darilo sa im zmierniť zmeny globálnej klímy.

Cieľom predkladanej štúdie je prispieť k budovaniu marxistickej kritiky triednej štruktúry globálnej civilizácie a globálnej dynamiky epochy *antropocénu* na pôde kritickej politickej (normatívno-ontologickej) a environmentálnej filozofie adekvátnej súčasným globálnym rizikám a hrozbám, špecifickým pre prvú štvrtinu 21. storočia (globálne klimatické zmeny, devastácia životného prostredia, pokles alebo úbytok biologickej rozmanitosti, extrémne sociálne nerovnosti, štrukturálne násilie, globálne konflikty atď.).³³

Globálne klimatické zmeny a ľudstvo ako geologická sila

Oxid uhličitý, vypustený počas uplynulých desaťročí do zemskej atmosféry, spôsobuje súčasné globálne klimatické zmeny antropogénnej povahy a tento skleníkový plyn v planetárnej atmosfére dokázateľne zostáva aj niekoľko storočí. Historicky však bola značná časť všetkých skleníkových plynov emitovaná ako vedľajší produkt ľudských aktivít, ale nie masami obyčajných pracujúcich ľudí, skôr bohatej menšiny na svete.³⁴ Prečo táto bohatá menšina neurobila nič a čo to znamená pre našu politickú budúcnosť, sú zásadné filozofické otázky, ktorým sa musíme venovať. Ak sa stratégie na riadenie rizík a negatívnych dôsledkov klimatických zmien a globálnych výziev *antropocénu* neaplikujú rýchlo a správne, môžu milióny ľudí uväzniť v pasci dlhodobej chudoby. Frekvencia extrémnych klimatických javov totiž ukazuje, ako nerovnomerne globálne otepľovanie vplýva na životné prostredie a životné podmienky bohatých a chudob-

33 ŠTAHEL, R.: Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In: *Filozofia*, roč. 73, č. 1, 2018, s. 1 – 13. Pozri tiež: ŠTAHEL, R.: Lovelockov koncept udržateľného ústupu a jeho konzekvencie. In: *Filozofia*, roč. 74, č. 5, 2019, s. 352 – 365.

34 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: *Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future*. London, New York : Verso, 2018.

ných. Globálne klimatické zmeny najviac postihujú chudobné komunity rozvojového sveta. Tie sú totiž najmenej pripravené čeliť následkom najextrémnejších výčinov počasia – povodňam, suchám a neúrode.³⁵

Nejde len o neznesiteľné horúčavy počas letných dní, ktoré teraz trápia mestá na celej planéte, ale aj o veľmi premenlivé zrážky, ktoré spôsobujú povodne alebo sucho, nestabilné zmeny teploty a intenzívnejšie búrky. Toto všetko si už vyberá svoju daň. Najťažšia váha zo všetkých však tlačí na relatívne chudobných a bezmocných ľudí, ako aj na ostatné živé bytosti, s ktorými zdieľame planétu.³⁶ Ako v tejto súvislosti uvádza M. Lynas: *„Je jednou z veľkých nespravodlivostí našej doby, že tí, čo najmenej prispeli ku globálnej zmene, sú často v jej dôsledku najviac postihnutí.“*³⁷

Niet v tejto súvislosti pochyb o tom, že zhubná disproporcía moci a zdrojov medzi jednotlivcami, triedami, krajinami a regiónmi dokáže vyvolať sociálne (triedne) boje a regionálne či globálne konflikty. Dôsledkom našej súčasnej situácie môže byť planetárna katastrofa.

Úlohou politickej filozofie v kontexte *antropocénu* je v tejto súvislosti schopnosť rozpoznať problémy, porozumieť im a vyvinúť riešenia. Budúcnosť ľudstva bude závisieť od nášho kolektívneho sebauvedomenia a schopnosti napraviť smer vývoja ľudskej civilizácie, pretože neúnavný tlak na našu planétu predpovedá bezprecedentnú (sociálnu, ekonomickú, politickú a

35 KUMAR, S. M. Climate Change and Development: Will Growth End Poverty or The Planet? In: MCCANN, G. – MCCLOSKEY, S. (eds.): From the Local to the Global: An Introduction to Development Issues. London: Pluto Press, 2009, s. 119 – 134.

36 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future. London, New York : Verso, 2018.

37 LYNAS, M.: Šesť stupňov: Posledné varovanie. Rozhodnutia, ktoré určia budúcnosť Zeme. Bratislava: Premedia, 2020, s. 87.

environmentálnu) destabilizáciu.³⁸

E. Kolbertová v oceňovanej monografii o šiestom masovom vymieraní živočíšnych a rastlinných druhov naznačuje, aké dôsledky mala na ľudskú civilizáciu genetická separácia neandertálcov a ľudí. *„Neandertálci žili v Európe viac než stotisíc rokov a počas tejto doby nemali na svoje okolie väčší vplyv než ktorýkoľvek iný stavovec. Máme všetky dôvody veriť, že keby neprišli na scénu ľudia, neandertálci spolu s divokými koňmi a srstnatými nosorožcami by tu ešte stále boli. S ľudskou schopnosťou realisticky a symbolicky zobrazovať svet išla ruka v ruke aj schopnosť meniť ho, ktorá je čírou náhodou rovnako schopnosťou zničiť ho. Od neandertálcov nás oddelila zanedbateľná rada genetických odchýlok, ktorá však celkom zmenila situáciu.“*³⁹ Ľudstvo ako biologický druh v súčasnosti disponuje nielen schopnosťou transformovať ekologický systém Zeme, čo implikuje etapu ľudskej civilizácie, v ktorej sa sama stala hlavnou geologickou silou, ale aj schopnosťou zničiť planétu ako celok. Zatiaľ čo napríklad u neandertálcov, ktorí žili v šťastnej nevedomosti o možnosti vyhubenia ľudstva v dôsledku nukleárnej vojny⁴⁰, bola východisková podmienka nepretrži-

38 SYVITSKI, J.: Anthropocene: An epoch of our making. In: Global Change, č. 78, 2012, s. 12-15.

39 KOLBERTOVÁ, E.: Šesté vymírání: Nepřirozený příběh. Brno: Barrister & Principal, 2018, s. 264.

40 Prvý test jadrových zbraní (a samozrejme prvé použitie jadrových zbraní vo vojne) sa uskutočnil v roku 1945 a testovanie pokračovalo počas 50. a 60. rokov 20. storočia a prudko pokleslo po Zmluve o čiastočnom zákaze skúšok v roku 1963. Účinky jadrových skúšok môžu byť globálne detekovateľné meraním hladín rádioaktívnych izotopov v polárnom ľade, jazerných sedimentoch a letokruhoch. V tejto dobe existuje jasný vrchol v úrovni izotopov uhlíka z jadrových zbraní v letokruhoch stromov, ktorý by mohol pôsobiť ako „zlatý klin“, a je úplne jednoznačné, že to bolo spôsobené ľudskou činnosťou. Pozri: LEWIS, S. L. – MASLIN, M. A.: Defining the Anthropocene. In: Nature, roč. 519, 2015, s. 171 – 180. Metafora „zlatého klinu“ sa v tomto kontexte používa ako hraničný bod, ktorý je jedným fyzickým prejavom zmeny zaznamenatej v stratigrafii (odvetvie geológie), ktorá často odráža fenomén globálnych zmien.

tej existencie ľudského rodu v rámci jeho evolučnej trajektórie podľa všetkého zaistená. My dnes, nanešťastie, máme dôvod neprisúvať zachovaniu tejto podmienky takú veľkú pravdepodobnosť.⁴¹ „Možnosť sebazničenia ľudstva je historicky relatívne nová hrozba.“⁴²

Paradoxom tejto situácie teda je, že hoci máme ako ľudstvo schopnosť „vymazať“ z mapy našej planéty prakticky všetok život, biosféru – faunu i flóru –, nemáme schopnosť „vymazať“ zo sveta chudobu; fenomén, ktorý, ako sa zdá, považujeme za inherentnú či neoddeliteľnú súčasť kapitalistického spôsobu výroby a spotreby. Podľa J. Koveľa je chudoba súčasťou produkcie kapitalistického bohatstva, jej sprievodným javom, rovnako ako neistota, politické konflikty, ekologická deštrukcia a nakoniec aj nihilizmus.⁴³ Tento vyššie načrtnutý zvláštny paradox teda spočíva v skutočnosti, že z perspektívy antropocénu je ľudstvo momentálne hlavnou environmentálnou či geologickou silou, ktorá transformuje planetárny život, nemá však schopnosť riešiť fenomén chudoby.

Chudoba (a jej morálna kritika) ako fenomén kapitalizmu

Zastávame stanovisko, že chudoba je okrem iného aj morálnym fenoménom. A je teda záležitosťou morálnej filozofie. Hoci v tomto kontexte nemusíme nevyhnutne pracovať s ucelenou či systematickou teóriou (humanistickej) morálky, môžeme v skutočnosti využiť to, čomu dnes hovoríme „morálne hľadisko“, vymedzujúc hodnotiace súdy založené na ľudskej dôstojnosti používaním deskriptívnych pojmov ako „chudoba“, „sloboda“,

41 Pozri: JASPERS, K.: Atomová bomba a budúcnosť ľudstva: Politické vedomie v našej dobe. Praha: Academia, 2016.

42 ŠTAHEL, R.: Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In: Filozofia, roč. 73, č. 1, 2018, s. 4.

43 KOVEL, J.: The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World? New York, London: Zed Books, 2007.

„blahobyť“, „odcudzenie“, „vykorisťovanie“, „nadvláda“ a podobne.⁴⁴ Tieto hodnoty a filozofické kategórie vstupujú do filozofickej antropológie a politickej ekonómie, resp. kritiky klasickej politickej ekonómie. Ak pripustíme, že chudoba je – rovnako ako globálne klimatické zmeny – zároveň vedľajším dôsledkom kapitalistického spôsobu výroby a spotreby v globálnom meradle založenom na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, ktorý vytvára antagonistické (protirečivé) a vykorisťovateľské spoločenské vzťahy, tak by sme sa mali pokúsiť reflektovať tento fenomén z morálneho hľadiska vo vzťahu k systému, ktorý chudobu produkuje. V tomto kontexte by nám nemalo ísť o naivnú morálnu kritiku jednotlivých aktérov pôsobiacich v systéme výroby a spotreby, ale o imperatívy (príkazy) kapitalizmu, ktoré nútia týchto aktérov konať v súťaži s ostatnými. *„Majitelia podnikov tvoriaci kapitalistickú triedu sú schopní vyprodukovať dostatok jedla a materiálnych statkov pre každého a tak skončiť s chudobou a inými druhmi sociálnej biedy. Avšak chamtivosť a zisk stoja nad základnými potrebami pracujúcej triedy“*.⁴⁵ Pôsobenie moci a donútenia je však v globálnom kapitalizme zložitejšie. Ekonomická a politická moc funguje systematicky, štrukturálne, anonymne a častokrát aj náhodne, keďže ide o nezamýšľané účinky a následky, z ktorých mnohé vieme, že sú významného rozsahu, ako zoskupovanie vedomých a nevedomých akcií početných aktérov, inštitúcií a vecí do väčších (a nezanedbateľ-

44 Za humanistické východiská sa dajú v tomto kontexte považovať princípy solidarity, sociálnej spravodlivosti, rovnosti šancí a príležitostí, ktoré vyplývajú zo základných ľudských práv. Pozri: GERBERY, D. – LESAY, I. – ŠKOBLA, D. (eds.): Kniha o chudobe: Spoločenské súvislosti a verejné politiky. Bratislava: Priatel'ia Zeme-CEPA, 2007.

45 CORTESE, A. J.: Walls and Bridges: Social Justice and Public Policy. New York: State University of New York Press, 2003, s. 7.

ných) procesov a systémov.⁴⁶ V zásade však platí, že: „*Vlastníkom kapitálu ide o to, aby sa masy nemobilizovali v prospech zmeny, ale prijali možnú alternatívu, teda aby si nechali ukradnúť budúcnosť.*“⁴⁷

Sociálna nerovnosť západných spoločností je očividná a sociálna nespravodlivosť dosahuje z morálneho hľadiska extrémne rozmery. Extrémna sociálna a ekonomická nerovnosť sú dnes bezprecedentné.⁴⁸ Na jednej strane miliardy ľudí na planéte žijú bez spoločenských základov, bez dostatku potravy, zdravotnej starostlivosti, energií, ubytovania, mieru⁴⁹ atď.; na strane druhej miliardári z kruhov globálnych politických a ekonomických elít často platia nižšie dane ako ich upratovačky či sekretárky. Spoločnosť *neskorého* kapitalizmu je spoločnosť diferencovaná na slobodných bohatých a strádajúcich, znevýhodnených a „impotentných“ chudobných.⁵⁰ Boj bohatých a chudobných pritom v rôznych formách prebieha už od antických čias, t. j. od zrodu politickej filozofie ako takej. Tento boj však nie je, ako píše J. Rancière, spoločenskou realitou, s ktorou by mala politika počítať. Splýva totiž v jedno so samotnou konštitúciou politiky. Existencia politiky teda nespočíva v tom, že chudobní sa postaví proti bohatým, ale v tom, že je to sama politika ako taká, ktorá

46 BURKE, A. – FISHEL, S.: POWER, World Politics, and Thing-Systems in the Anthropocene. In: BIERMANN, F. – LÖVBRAND, E. (eds.): Anthropocene Encounters: New Directions in Green Political Thinking. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2019, s. 87 – 108.

47 HOHOŠ, L.: Úvaha o limitoch sociálnej utópie. In: DINUŠ, P. a kol.: Svet v bode obratu II. O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: VEDA, 2019, s. 49.

48 Pozri: POGGE, T.: World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Cambridge – Malden: Polity, 2008.

49 MONBIOT, G.: Ako z toho von: Nová politika pre svet zmietaný krízami. Bratislava: Premedia, 2020.

50 JAMESON, F.: An American Utopia, Dual Power and the Universal Army. London: Verso, 2016.

dáva možnosť existovať chudobným ako politickej entite. Inými slovami, boj bohatých a chudobných je takto bojom o samotnú existenciu politiky.⁵¹

Už Marx bol hlboko presvedčený o tom, že bohatí budú stále bohatší a chudobní stále chudobnejší, v kapitalizme totiž súčasne na jednom póle prebieha „akumulácia bohatstva“ a druhom póle „akumulácia biedy“. Základné zákony kapitalizmu sú aj v súčasnosti stále v platnosti – kapitalistická rivalita, motivácia vykorisťovať zamestnancov či potreba dosahovania zisku povznesená nad všetko ostatné. Podľa logiky neoliberalizmu je podmienkou reprodukcie kapitalistického systému produkcia individualizovaných a atomizovaných jednotlivcov, ktorí môžu fungovať ako pracovná, resp. námezdná sila v procesoch kapitalistickej akumulácie.⁵² To znamená, že v globálno-kapitalistickom systéme kontinuálne dochádza ku spoločenskej metabolickej reprodukcii.⁵³ V tomto kontexte neprekvapuje, že snád' všetky západné „reálne existujúce demokracie“ pri konštituovaní, rozširovaní a obrane neoliberálneho kapitalizmu vylučujú, zneužívajú a utláčajú chudobných a vylúčených.⁵⁴ Západné štáty totiž svojim občanom častokrát poskytujú len tzv. *formálne* občianstvo, ktoré charakterizuje štátno-právny vzťah občana k teritoriálnemu národnému štátu. Formálne občianstvo však nie je dostatočnou zárukou tzv. *substantívneho* občianstva, ktoré zahŕňa celý komplex občianskych, politických a sociálnych

51 RANCIÈRE, J.: Neshoda: Politika a filosofie. Praha: Svoboda Servis, 2011.

52 Pozri: BARŠA, P. – CÍSAŘ, O.: Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

53 MÉSZÁROS, I.: Socializmus nebo barbarství. Od „amerického století“ ke křížovatce dějin. Praha: Svoboda servis, 2009.

54 DEAN, J.: Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics. Durham, London : Duke University Press, 2009.

práv.⁵⁵

Chudoba a teória globálneho kapitalizmu

Teoretik globálneho kapitalizmu W. Robinson považuje vyššie zmienené masy za ľudí „vyvlastnených“ (zbavených majetku a práv), ktorým bol zamedzený prístup k produktívnej ekonomike, takže sa ocitli na samom okraji spoločnosti a sú permanentne podrobovaní sofistikovanému systému sociálnej kontroly a deštrukcie, ktorý W. Robinson charakterizuje ako akýsi „smrteľný kolobeh“.⁵⁶ Ide tu o triádu, resp. o akýsi „začarovaný kruh“, ktorý spočíva vo vyvlastnení, vykorisťovaní a vylúčení.⁵⁷ J.W. Moore dokonca v kontexte jeho úvah o vzniku a genéze kapitalizmu a svetovej ekológii tvrdí, že jednou z charakteristických črt kapitalizmu je, že bol historicky postavený na „vylúčení väčšiny ľudí z ľudstva“.⁵⁸

Sociálna nespravodlivosť súčasného globálneho kapitalizmu

-
- 55 AUGUSTÍN, M.: Predhovor. In: AUGUSTÍN, M. (ed.): Eseje o sociálnom občianstve. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 7 – 12.
- 56 J. Rancière tvrdí, že masa ľudí bez vlastníctva sa stotožňuje so spoločenstvom v mene bezprávia, ktorú na nej permanentne páchajú tí, ktorých spoločenský status a/alebo vlastníctvo majú taký prirodzený následok, že túto masu uvrhávajú do „neexistencie“ tých, ktorí sa na ničom nepodieľajú. A to, čo je bez podielu, t. j. antická chudoba, tretí stav alebo moderný proletariát, nemôže mať iný podiel, buď všetko alebo nič. Démos (ľud) je potrebné interpretovať ako mnohosť, ktorá je vo svojej podstate identická s celkom: mnohosť ako jedno a časť ako celok. Pozri: RANCIÈRE, J.: Neshoda: Politika a filosofie. Praha: Svoboda Servis, 2011.
- 57 ROBINSON, W.: Globální kapitalismus a jeho „nelidská tvář“. Angažování intelektuálové a výklad krize. In: DINUŠ, P. – HOHOŠ, L. – HRUBEC, M. (eds.): Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia? Praha, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2014, s. 70 – 87.
- 58 Pozri: MOORE, J. W.: The Rise of Cheap Nature. In: Moore, J. W. (ed.): Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism. Oakland, CA: PM Press/Kairos, 2016, s. 78-115; PATEL, R. – MOORE, J. W.: A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet. London, New York: Verso, 2018.

takto v podstate odsudzuje milióny ľudí na život v najrôznejších formách chudoby. Pripomeňme, že až 45 % ľudstva žije pod hranicou chudoby, ktorú definovala Svetová banka ako 2 americké doláre na deň, a až 18 % ľudí na tejto planéte žije z menej ako 1 dolára na deň. Pre mnohých môže byť šokujúce, že až približne 18 miliónov ľudí zomiera každý rok kvôli problémom spojeným s chudobou, teda asi 50-tisíc denne. A viac než 10 miliónov z týchto mŕtvych predstavujú deti mladšie ako 5 rokov. Z toho vyplýva, že počet ľudí, ktorí zomrú z dôvodov spojených s chudobou je vyšší ako priemerný ročný počet mŕtvych v priebehu 2. svetovej vojny. A ešte šokujúcejšie je, že prerozdelením iba 1 % ročného globálneho príjmu by sa zabránilo akejkol'vek forme chudoby na planéte. Táto dych vyrážajúca skutočnosť z morálneho hľadiska signifikantne zbavuje súčasný globálny kapitalizmus a medzinárodný (politický) poriadok legitimacy.⁵⁹

Ešte raz, 50-tisíc ľudí, prevažne detí, žien a ľudí farebnej pleti, zomrie každý deň od hladu, na hnačkové ochorenia, zápal pľúc, tuberkulózu, maláriu, osýpky či kvôli podmienkam pri pôrode a iným príčinám spojených s chudobou. T. Pogge predpokladá, že značná časť tohto každoročného počtu obetí je odstrániteľná vyslovene drobnými úpravami globálneho poriadku, ktoré by spôsobili iba mierny pokles príjmu bohatých.⁶⁰ Globálny kapita-

59 HRUBEC, M.: Sociální spravedlnost v globálním kontextu. Extrateritoriální uznání globálních chudých. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů. Praha : Filosofia, 2008, s. 143 – 178; HRUBEC, M.: Spor o postdemokratický či predemokratický charakter Evropy. Úvod. In: HRUBEC, M. (ed.): Spor o Evropu: postdemokracie, nebo predemokracie?. Praha : Filosofia, 2005, s. 7 – 22. Pozri tiež kritický pohľad na tieto analýzy: SEN, A.: The Idea of Justice. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

60 POGGE, T.: Uznávána i porušována mezinárodním právem: lidská práva globálních chudých. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů. Praha : Filosofia, 2008, s. 179 – 238.

lizmus je teda z morálneho hľadiska nespravodlivý a neospravedlniteľný. Sloboda a blahobyť bohatých ľudí existuje výlučne na úkor globálnych chudobných. A v tejto súvislosti I. Berlin pripomína svoje morálne posolstvo: „*Ak moja sloboda, sloboda mojej triedy alebo národa závisí od biedy mnohých iných ľudí, systém, ktorý ju presadzuje, je nespravodlivý a nemorálny.*“⁶¹ Globálna chudoba je v tomto kontexte štrukturálny problém, je to problém štruktúry globálneho kapitalizmu a medzinárodného (politického) poriadku. Reformy, ktoré by chudobu odstránili, budú vždy blokované bohatými krajinami. Tie presadzujú svoje záujmy a záujmy svojich elít a korporácií. Súčasný globálny inštitucionálny poriadok a imperatívy a tlaky globálneho kapitalizmu systematicky, trvalo a predvídateľne vytvárajú rozsiahle excesy extrémnej chudoby a z nej plynúce predčasné a odvrátiteľné úmrtia miliónov obyvateľov planéty.

T. Pogge sa vo svojej filozofickej argumentácii opiera o empiricko-analytické dáta a vedecky relevantné štatistické fakty súvisiace s rozložením globálneho bohatstva, mierou chudoby a úmrtnosti. Environmentálny rozmer v jeho argumentácii absentuje, to mu však nebráni označiť globálnu chudobu za morálnu katastrofu spôsobenú do značnej miery občanmi bohatých západných krajín.⁶² Smrť desiatok miliónov ľudí, ktorí každoročne umierajú v dôsledku globálnej nerovnosti a chudoby – teda v dôsledku toho, aby sme sa my, ľudia v bohatých krajinách, mali

61 BERLIN, I.: Two Concepts of Liberty. In: KING, Ch. – MCGILVRAY, J. A. (eds.): Political and Social Philosophy. Traditional and Contemporary Readings. New York: McGraw-Hill, 1973, s. 338.

62 POGGE, T.: World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Cambridge – Malden: Polity, 2008.

dobré.⁶³ T. Pogge na základe globálnych ekonomických a politických znakov globálnej spravodlivosti konštatuje, že bohaté krajiny priamo podporujú pretrvávajúce globálne chudobu. Otázkou v tomto kontexte je, že či je vôbec možné reformovať globálny systém prostredníctvom konkrétnych reformných politických opatrení tak, aby bol schopný zabezpečiť prístup k objektom ľudských (sociálnych) práv pre obyvateľov planéty žijúcich v extrémnej chudobe tak, ako to navrhuje T. Pogge.⁶⁴ Môžeme doplniť, že globálny kapitalizmus ešte viac zhoršuje antropogénne škody páchané na planéte, ktoré sa týkajú najmä globálnych chudobných. Je preto nevyhnutné opustiť – ako konštatuje L. Sklair – kapitalistickú trajektóriu vývoja, hoci nejde o postačujúcu podmienku riešenia problému *antropocénu*.⁶⁵

Šliapeme po terra incognita?

Kde spočíva problém? J. Purdy zastáva stanovisko, že rovnako ako v ekonomike, aj v politike zlyhávajú v súčasnosti známe prístupy pri riešení nových problémov. V zásade všetky politické reakcie na antropogénnu globálnu klimatickú krízu a na extrémnu sociálnu nerovnosť a chudobu v globálnom kapitalizme čelia rovnakému základnému problému: neexistuje žiadny politický orgán, ktorý by ich mohol prijať a presadiť.⁶⁶ Navyše, ako uvádza R. Scranton, ide o ťažko riešiteľný problém

63 HORYNA, B.: Má smrť je protest proti bídě světa. Sociální nerovnost, rozvojová ekonomie, globální oligarchie a lidská čest v epoše fakturační demokracie. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálněekonomických nerovností a konfliktů. Praha: Filosofia, 2008, s. 15 – 64.

64 POGGE, T.: World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Cambridge – Malden: Polity, 2008.

65 SKLAIR, L.: Námesačne antropocénom. In: Philosophica Critica, roč. 4, č. 2, 2018, s. 61 – 72.

66 PURDY, J.: After Nature: A Politics for the Anthropocene. Cambridge, London: Harvard University Press, 2015.

kolektívnej akcie najvyššieho rádu. Jedno mesto, jedna krajina a ani jeden kontinent globálnu klimatickú krízu nevyriešia samostatne. Plus, akýkoľvek politik, ktorý by sa čestne a otvorene snažil odpútať ekonomiku svojho národa od ropy a uhlia, by v nijakej demokratickej alebo oligarchickej vláde neprežil, pretože opatrenia potrebné na dosiahnutie tohto úsilia by pre väčšinu voličského elektorátu znamenali buď ekonomickú depresiu a chudobu alebo masívne prerozdelenie bohatstva, prípadne oboje. Ktorýkoľvek politik, ktorý by prinútil svoju krajinu prijať úsporné opatrenia a redistribúciu potrebnú na ukončenie závislosti od lacného uhlia, by svoju krajinu tiež dostal do politicky a ekonomicky slabej a izolovanej pozície.⁶⁷ V zásade v prostredí globálneho kapitalizmu nie je možné presadiť žiadnu sociálnu či morálnu teóriu. „V globálnom anarchickom kapitalizme nie je možné uskutočniť žiadnu sociálno-demokratickú teóriu spravodlivosti, a to ani Rawlsovu distributívnu teóriu spravodlivosti.“⁶⁸ Axiómy tej či onej filozofickej teórie, nech sú akokoľvek presvedčivé a morálne zdôvodnené, nie je jednoducho možné uviesť do praxe. Hoci je globálny kapitalizmus sociálne, ekonomicky i environmentálne neudržateľný a o jeho systémových zlyhaniach sa diskutovalo stále dokola, v prípade diskusií o jeho systémových alternatívach na pôde normatívnej ekonómie a politickej teórie stále do značnej miery šliapeme po

67 SCRANTON, R.: Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization. San Francisco: City Lights Books, 2015.

68 HAUSER, M.: Adorno: moderna a negativita. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2005, s. 50.

terra incognita.⁶⁹

S extrémnou chudobou a globálnym otepľovaním je to podobné. Zem sa v súčasnosti extrémne rýchlo otepľuje a rýchle a rozsiahle znižovanie emisií uhlíka, ktoré svet potrebuje, nie je možné bez radikálnej zmeny v existujúcej politicko-ekonomickej štruktúre.⁷⁰ Vedecký konsenzus je taký, že globálne otepľovanie je neodvratiteľné a najmenej 97 % klimatológov súhlasí s konštatovaním, že ku globálnemu otepľovaniu dochádza „veľmi pravdepodobne“ v dôsledku ľudskej činnosti.⁷¹ Podľa širokej definície adjektíva „vedecký“ je to, čo sa zakladá na prísne vedeckých princípoch a najmä metódach alebo je – prinajmenšom – s nimi v súlade. Vedecké princípy a metódy sú v tomto kontexte také princípy a metódy, ktoré používajú výlučne empirické dôkazy ako nespochybniteľný základ pri potvrdzovaní, alebo – čo je ešte snád' ešte dôležitejšie – vyvracaní teórií, výrokov či hypotéz.⁷² Globálne otepľovanie je vedecky nespochybniteľným faktom. Rizikám a hrozbám zmien klimatického systému Zeme sú však ľudia vystavení nerovnomerne. *„Chudobní ľudia žijúci v zlých podmienkach sú na tom pochopiteľne horšie, či už žijú v*

69 A. Honneth v tejto súvislosti upozorňuje na zvláštny rozpor v našej spoločnosti: „Pre spoločnosti, v ktorých žijeme, je charakteristický mimoriadne iritujúci, ťažko vysvetliteľný rozpor. Na jednej strane v posledných desaťročiach enormne vzrástla nespokojnosť so socioekonomickou situáciou, hospodárskymi pomermi a pracovnými podmienkami. (...) Na druhej strane sa však zdá, že tomuto masovému pobúreniu chýba akákoľvek normatívna orientácia, akýkoľvek dejinný zmysel pre cieľ, na ktorý by sa zameriavala prednesená kritika.“ HONNETH, A.: Idea socializmu: Pokus o aktualizáciu. Rozšírené vydanie. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 27.

70 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future. London, New York : Verso, 2018.

71 ANDEREGG, W. R. L. – PRALL, J. W. – HAROLD, J. – SCHNEIDER, S. H.: Expert Credibility in Climate Change. In: Proceedings of the National Academy of Sciences, roč. 107, č. 27, 2010, s. 12107 – 12109.

72 PEFFER, R. G.: Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2014.

*krajinách vyspelých alebo rozvojových.*⁷³ Politická filozofia a politológia však zatiaľ otázky globálnej klimatickej krízy a výzvy *antropocénu* dostatočne nereflektujú a zaostávajú tak za prírodnými vedami. V tomto kontexte tu existuje priepasť medzi vedeckými poznatkami z prírodných vied a politickou reakciou. J. Wainwright a G. Mann upozorňujú, že stabilná koncepcia politického prostredia sa môže udržať iba v relatívne stabilnom klimaticko-planetárnom prostredí; keď je svet v otrase či kríze, aj definíciu a obsah každej sociálnej oblasti ľudského života nazývame „politickou“. Politická teória má teda miesto v planetárnej histórii a prostredníctvom kritického uvažovania o nej nachádza svoj význam.⁷⁴ Globálna environmentálna kríza a pretrvávajúca kríza globálneho kapitalizmu sú vzájomne prepletené, navzájom sa umocňujú a vyžadujú si rýchle a efektívne politické a právne vymožitelné riešenia v globálnom meradle.⁷⁵

Pripomeňme v tejto súvislosti, že jedným z najvýznamnejších fenoménov sprevádzajúcich antropocénnu perspektívu je jej globálny charakter, ktorý sa od 70. rokov minulého storočia rýchlo a výrazne prehľbuje. Tieto jeho aspekty nazývame súhrnne ako globalizácia. L. Sklair konštatuje, že *antropocén* je poháňaný hlavne ohromnou produktívnou kapacitou kapitalistickej globalizácie a kultúrou/ideológiou konzumerizmu. Ak sú predpovede klimatológov a ďalších antropocénnych vedcov správne, musíme začať filozoficky uvažovať o tom, čo nasleduje

73 MOLDAN, B.: Podmaněná planeta. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2015, s. 39.

74 WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future. London, New York: Verso, 2018.

75 Je síce nespochybniteľné, že väčšina národných vlád na planéte síce teatrálné podpísala rôzne klimatické dohody, ale ani zďaleka sa tieto nedodržia a nevymáhajú, pretože ekonomický rast zostáva takmer všade hlavnou prioritou, a to napriek jeho negatívnemu vplyvu na globálny klimatický systém Zeme. Pozri: ERIKSEN, T. H.: Doba horúca: Antropológia v horizonte zrýchlených zmien. Banská Bystrica: Laputa/Literárna bašta, 2020.

po kapitalizme v jeho rôznych podobách a ako dosiahnuť niečo lepšie ako je kapitalistická globalizácia a medzinárodný systém hierarchických štátov, ktoré sú „uzamknuté“ v nekonečnom cykle najrôznejších „obsesií“ ekonomickým rastom a rôznymi „horúcimi“ a „studenými“ vojnami.⁷⁶ Je to ekonomická globalizácia, ktorá zároveň v súčasnosti obmedzuje alebo likviduje schopnosti jednotlivých národných štátov regulovať akumuláciu kapitálu a získať výnosy, v dôsledku čoho sa celosvetovo vyhracuje protiklad medzi globálnou bohatou menšinou na jednej strane a globálnymi chudobnými na strane druhej. Podľa W. Robinsona táto eskalácia protirečenia vyúsťuje do nového „sociálneho apartheidu“, ktorý globálne prekresľuje hranice podľa nového sociálneho kľúča.⁷⁷ Tieto hranice majú svoj existenčný rozmer. *„Hranica nie je len medzi bohatým a chudobným, alebo medzi pohodlím a biedou: je medzi prežitím a smrťou.“*⁷⁸

Transformácie globálneho kapitalizmu v ére antropocénu

Ekonomická globalizácia založená na neoliberalnej ideológii je dnes najevidentnejším, najaktuálnejším a najuniverzálnejším fenoménom a megatrendom *antropocénu*. Je paradoxom v tom zmysle, že pre extrémne malý počet bohatých ľudí je prospešná a vysoko zisková, pre drvivú väčšinu obyvateľov planéty je zároveň skôr deštruktívna, ubíjajúca a degradujúca, posúvajúca väčšinu globálnej populácie na okraj, pod hranicu chudoby. Zvyšovanie chudoby v globálnom kapitalizme nie je nijakou „záhadou“, práve naopak; ide o imanentnú súčasť globálneho kapi-

76 SKLAIR, L.: World revolution or socialism, community by community, in the Anthropocene? Globalizations, roč. 16, č. 7, 2019, s. 1012 – 1019.

77 ROBINSON, W.: Teorie globálního kapitalismu: Transnacionální ekonomika a společnost v krizi. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2009.

78 ANGUS, I.: Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System. New York: Monthly Review Press, 2016. s. 176.

talistického poriadku pre široké ľudové masy pauperizovaného (ochudobňovaného) planetárneho obyvateľstva, ktoré v kapitalizme reprodukuje svoje vlastné sociálne podmienky kvôli vlastnému prežitiu, resp. z pu du sebazáchovy. Až do 90. rokov 20. storočia bolo – aspoň teoreticky – možné (pokiaľ z toho mal človek prospech) spájať horizont modernizácie s pojmami pokroku, emancipácie, bohatstva, pohodlia, ba prepychu a predovšetkým racionality. Deregulácia, prudký nárast sociálnych nerovností, opúšťanie od prejavov solidarity ju postupne uvádzalo do spojitosti s predstavou svojvoľného rozhodnutia, prichádzajúceho odnikadiaľ a urobeného výlučne v prospech malej skupiny vyvolených.⁷⁹ Podľa R. Seymoura je súčasná populárna politika škrtov pokračovaním posunu, ktorý sa začal už v 70. rokoch minulého storočia. Ide o posun v celej civilizačnej konštrukcii kapitalistického systému, ktorý zahŕňa odklon od spotreby k akumulácii a k investovaniu (t. j. od miezd smerom k ziskom); signifikantný nárast sily finančného kapitálu (tzv. financializácia) v kapitalistickej ekonomike, šírenie procesov tzv. prekarizácie, a to prakticky vo všetkých oblastiach života; štrukturálne transformácie v oblasti spoločenských tried (tzv. polarizácia, zvyšovanie nerovností medzi triedami, ale aj v ich vnútri); zvýšená miera prenikania súkromných (nadmárodných) korporácií do štátnych a verejných inštitúcií a reorganizácia štátu, ktorý R. Seymour charakterizuje ako posun od sociálneho štátu k trestajúcemu a donucovaciemu štátu; a šírenie kultúry, ktorá vyzdvihuje hodnoty sociálnej hierarchie, konkurencieschopnosť bohatých a príležitostný sadizmus voči chudobným.⁸⁰

Globálny voľný pohyb kapitálu postupne odbúral spoločenskú

79 LATOUR, B.: Zpátky na zem: Jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu. Praha: Neklid, 2020.

80 SEYMOUR, R.: Against Austerity: How We Can Fix the Crisis They Made. London: Pluto Press, 2014.

solidaritu, vystavil ideologickým útokom inštitúciu sociálneho štátu a prinavrátil svet do podmienok sociálneho darvinizmu, ktorý je sprievodným javom globálneho kapitalizmu. Pre neoliberalizovaný trh v globálnych podmienkach je totiž charakteristické jeho fungovanie podľa princípov sociálneho darvinizmu, ktoré podporujú silných a bohatých a znevýhodňujú slabých a chudobných. V globálnom kapitalizme hrajú rozhodujúcu rolu nadnárodné korporácie bez akejkoľvek demokratickej legitimity. *„Nadnárodné spoločnosti tlačia národné štáty do ničivých súbojov a pod hrozbou odchodu do inej krajiny žiadajú nižšie firemné dane, slabšie predpisy na ochranu zamestnancov a životného prostredia a potlačenie odborov.“*⁸¹

Podkopávaním podmienok životného prostredia v chudobných krajinách sa prehĺbuje ich zaostalý rozvoj, chudoba a ekonomické zúfalstvo, čím sa pod tlakom kontroly nadnárodného kapitálu nad investíciami, produkciou, spotrebou, pracovnými miestami a štátnymi environmentálnymi a sociálnymi politikami podnecujú konkurenčné „preteky ku dnu“ („*race to the bottom*“).⁸² Neoliberalizmus vo svojej podstate pripravil ideálnu inštitucionálnu a legislatívnu pôdu pre fungovanie nadnárodných korporácií a zároveň oslabil právomoci národných štátov. *„Recept ekonomického (neo)liberalizmu na prekonanie kombinácie vysokej nezamestnanosti, inflácie a stagnácie hospodárstva je deregulácia, liberalizácia a privatizácia, inými slovami obmedzenie úloh i právomocí, a teda i možností štátu. Práve tie sa totiž označujú ako prekážky hospodárskeho rastu.“*⁸³ Pôsobenie globálneho

81 MONBIOT, G.: Ako z toho von: Nová politika pre svet zmietaný krízami. Bratislava: Premedia, 2020, s. 138.

82 BURKETT, P.: Marxism and Ecological Economics. Toward a Red and Green Political Economy. Leiden, Boston : Brill, 2006.

83 ŠŤAHEL, R.: Opakuje súčasná globalizácia chyby tej minulej? In: Andreánsky, E. (ed.): Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2006, s. 135 – 136.

kapitalizmu dnes už nie je možné korigovať a kontrolovať štandardnými nástrojmi politickej demokracie.⁸⁴

Globálny kapitalizmus ako taký funguje prostredníctvom princípu konkurencie a súťaživosti, peňazí a imperatívu zisku. V globálnom kapitalizme sú dokonca kategorické imperatívy konkurencieschopnosti, flexibility a maximalizácie zisku povýšené na axiomatický základ ekonomickej a sociálnej politiky.⁸⁵ Kapitalistická logika má okrem toho negatívny vplyv na to, ako využívame prírodu a jej (neobnoviteľné) zdroje. Na jednej strane skutočnosť, že peniaze sú akumulovateľné a zastupiteľné, stimuluje rast a externalizáciu nákladov. Na druhej strane konkurencia a zisk nevyhnutne nútia firmy k rastu a externalizácii nákladov. Stručne povedané, logika kapitalizmu nabáda firmy, aby viac využívali Zem a jej prírodné zdroje a podnecovali internalizáciu a znižovanie environmentálnych nákladov.⁸⁶

Základ kapitalizmu – modernity či priemyselnej civilizácie – spočíva okrem iného aj v exploatácii (vykorisťovaní) prírodných zdrojov. Kapitalizmus sa vynoril z prírody a čerpal z nej bohatstvo. Kapitalizmus v konečnom dôsledku prírodu „narušil“ a „poškvrnil“.⁸⁷ Je nespochybniteľné, že prírodné vedy význam-

84 HORYNA, B.: Má smrť je protest proti bídě světa. Sociální nerovnost, rozvojová ekonomie, globální oligarchie a lidská čest v epoše fakturační demokracie. In: Hrubec, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálněekonomických nerovností a konfliktů. Praha: Filosofia, 2008, s. 15 – 64.

85 Pozri tiež: DAUBNER, P.: Budúcnosť pracujúcej triedy v ére globálneho kapitalizmu. In: Daubner, P. (ed.): Budúcnosť Európy: Cesta k post-kapitalizmu? Bratislava: OZ POLE, 2018, s. 99 – 118.

86 LEPORI, M.: There Is No Anthropocene: Climate Change, Species-Talk, and Political Economy. In: Telos, roč. 172, 2015, s. 103 – 124.

87 MOORE, J. W.: Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital. New York : Verso, 2015; PATEL, R. – MOORE, J. W.: A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet. London, New York : Verso, 2018.

ne zasahujú do povahy ekonomických procesov, vedecké dôkazy však nemusia byť nevyhnutne dôvodom na reakciu spoločnosti, aj keď sú riziká reálne. Globálne zmeny klimatického systému sa v tomto zmysle považujú za jednu z mnohých externalít, ktoré sú dôsledkom (najmä) ekonomického rastu.⁸⁸

Podľa J. Purdyho samotná externalita, tento pojem ekonómov, naznačuje aberáciu⁸⁹, akúsi náhodnú výnimku pre systém, ktorý inak funguje – v tomto prípade je to však naopak. To, čo sa v ekonomických analýzach považuje za externalitu; to, čo je v trhových transakciách neviditeľné, je svet, v ktorom je umiestnená všetka ekonomická činnosť. Netreba dodávať, že všetko je vo vnútri tejto externality. Škody, ktoré sú pre ekonomiku neviditeľné, môžu prekonať samotný ekonomický systém.⁹⁰ V podobnom duchu argumentujú aj R. Patel a J. W. Moore, keď tvrdia, že v ekonómii externalita znamená buď náklad alebo benefit, ktorý môže byť buď súkromný alebo spoločenský, pričom externalita sa nepremieta do výrobných kalkulácií. Podľa nich moderný svet vznikol ako dôsledok systematických pokusov riešiť krízy na hraniciach; krízy, ktoré sú priamym následkom inkluzie ľudských a mimoludských foriem života do týchto kalkulácií. Moderný svet je v tomto zmysle utváraný tlakmi externalít.⁹¹ M. Lepori v tejto súvislosti správne konštatuje, že miera, rozsah a spôsob, akým používame Zem a jej zdroje, musia byť prepojené

88 KUMAR S. M.: Climate Change and Development: Will Growth End Poverty or The Planet? In: MCCANN, G. – MCCLOSKEY, S. (eds.): From the Local to the Global: An Introduction to Development Issues. London: Pluto Press, 2009, s. 119 – 134.

89 Aberácia znamená odchýlku od pravidelnosti, normálneho stavu alebo funkcie.

90 PURDY, J.: After Nature: A Politics for the Anthropocene. Cambridge, London : Harvard University Press, 2015.

91 PATEL, R. – MOORE, J. W.: A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet. London, New York : Verso, 2018.

s logikou globálneho liberálneho kapitalizmu, nie s technológiami alebo antropocentrizmom.⁹²

Globálny kapitalizmus, jeho ekonomická, kultúrna, sociálna alebo environmentálna dimenzia sú vo vzťahu k životnému prostrediu vo svojej zložitosti vzájomne prepletené a neoddeliteľné, a to nielen v praxi. „*Ekonomické, politické a kultúrne prvky kapitalizmu sú také integrované do nášho myslenia, že je potrebné skutočné intelektuálne úsilie, aby sme ho uznali ako hrozbu prežitia a aby sme uznali možnosť udržateľných alternatív. Musí to byť zrejmé. Kapitalizmus vedie vojnu proti prírode. Táto vojna zahŕňa explodujúce vrcholky hôr s cieľom čo najlacnejšie ťažiť uhlie. Zahŕňa rozširovanie mŕtvych zón v oceáne, otravu, záplavy a zakopávanie obrovských častí biosféry na účely ťažby fosílnych palív a minerálov. Neustále sa zvyšujúca efektívnosť vedenia tejto vojny slúži na zníženie nákladov, zvýšenie spotreby a na urýchlenie globálneho otepľovania a devastácie planéty.*“⁹³

Záver

Hoci západné médiá a väčšina obyvateľov bohatých západných krajín prehliada milióny ľudí, ktorí hladujú a žijú v extrémnej chudobe, mali by sme týchto „globálnych chudobných“ chápať ako protestujúcich proti globálnemu poriadku. Napriek tomu, že títo ľudia žijú v úplne nevyhovujúcich životných podmienkach prevažne v treťom svete, môžeme ich považovať za potenciálny globálny subjekt spoločenskej zmeny. Hoci ich situácia pripomína situáciu otrokov pred zrušením otroctva, pretože týchto extrémne chudobných a umierajúcich nepovažujeme za ľudské bytosti rovnako ako otrokov bez akýchkoľvek ľud-

92 LEPORI, M.: There Is No Anthropocene: Climate Change, Species-Talk, and Political Economy. In: Telos, roč. 172, 2015, s. 103 – 124.

93 KLEIN, D.: Capitalism and Climate Change: The Science and Politics of Global Warming. San Francisco, California: Gumroad, 2015, s. 11.

ských práv pred zrušením otroctva⁹⁴, sú to globálni chudobní, ktorí nám v bohatých západných krajinách v rovine morálky nastavujú zrkadlo; konfrontujú nás so skúsenosťou brutálnej nespravodlivosti globálneho kapitalizmu, vyvolávajú morálnu kritiku tohto systému a nútia nás premýšľať nad systémovými alternatívami v rovine normatívnej (sociálnej) ontológie. Morálna kritika toho, čo M. Fisher nazýva ideológiou „kapitalistického realizmu“, však vôbec nie je neproblematická: *„Morálna kritika kapitalizmu kladúca dôraz na to, ako kapitalizmus rozsiera utrpenie, kapitalistický realizmus iba posilňuje. Chudoba, hlad a vojna môžu byť vydávané za nevyhnutnú súčasť reality, zatiaľ čo nádej, že by tieto podoby strádania mohli byť odstránené, naopak môžu byť chápané ako prejav naivného utopizmu.“*⁹⁵

Ako naivný utopizmus sa v súčasnosti javí marxistická absolútizácia proletariátu ako dejinnej revolučnej sily, ktorá sa v minulom storočí ukázala ako nerealistická, keďže tento subjekt sa postupne vytratil zo scény. Dnes však koncept demokratického *welfare* kapitalizmu, ktorého cieľom bolo odstránenie chudobných tried prostredníctvom rozvoja a sociálnej politiky štátu (a distribúcie substantívnych sociálnych práv bez rozdielu), opätovne vytvára vo svojom lone masy vylúčených, tvorené „všetkými tými, ktorí pracujú pod vládou kapitálu“⁹⁶, masy chudobných, sociálne frustrovaných, ekonomicky vykorisťovaných a občiansky či politicky nezúčastnených, masy tých, ktorí, aby sme použili Marxovu revolučnú formulu, „nemajú čo stratiť, len svoje okovy“. Súčasná situácia sa (nie výlučne) pre globálne masy chudobných javí ako sociálne a ekonomicky neudržateľ-

94 Pozri: HRUBEC, M.: Od zneuznání ke spravedlnosti: Kritická teorie globální společnosti a politiky. Praha: Filosofia, 2011.

95 FISHER, M.: Kapitalistický realismus. Praha: Rybka Publishers, 2010, s. 28 – 29.

96 HARDT, M. – NEGRI, A.: Multitude: War and Democracy in the Age of Empire. New York: Penguin, 2004, s. 106.

ná. Preto dnes v rámci otázky antropocénu potrebujeme odpovede na globálne otázky. Potrebujeme filozofiu adekvátnu globálnym rizikám a hrozbám, ktoré pre civilizáciu predstavuje *antropocén*. Potrebujeme filozofiu, ktorá musí byť filozofiou politickou a zároveň filozofiou environmentálnou. „*Globálny charakter environmentálnych i sociálnych hrozieb antropocénu zároveň znamená, že úvahy o vhodnom politickom, právnom a inštitucionálnom rámci industriálnej spoločnosti musia prekročiť rámec teritoriálneho štátu. Politická filozofia relevantná v 21. storočí musí reflektovať environmentálne predpoklady a limity existencie a formy ekonomicko-politického systému a zároveň brať do úvahy, že akékoľvek ekonomické i sociálne aktivity majú vplyv na kvalitu a udržateľnosť životného prostredia, čo znamená, že do kalkulu možných následkov akejkoľvek zamýšľanej politiky musia byť zahrnuté nielen ekonomické a sociálne, ale aj jej environmentálne náklady a dôsledky.*“⁹⁷

Súčasný systémy viery a etablované ideologické rámce, horizonty myslenia a koncepty nás zbavujú nevyhnutnosti myslieť v situácii, keď je bezprostredné ohrozenie života aktuálnou otázkou. To, čo dnes potrebujeme, sú nové politické filozofie adekvátne globálnym výzvam a hrozbám 21. storočia a radikálna transformácia ľudskej racionality. Náš svet sa totiž zmenil a my sa musíme zmeniť spolu s ním. Filozofi, ktorí akceptujú globálny kapitalizmus a deštruktívne pôsobenie globálneho kapitálu a súhlasia so súčasným politickým usporiadaním (s liberálnou demokraciou), ktoré spoločne nie sú dostatočne schopné reagovať na hrubé sociálne nerovnosti, vykorisťovanie, deštrukciu environmentálnych podmienok prežitia ľudstva a objektívne, resp. systémové násilie, ktoré globálny kapitalizmus dokázateľne produkuje, nie sú v podstate schopní poskytnúť životaschop-

97 ŠTAHEL, R.: Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In: Filozofia, roč. 73, č. 1, 2018, s. 11.

nú a pre život ľudstva ako biologického druhu na planéte udržateľnú politickú a najmä filozofickú alternatívu.

Literatúra

ANDEREGG, W. R. L. – PRALL, J. W. – HAROLD, J. – SCHNEIDER, S. H.: Expert Credibility in Climate Change. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences*, roč. 107, č. 27, 2010, s. 12107 – 12109.

ANGUS, I.: *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System*. New York: Monthly Review Press, 2016.

AUGUSTÍN, M.: Predhovor. In: AUGUSTÍN, M. (ed.): *Eseje o sociálnom občianstve*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 7 – 12.

BARŠA, P.: – Císař, O. *Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

BERLIN, I.: Two Concepts of Liberty. In: KING, Ch. – MCGILVRAY, J. A. (eds.): *Political and Social Philosophy. Traditional and Contemporary Readings*. New York: McGraw-Hill, 1973.

BONNEUIL, Ch. - FRESSOZ, J.-B.: *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*. London, New York: Verso Books, 2016.

BURKE, A. – FISHEL, S.: Power, World Politics, and Thing-Systems in the Anthropocene. In: BIERMANN, F. – LÖVBRAND, E. (eds.): *Anthropocene Encounters: New Directions in Green Political Thinking*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2019, s. 87 – 108.

BURKETT, P.: *Marxism and Ecological Economics. Toward a Red and Green Political Economy*. Leiden, Boston : Brill, 2006.

CORTESE, A. J.: *Walls and Bridges: Social Justice and Public Policy*. New York: State University of New York Press, 2003.

CRUTZEN, P.: Geology of mankind. In: *Nature*, roč. 415, č. 6867, 2002, s. 23.

DAUBNER, P.: Budúcnosť pracujúcej triedy v ére globálneho kapitalizmu. In: DAUBNER, P. (ed.): *Budúcnosť Európy: Cesta k post-kapitalizmu?* Bratislava: OZ POLE, 2018, s. 99 – 118.

DEAN, J.: *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics*. Durham, London : Duke University Press, 2009.

ELLIS, E.: *C. Anthropocene: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2018.

ERIKSEN, T. H.: *Doba horúca: Antropológia v horizonte zrýchlených zmien*. Banská Bystrica: Laputa/Literárna bašta, 2020.

- FISHER, M.: Kapitalistický realismus. Praha: Rybka Publishers, 2010.
- GERBERY, D. – LESAY, I. – ŠKOBLA, D. (eds.): Kniha o chudobe: Spoločenské súvislosti a verejné politiky. Bratislava: Priatelia Zeme-CEPA, 2007.
- HARDT, M. – NEGRI, A.: Multitude: War and Democracy in the Age of Empire. New York: Penguin, 2004.
- HAUSER, M.: Adorno: moderna a negativita. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2005.
- HOMOŠ, L.: Úvaha o limitoch sociálnej utópie. In: DINUŠ, P. a kol. Svet v bode obratu II. O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019, 38 – 62.
- HONNETH, A.: Idea socializmu: Pokus o aktualizáciu. Rozšírené vydanie. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020.
- HORYNA, B.: Má smrť je protest proti bídě sveta. Sociální nerovnost, rozvojová ekonomie, globální oligarchie a lidská čest v epoše fakturační demokracie. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálněekonomických nerovností a konfliktů. Praha: Filosofia, 2008, s. 15 – 64.
- HRUBEC, M.: Od zneuznání ke spravedlnosti: Kritická teorie globální společnosti a politiky. Praha: Filosofia, 2011.
- HRUBEC, M.: Sociální spravedlnost v globálním kontextu. Extrateritoriální uznání globálních chudých. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů. Praha: Filosofia, 2008, s. 143 – 178.
- HRUBEC, M.: Spor o postdemokratický či predemokratický charakter Evropy. Úvod. In: HRUBEC, M. (ed.): Spor o Evropu: postdemokracie, nebo predemokracie?. Praha: Filosofia, 2005, s. 7 – 22.
- JAMESON, F.: An American Utopia, Dual Power and the Universal Army. London: Verso, 2016.
- JAMESON, F.: Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, North Carolina: Duke University Press, 1991.
- JASPERS, K.: Atomová bomba a budoucnost lidstva: Politické vědomí v naší době. Praha: Academia, 2016.
- KLEIN, D.: Capitalism and Climate Change: The Science and Politics of Global Warming. San Francisco, California: Gumroad, 2015.
- KOLBERTOVÁ, E.: Šesté vymírání: Nepřirozený příběh. Brno: Barrister & Principal, 2018.
- KOVEL, J.: The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World? New York, London: Zed Books, 2007.
- KUMAR S. M.: Climate Change and Development: Will Growth End Poverty or The Planet? In: MCCANN, G. – MCCLOSKEY, S. (eds.): From the Local to the Global: An Introduction to Development Issues. London: Pluto Press, 2009, s. 119 – 134.

LATOURL, B.: Zpátky na zem: Jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu. Praha: Neklid, 2020.

LEPORI, M.: There Is No Anthropocene: Climate Change, Species-Talk, and Political Economy. In: Telos, roč. 172, 2015, s. 103 – 124.

LEWIS, S. L. – MASLIN, M. A.: Defining the Anthropocene. In: Nature, roč. 519, 2015, s. 171 – 180.

LYNAS, M.: Šesť stupňov: Posledné varovanie. Rozhodnutia, ktoré určia budúcnosť Zeme. Bratislava: Premedia, 2020.

MALM, A.: Fossil Capital. The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming. London, New York: Verso, 2016.

MÉSZÁROS, I.: Socializmus nebo barbarství. Od „amerického století“ ke křižovatce dějin. Praha: Svoboda servis, 2009.

MOLDAN, B.: Podmaněná planeta. Praha: Karolinum, 2015.

MONBIOT, G.: Ako z toho von: Nová politika pre svet zmietaný krízami. Bratislava: Premedia, 2020.

MOORE, J. W. (ed.): Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism. Oakland, CA: PM Press/Kairos, 2016.

MOORE, J. W.: Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital. New York: Verso, 2015,

MOORE, J. W.: The Rise of Cheap Nature. In: MOORE, J. W. (ed.): Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism. Oakland, CA: PM Press/Kairos, 2016, s. 78 – 115.

MOSS, J.: Climate Justice. In: Moss, J. (ed.): Climate Change and Social Justice. Victoria, Australia: Melbourne University Press, 2009, 51 – 66.

PATEL, R. – MOORE, J. W.: A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet. London, New York: Verso, 2018.

PEFFER, R. G.: Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2014.

POGGE, T.: Uznávaná i porušovaná mezinárodním právem: lidská práva globálních chudých. In: HRUBEC, M. (ed.): Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů. Praha : Filosofia, 2008, s. 179 – 238.

POGGE, T.: World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Cambridge – Malden: Polity, 2008.

POKORNÝ, P. – STORCH, D. (eds.) et al.: Antropocén. Praha: Academia, 2020.

POSNER, E., A. – WEISBACH, D.: Climate Change Justice. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2010.

PURDY, J.: After Nature: A Politics for the Anthropocene. Cambridge, London:

Harvard University Press, 2015.

RANCIÈRE, J.: Neshoda: Politika a filosofie. Praha: Svoboda Servis, 2011.

ROBINSON, W.: Globální kapitalismus a jeho „nelidská tvář“. Angažovaní intelektuálové a výklad krize. In: DINUŠ, P. – HOHOŠ, L. – HRUBEC, M. (eds.): Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia? Praha, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2014, s. 70 – 87.

ROBINSON, W.: Teorie globálního kapitalismu: Transnacionální ekonomika a společnost v krizi. Praha : Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2009.

SCRANTON, R.: Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization. San Francisco: City Lights Books, 2015.

SEN, A.: The Idea of Justice. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

SEYMOUR, R.: Against Austerity: How We Can Fix the Crisis They Made. London: Pluto Press, 2014.

SKLAIR, L.: Námesačne antropocénom. In: Philosophica Critica, roč. 4, č. 2, 2018, s. 61 – 72.

SKLAIR, L.: World revolution or socialism, community by community, in the Anthropocene? In: Globalizations, roč. 16, č. 7, 2019, s. 1012 – 1019.

SŤAHEL, R.: Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie. In: Filozofia, roč. 73, č. 1, 2018, s. 1 – 13.

SŤAHEL, R.: Lovelockov koncept udržateľného ústupu a jeho konzekvencie. In: Filozofia, roč. 74, č. 5, 2019, s. 352 – 365.

SŤAHEL, R.: Opakuje súčasná globalizácia chyby tej minulej? In: ANDREÁNSKY, E. (ed.): Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2006, s. 133 – 138.

SYVITSKI, J.: Anthropocene: An epoch of our making. In: Global Change, č. 78, 2012, s. 12 – 15.

WAINWRIGHT, J. – MANN, G.: Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future. London, New York : Verso, 2018.

WALLACE-WELLS, D.: Neobývateľná Zem. Život po oteplení. Bratislava: Premedia 2019.

ZALASIEWICZ, J. – WILLIAMS, M. – STEFFEN, W. – CRUTZEN, P.: The New World of the Anthropocene. In: Environmental Science & Technology, roč. 44, č. 7, 2010, s. 2228 – 2231.

Fotografia 3 – Nerovnosť v uliciach (autor: Julián Bosák)

Chudoba ako výsledok nerovnosti

Peter Takáč, filozof

Abstract:

The current narrative concerning poverty doesn't take into account the wealth accumulated on the other side of the same society. It approaches the topic as if these two phenomena were separated. This necessarily means depriving the poor of the opportunities to use and expand their talents and not allowing them and their children to live a better and dignified life when it is possible. That is why the discourse needs to be shifted towards and focused on social inequality. Mechanisms that widen socio-economic gaps like distancing, exclusion, hierarchization, and exploitation need to be challenged and tackled by processes of affirmative action, inclusion, democratization, and redistribution.

„Luxus bohatých je zaplatený biedou chudobných.“

Franz Kafka

V roku 1846 vydal francúzsky socialista Pierre-Joseph Proudhon knihu *Filozofia biedy*.⁹⁸ Prisúdil v nej filozofický význam problému biedy a ukázal, že ekonomické kategórie sú založené na vzájomných protirečeniach (úžitková hodnota – výmenná hodnota, deľba práce – stroje, monopol – konkurencia). Navrhoval odstrániť zlú stránku týchto kategórií a vyriešiť tak sociálne problémy, ktorým čelíme. Keďže jeho kolegovi Karlovi Marxovi znel takýto prístup priveľmi abstraktne, svoju reakciu na jeho knihu nazval ironicky *Bieda filozofie*. Proudhon podľa neho po-

98 Celý názov je Systém ekonomických protirečení, alebo Filozofia biedy.

núkol zidealizované riešenie biedy nedotýkajúce sa podstaty stanoveného problému. Spomínané ekonomické kategórie zoradil do ľubovoľnej postupnosti, aby tak zahladil rozpory, ktoré vznikajú v samotnej realite. Domnieval sa, že ich stačí prekonať novým uchopením, čím vlastne rezignoval na hľadanie ich reálnych spoločenských príčin.⁹⁹ Chcel ponechať dobrú stránku existujúcich ekonomických javov bez toho, aby sa dotkol miesta, v ktorom vzniká ich zlá stránka.

Tento príklad môže slúžiť ako pripomienka nášho vlastného prístupu k otázke chudoby. Nedopúšťame sa v súvislosti s ňou čohosi podobného? Chceme ju odstraňovať, prekonávať, bojovať s ňou na abstraktnej rovine, no nehovoríme o celkových podmienkach, z ktorých vyrastá. Chceme zrušiť zlú stránku bohatstva – chudobu – bez toho, aby sme sa venovali nerovnostiam, ktoré ju generujú.

Rovnosť príležitostí nestačí

Prečo je dôležitejšie hovoriť o *nerovnosti* než o chudobe, resp. biede? Ak sú diskusie o sociálnych nerovnostiach zúžené len na problém chudoby, neberie sa v nich do úvahy bohatstvo, ktoré s jej prítomnosťou priamo súvisí. Otázka, kde na jej riešenie nájdeme prostriedky, sa odsúva bokom. Tým pádom sa vytvára dojem, akoby chudoba a bohatstvo sedeli bok po boku v jednej triede a nijako spolu nesúviseli. Jeden žiak je sýty, spokojný a upravený, druhý hladný, nervózny a zanedbaný. Rodič jedného žiaka síce nemôže za situáciu, v akej sa ocitá ten druhý, no rozdiely medzi nimi ukazujú, z akých odlišných pomerov pochádzajú, a zároveň to, že len jeden z nich je schopný plnohodnotne sa podieľať na vyučovaní a stávať sa integrálnou súčasťou spo-

99 MARX, K.: Bieda filozofie. Odpoveď na Proudhonovu Filozofiu biedy, In: MARX, K. – ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch 1., Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 285.

ločnosti, do ktorej vstúpil. Poukaz na rozdiely medzi nimi zároveň otvára cestu k tomu niečo s tým spraviť. Napríklad sa opýtať, ako by bolo možné priblížiť ich svety a prispieť k blahobytu aj toho druhého. Liberálny predpoklad, založený na slobode jednotlivca, že sloboda jedného sa končí tam, kde sa začína sloboda druhého, tu nepostačuje. Ak posadíme chudobnejšieho do zadnej lavice, pretože nestíha a nevládze držať krok s vyučovaním, prípadne ho preradíme do inej triedy či školy, problém iba prehlbujeme. Chudoba sa odsúva na krajnejší okraj a jej prítomnosť sa stáva neriešiteľnou. Iba ak hovoríme o (ne)rovnosti, a to v zmysle vzájomnej prepojenosti dvoch protikladných javov, dokážeme adresovať problém chudoby bez pocitu, že niekoho obmedzujeme, niekomu ubližujeme, alebo zasahujeme do slobody jednotlivca.

Obraz triedy je, samozrejme, metaforou. Nerovnosť totiž jediniec pociťuje už v predškolskom veku (dokonca má naňho vplyv už pred narodením prostredníctvom situácie jeho rodičov), pokračuje školskou dochádzkou a prechádza celým jeho životom v spoločnosti. Pritom nejde len o reálnu nerovnosť, merateľnú rozdielom v plate či majetku, ale aj o reflexívnu nerovnosť, teda pociť, ako tieto rozdiely vnímame. Tak či onak, prítomnosť nerovnosti by sa nemala posudzovať len počas (pred)školskej dochádzky, kedy dieťa nadobúda základné zručnosti a vedomosti potrebné pre všetok svoj neskorší život.

Liberálny diskurz zvyčajne rozlišuje medzi *rovnosťou príležitostí* a *rovnosťou príjmov*. Liberáli poväčšine uprednostňujú to prvé, pretože sa takto vytvára dojem spravodlivej štartovacej čiary na základe ktorej možno ospravedlniť (každú ďalšiu) nerovnosť. Myšlienka rovnosti príležitostí bola v časoch Francúzskej revolúcie radikálnou a revolučnou, no dnes, s pokročilým výskumom v oblasti nerovnosti, už nie je postačujúca. Príležitosti sa zvyčajne merajú v určitom časovom období, napríklad

pri narodení alebo v ranom detstve, prípadne v čase opustenia školy. Avšak, aj keby mali všetci jednotlivci v tomto momente (alebo momentoch) rovnaké príležitosti, problém nerovnosti a sociálnej nespravodlivosti by to neodstránilo. Rozdiel predstavuje už to, čo dotyčný študoval. Napríklad, štúdium klasických jazykov môže byť pre spoločnosť (popri vedeckej činnosti a rozvíjaní kultúry či poznatkov spoločnosti) užitočné v prípade vyučovania študentov medicíny či práva, ktorí ich potrebujú pre svoju profesiu, no len ťažko dokáže zabezpečiť dobre platenú riadiacu funkciu. Študijné výsledky pritom vôbec nehrajú rolu, ide výlučne o vec spoločenských vyhliadok. Napokon, ani práca v korporácii s hierarchickou štruktúrou nemusí človeku priňať celoživotné zabezpečenie. Srdcové choroby vyplývajúce zo stresu, pracovného vypätia, či vážnejší úraz môžu razom zmeniť akékoľvek individuálne úsilie na prach. Narodenie detí môže osamelým rodičom takisto sťažiť vyhliadky na kariérny postup či prácu na plný úväzok.¹⁰⁰ (Samozrejme, ak nie je štátom poskytovaná dostupná starostlivosť.) Narážame tu na situácie, ktoré dokážu zmariť všetky rozličné príležitosti a individuálne úsilie. Z toho dôvodu je potrebné, aby v spoločnosti jestvovali inštitúcie sociálnej pomoci, ktoré by tomu zabráňovali prostredníctvom presunu prostriedkov od silnejších k slabším.

Skúsme si to bližšie ilustrovať na číslach. Sociológ Göran Therborn ponúka modelový príklad dvoch spoločností s rovnakou možnosťou zaradiť sa medzi najbohatšie 1 % alebo najchudobnejších 20 % spoločnosti, v ktorých je však bohatstvo rozdelené odlišným spôsobom. V prvej spoločnosti by jestvovalo také rozdelenie bohatstva, aké bolo v štátoch Latinskej Ameriky okolo roku 2000, v druhej také, aké bolo v škandinávskych krajinách okolo roku 1980. Podiel najbohatšieho 1 % a najchudob-

100 THERBORN, G.: *The Killing Fields of Inequality*, Cambridge: Polity Press 2013, s. 44 – 45.

nejšej pätiny na celkovom príjme by v prvej spoločnosti bol 20 % a 2 %, zatiaľ čo v prípade druhej, spravodlivejšej spoločnosti, 5 % a 15 %.¹⁰¹ Percento najbohatších by teda nebolo len tak či tak bohatšie, ale 4-násobne bohatšie, kým rovnaký podiel chudobných by sa musel podeliť o sedem a pol-krát menej peňazí. Z toho vyplýva, že drvivej väčšine spoločnosti by sa pochopiteľne darilo lepšie v druhej spoločnosti, kde by boli nerovnosti nižšie. A ak sa vrátíme k predchádzajúcemu výkladu, v dokonale liberálnej spoločnosti, kde by sa dbalo iba na rovnosť šancí, by sa žilo horšie, pretože bohatstvo by sa nijako neprerозdelovalo.

Výhody rovnosti

Čo však znamená lepší život v rovnej spoločnosti? Pozoruhodnú odpoveď ponúkajú Richard Wilkinson a Kate Pickettová v známej knihe *Rovnováha* (angl. *The Spirit Level*). Jej základnou premisou je pozorovanie, že problémy vyspelých krajín nie sú spôsobené nedostatočným bohatstvom, ale jeho nerovným rozdelením. Výsledkom toho je aj chudoba. Podstatné pre každého z nás totiž je, kde v spoločnosti sa nachádzame v porovnaní s ostatnými členmi. Je asi pochopiteľné, že ak v nejakej skupine zaostávame, nebudeme to vnímať ako čosi pozitívne. Platí však aj to, že ak vytrčame a sme veľmi popredu, vnímame ostatných ako ohrozenie. Wilkinson a Pickettová konkrétne píšú, že ak žijeme v nerovných podmienkach, máme k sebe menšiu *dôveru*: sme menej súcitní, vzťahy sú sebeckejšie a každý sa musí starať sám o seba. Nedôvera a nerovnosť sa navyše vzájomne posilňujú a tým pádom upevňujú spoločenské rozdiely.¹⁰² Túto skutočnosť potvrdzuje výskum. S tvrdením „Väčšine ľudí sa dá veriť“, súhlasili najviac ľudia v škandinávskych krajinách a v Holand-

101 Tamtiež, s. 46 – 47.

102 WILKINSON, R. – PICKETTOVÁ, K.: *Rovnováha*. Proč je rovnost výhodná pro každého, Pelhřimov: Grimmus 2013, s. 69.

sku. Najmenej, a to až šesťnásobne, v Portugalsku a Singapore, kde je príjmová nerovnosť oveľa vyššia.¹⁰³ Ukazuje sa aj, že dôveryhodnejší ľudia častejšie prispievajú na dobročinnosť.¹⁰⁴ Je to vcelku pochopiteľné: to, kto sa nám javí ako „našinec“ a kto ako „cudziniec“ vyplýva z nášho postavenia v spoločenskom rebríčku a ovplyvňuje našu schopnosť stotožniť sa a súcitiť s druhými.

Nerovnosť pridáva význam sociálnemu statusu a obavám z verejného hodnotenia. Pokiaľ v spoločnosti existujú veľké rozdiely, sme citlivejší na to, ako nás vníma. Nikto totiž nechce byť považovaný za toho horšieho – slabšieho, neschopnejšieho, chudobnejšieho – ako ostatní. Práve preto má nerovnosť vplyv nielen na vzájomnú dôveru, ale i na širokú škálu sociálnych problémov, ako sú psychické choroby, stredná dĺžka života, obezita, výsledky vzdelávania detí, pôrodnosť maloletých, vraždy, pomer väznených osôb, sociálna mobilita. Nízke postavenie pôsobí na človeka skľučujúco, takže užívanie drog je bežnejšie v spoločnostiach s väčšou nerovnosťou.¹⁰⁵

Má však vplyv aj na úmrtnosť, ktorá je u mužov na najnižších pozíciách bežnejšia než u mužov vo vyšších funkciách. Lepšie situovaní ľudia sú na tom vďaka pocitu kontroly nad svojím životom celkovo zdravotne lepšie. Tento psychický stav ovplyvňuje fyzickú kondíciu.¹⁰⁶ To potvrdzuje aj Therborn, podľa ktorého

103 Tamtiež, s. 66 – 67.

104 „Organizácia spojených národov stanovila cieľovú hodnotu pomoci rozvojovým krajinám na 0,7 percent hrubého domáceho produktu. Túto normu splňajú iba Nórsko, Švédsko, Dánsko a Holandsko. Ich štedrosť dokonale predčí očakávania OSN... krajiny s vyššou mierou nerovnosti obetujú na zahraničnú pomoc výrazne nižší podiel národného dôchodku. Výnimkou z pravidla sú Japonsko a Veľká Británia. Menšia zahraničná pomoc Japonska môže byť dôsledkom jeho ústupu z medzinárodnej scény po druhej svetovej vojne, zatiaľ čo väčší podiel zahraničnej pomoci Veľkej Británie odráža jej historické koloniálne väzby na mnoho rozvojových krajín.“ Tamtiež, s. 74-75.

105 Tamtiež, s. 83.

106 Tamtiež, s. 88-89.

sú jednotlivci, ktorým sa nedostáva dostatok rešpektu a nemajú kontrolu nad svojím životom a prácou, zároveň menej náchylní mať kontrolu nad zdravím svojich tiel. Nedržia sa rád o fajčení, pití alkoholu, diéte alebo cvičení.¹⁰⁷ Tieto faktory následne vedú k zhoršovaniu ich zdravia a zvyšovaniu rizika predčasnej smrti.

Vplyv nerovnosti na zdravie možno pozorovať aj v rámci štátov alebo miest. Napríklad v Rusku je priemerná dĺžka života ešte stále o rok nižšia ako bola pred transformáciou v roku 1990; na Ukrajine o dva roky u žien a tri roky u mužov; a v Južnej Afrike až o osem rokov. Návrat kapitalizmu do bývalého Sovietskeho zväzu dramaticky skrátil dĺžku života, a to v prvých rokoch až o 7 rokov.¹⁰⁸ Rozdiely jestvujú aj v rámci miest. Napríklad v Londýne je medzi štvrtou vyššej strednej triedy a chudobnou štvrtou rozdiel v priemernom veku dožitia až 17 rokov. Príčiny týchto rozdielov sú viaceré, no na samom počiatku sú psychosomatické dôsledky odlišných sociálnych situácií a triednych pomerov.

Situácia nerovnosti má následne vplyv aj na deti a ich vývoj. Vytvoriť stimulujúce sociálne prostredie pre ne si vyžaduje starostlivé a vnímavé okolie, ktoré je pre rodičov ťažšie splniteľné, ak sú chudobní, stresovaní alebo im chýba dostatočná podpora. Rodiny s nízkymi príjmami žijú častejšie v preľudnených, hlučných a zle vybavených domácnostiach. Zažívajú viac konfliktov a kríz a sú častejšie svedkami alebo obeťami násilia.¹⁰⁹

Podobne je to s násilím všeobecne, ktorého páchatelmi bývajú najčastejšie mladí muži z najchudobnejších štvrtí. Ide o zúfalý spôsob vyrovnávania sa s bolestivým pocitom hanby a pokore-

107 Tamtiež, s. 82 – 83.

108 THERBORN, G.: *The Killing Fields of Inequality*, Cambridge: Polity Press 2013, s. 80.

109 Tamtiež, s. 121 – 122.

nia a nahrádzania ho pocitom hrdosti. Mladí muži pripravení o možnosť dosiahnuť dobré postavenie musia bojovať, aby si zachovali tvár a prestíž, ktorá im ostala. Preto, ak je ohrozená, reagujú výbušne.¹¹⁰ Výsledkom týchto pozorovaní je záver, že spoločnosti s menšou (príjmovou) nerovnosťou majú celkovo lepšie sociálne vzťahy – sociálnu súdržnosť, dôveru, zapojenie do sociálneho života a nízku úroveň násilia. Tieto javy nevyplývajú len z materiálnej deprivácie jednotlivcov (chudoba), ale zo vzťahu k ostatným a ich zaradenia v rámci spoločnosti (nerovnosť).

Mechanizmy nerovnosti

Zatiaľ čo chudobu označuje určitý stav nedostatku životných prostriedkov, pri nerovnosti ide o procesy jej vytvárania a udržiavania, spolu s ďalšími negatívnymi javmi, ktoré s ňou súvisia. Therborn vydeľuje 4 mechanizmy vytvárania nerovnosti: *dištancovanie*, *vylučovanie*, *hierarchizáciu*, *vykorisťovanie*. Všetky tieto faktory zasahujú do zdravia a dĺžky života jedincov, ale aj ich autonómie, uznania a rešpektu, ktoré sú spojené s prístupom k ekonomickým a iným zdrojom, ktoré má spoločnosť k dispozícii. Na zvrátenie dynamiky týchto mechanizmov je preto potrebné usilovať sa o ich opak.

- › *Dištancovaniu* a vytváraniu systému víťazov a porazených možno vzdorovať pozitívnou diskrimináciou. Vytváraním systémových opatrení na vzájomné **približovanie** sa sociálnych skupín. Napríklad rezervovaním miest na školách či v štátnej sfére. Iba tak možno predchádzať hromadeniu sa odmien a príležitostí iba u jednej skupiny.
- › Opakom *vylučovania* by mala byť sociálna **inklúzia**: poskytovaním členstva vylúčeným, zaistovaním práv, prekonávaním bariér antidiskriminačnými zásadami. Teda spôsob prekonávania stigmatizácie, kultúrneho označovania

110 Tamtiež, s. 141 – 142.

robiaceho z ľudí neželané skupiny.

- › *Hierarchie* by sa mali narúšať alebo **vyrovnávať**. Vyrovnávanie síl podriadených by mali zabezpečiť kvalifikácie a priestor na ich ďalší rozvoj. K de-hierarchizácii alebo **demokratizácii** majú napomáhať inštitúcie ako sú odbory, kolektívne vyjednávanie, rady pracujúcich, študentské rady a ich zástupcovia. Malo by byť uľahčované zakladanie odborov a zaistená ich ochrana, vymožitelnosť pracovného práva súdmi a stanovenie legislatívy minimálnej mzdy, teda hranice, pod ktorú nemožno tlačiť najzraniteľnejších zamestnancov.
- › *Vykorisťovaniu* možno čeliť **prerozdeľovaním**. Nejde len o koncepciu marxistickej teórie. Vo všeobecnosti sa vykorisťovanie týka nedostatočnej odplaty za využívanie určitej výhody. Medzi nástroje na jeho kompenzovanie patria zdaňovanie, sociálne transfery a sociálne služby. Verejné nápravy ujmy a škôd si je možné uplatniť prostredníctvom ekonomických kompenzácií.¹¹¹

V spoločnosti prirodzene dochádza k procesom vytvárania a prehlbovania nerovností. Hovoriť len o chudobe či zameriavať sa len na ňu znamená nevenovať sa príčinám, ktoré ju produkujú, resp. nevidieť veci v súvislostiach. Ak sa totiž zaoberáme len chudobou, budeme síce hovoriť o podmienkach, v ktorých chudobní žijú, no všetka pozornosť sa presunie na nich a iniciatíva padne len na ich plecia. Na to, ako si môžu pomôcť sami. Takýto prístup však mechanizmy produkovania nerovností nezvráti a nemožno ho považovať ani za seriózne, resp. vôbec nejaké riešenie chudoby. Bez existencie mechanizmov prerozdeľovania a vyrovnávania rozdielov v spoločnosti bude chudoba vznikať a neustále sa obnovovať. Pomôcť si sám v nerovnej spoločnosti je rovnako absurdné ako predstava baróna Prášila, ktorý sa z mo-

¹¹¹ Tamtiež, s. 61 – 63.

čiara vytiahol sám ťahaním sa za vlasy. Až presunutie dôrazu na sociálne nerovnosti dokáže upriamiť pozornosť k druhej strane problému, teda k bohatstvu, a tým pádom otvoriť otázku obmedzenia moci silnejších a bohatých v prospech tých ostatných. Ako píše Peter Marcuse, problémom nie je len to, ako možno chudobným priamo pomôcť, ale ako je možné obmedziť bohatých v ich činnostiach, ktoré chudobných udržiavajú v biede.¹¹² Preto sme predostreli rozličné podoby nerovnosti a spôsoby, ako im možno čeliť, tak v ekonomickej, ako aj ne-ekonomickej oblasti, ktorá je s ňou navzájom nepriamo prepojená.

Záver

Na popis reality používame pojmy, ktoré zachytávajú len jej výsek. Skutočný svet je však založený na súvislostiach a je v neustálom behu. Chudoba je pojem stojaci na jednej nohe, tváriaci sa, ako keby bolo možné spoločenskú realitu vnímať bez vzťahov. Používať ho je ako hovoriť o hlade, ale nehovoriť o jedle. Chudoba je však vzťahový fenomén a hovoriť o nej bez toho, aby sme predpokladali bohatstvo, nemá zmysel. Ak sú všetci chudobní, nemožno hovoriť o nedostatku, o zlyhaní, zakrpatení, zaostávaní, pretože to nemáme s kým porovnať. Musí tu byť niekto či niečo – iný človek, región, štát, alebo doba, s ktorými to možno pomeriť. Ak totiž zaostávajú všetci, nezaostáva nikto, alebo ak každému niečo chýba, potom sa o to nikto necíti byť ukrátený. Ak sú však chudobní len niektorí, potom je zločinom nehovoriť o bohatstve, ktoré sa nachádza na ich druhom konci. Výsledkom potom sú negatívne sociálne fenomény, ktorým bolo možné predísť, ale neurobilo sa pre to nič. A nefungujúca spoločnosť, ktorá sa o svojich členov nedokázala alebo nechcela postarať.

112 MARCUSE, P.: Poverty or Inequality: Does It Matter? Inequality.org, 2015. [online], [cit. 31/05/2021] Dostupné na internete: <<https://inequality.org/research/why-economic-language-matters/>>.

Literatúra

MARCUSE, P.: Poverty or Inequality: Does It Matter? Inequality.org, 2015. [online], [cit. 31/05/2021] Dostupné na internete:

<<https://inequality.org/research/why-economic-language-matters/>>.

MARX, K.: Bieda filozofie. Odpoveď na Proudhonovu Filozofiu biedy, In: MARX, K. – ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch 1., Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977.

THERBORN, G.: The Killing Fields of Inequality, Cambridge: Polity Press 2013.

WILKINSON, R. – PICKETTOVÁ, K.: Rovnováha. Proč je rovnost výhodná pro každého, Pelhřimov: Grimmus 2013.

Fotografia 4 – Sušenie prádla (autorka: Paula Kentošová)

„Silný“ sociálny štát na Slovensku?

Ján Košč, sociálno-ekonomický analytik

Abstract:

The author criticizes the superficial public debate about the welfare state in Slovakia, claiming that it is strongly politicized and full of myths. He asks whether interest in eradicating poverty is just rhetorical, or if it really stems from the structure of the social system. He seeks answers to this question with the help of various statistics and measurements in this area. Measurements evaluating the strength or quality of the welfare state are not methodologically perfect, but in the vast majority of the different views offered by the author in the text, the Slovak welfare state is either below the average of the countries compared or among the worst. Based on these comparisons, he identified as a problem, in particular, the failing social safety net through which not only individuals but also entire population groups fall through. He describes other problems such as the system's pressure for deservedness where it should be universalistic and the fact that it addresses symptoms rather than the causes of poverty. According to the author the path to making a functional change in the social system is through expert debate that cannot function only on the basis of economic categories, requiring us to be drawn into sociology, psychology, and to various ideologies, including those of the left, which our society has ostracised for decades.

„Veľký sociálny štát, ktorý Slovensko má, niekto platiť musí.“

— Radovan Ďurana, INESS

„Slovensko nie je sociálny štát“

— Andrej Kiska, bývalý prezident SR

„Nikto neurobil pre sociálny štát toľko ako Smer.“ „Ak niekto hovorí, že nebudujeme sociálny štát, tak nehovorí pravdu.“

— Róbert Fico, bývalý premiér SR,
predseda strany Smer-SD

„Sociálny štát je zastaraný, je v kríze a potrebuje nielen kozmetické zmeny, ale dramatickú zmenu paradigmy.“

— Lukáš Krivošík, konzervatívny publicista

Úvod

O sociálnom štáte na Slovensku dlhodobo prebiehajú hádky politikov a analytikov, v ktorých len málokedy zaznievajú skutočné argumenty a aspoň nejaká vízia toho, aké nastavenie sociálneho štátu by sme mali a chceli mať.

Na otázku, či na Slovensku máme sociálny štát, sa samozrejme dá odpovedať celkom jednoducho. Máme. Nič to však nehovorí o jeho nastavení, sile, efektívite a komplexnosti.

Na úvod tejto problematiky by sme si mali najprv vysvetliť, čo to ten sociálny štát vlastne je a aké rôzne typy sociálnych štátov existujú.

Podľa Miloša Večeřu je *„potrebné sociálny štát chápať ako štát, v ktorom demokraticky organizovaná moc prostredníctvom sociál-*

neho zákonodarstva a štátnej správy:

- › *garantuje minimálny príjem jednotlivca a rodiny na úrovni životného minima,*
- › *poskytuje sociálne zabezpečenie, ktoré umožňuje predísť, zmierniť alebo prekonať sociálne riziká s cieľom zaistiť primeranú minimálnu úroveň sociálnej bezpečnosti a sociálnej suverenity,*
- › *zaistuje kvalitnú úroveň služieb pre všetkých občanov bez rozdielu spoločenského statusu.“¹¹³*

Typológia z dielne dánskeho sociológa Gøstu Esping-Andersena, založená na staršej typológii Richarda Titmusa, rozoznáva nasledovné typy sociálnych štátov:

- 1) **„liberálny štát** – je charakteristický nízkym stupňom dekomodifikácie pracovnej sily, dominantnou úlohou rodiny v poskytovaní sociálnej pomoci a nízkymi dávkami zo strany štátu, ktoré majú motivovať k rýchlemu obnoveniu samostatnosti. Prejavom zodpovednosti zamestnanca je individuálne súkromné poistenie pre prípad straty práceschopnosti,
- 2) **konzervatívny (korporativistický) štát** – založený na vnútrotriednej solidarite a zachovávaní statusových rozdielov medzi obyvateľmi. Sociálne dávky sú poskytované z fondov sociálneho poistenia. Obyvatelia, ktorí do systému neprispievali, sú síce podporovaní zo štátneho rozpočtu, ich životná úroveň je však oveľa nižšia. Úlohou štátu je podporovať, nie nahradiť existujúce formy solidarity (rodina, charita),
- 3) **sociálno-demokratický štát** – poskytuje obyvateľom rovnosť na pomerne vysokom životnom štandarde. Jeho základom je univerzálny systém sociálneho poistenia a vysoká miera zamestna-

113 VEČEŘA, M.: Sociální stát. Východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha, 1993. s. 50

nosti. Stabilita sa dosahuje prostredníctvom dohôd medzi sociálnymi partnermi,

4) rudimentárny model – označujú sa ním štáty južnej Európy, v ktorých vládli často autoritárske režimy a nemajú takmer žiadnu tradíciu sociálnej politiky. Nízke sociálne dávky pripomínajú liberálny model, v krajine je však rozšírená tzv. šedá ekonomika a neformálny sektor. Niektoré skupiny majú výhody vysokej dekomodifikácie pracovnej sily, ostatné sú odkázané na rodinu a charitu, čo spôsobuje korupciu.¹¹⁴

Spôsoby štátnych zásahov v rámci sociálneho štátu je možné rozdeliť do dvoch typov:

- **ex ante** – zásahy reagujúce proaktívne na problémy, ktoré ešte len môžu prísť, napríklad aktívne politiky na trhu práce, ktoré predchádzajú rastu nezamestnanosti,
- **ex post** – zásahy reagujúce na problémy, ktoré už vznikli, napríklad dávky v nezamestnanosti.¹¹⁵

Tieto dva prístupy sa môžu rôzne kombinovať a aj vzájomne dopĺňať.

Rôzne pohľady na sociálny štát

Ak sa chceme pozrieť na sociálny systém komplexne, nebude nám stačiť jeden pohľad, pretože sociálny systém ako taký je zložitý mechanizmus a jeho úlohou je reagovať na životnú realitu obyvateľov. Existujú tri základné spôsoby, ako nahliadať a hodnotiť sociálny systém. V prvom rade sa môžeme pozrieť na po-

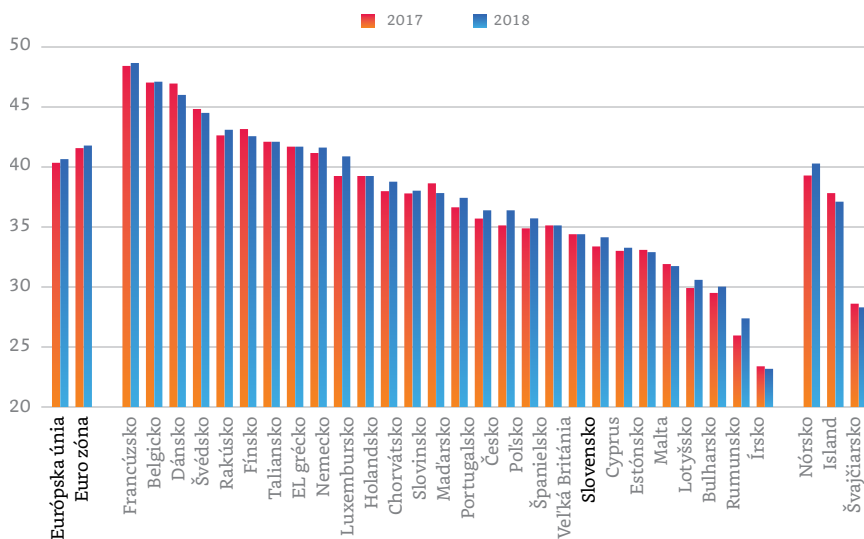
114 ESPING-ANDERSEN, G. The Three Worlds Of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press; 2009. a ESPING-ANDERSEN, G.: Introduction. In: G. ESPING-ANDERSEN (ed.) Changing Classes: Stratification and Mobility in Post-Industrial Society (1 – 6). London: SAGE Publications, 1993.

115 LAND, C. K.: Ex Ante and Ex Post Assessment of the Social Consequences of Public Projects and Policies. In: Contemporary Sociology. Vol. 11, No. 5 (Sep., 1982), pp. 512 – 514.

diel všetkých daní a odvodov (združená daňová kvóta) na HDP – tento pohľad hovorí o tom, v akej miere štát prerozdeľuje to, čo sa na Slovensku vyprodukuje. Iný pohľad, opäť vyjadrený ako podiel na HDP, hovorí o tom, aký podiel z HDP ide do sociálneho systému. A tretí pohľad sa zameriava na hodnotenie štruktúry a kvality sociálneho systému ako takého.

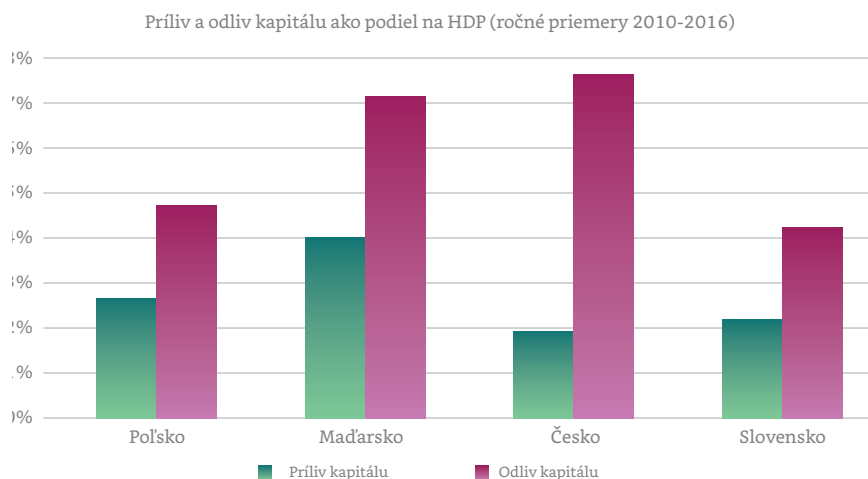
Združená daňová kvóta

Veľkosť redistribúcie je jedným zo základných ukazovateľov sily sociálneho štátu. Meria sa ako podiel všetkých daní a odvodov na HDP. Tento ukazovateľ je z hľadiska posudzovania sily sociálneho štátu len orientačný, pretože takýto pohľad má množstvo limitov. Prvým, základným limitom je samotná konštanta HDP. Tento ukazovateľ býva mnohými analytikmi kritizovaný a spochybňovaný a zároveň paradoxne býva v ekonómii asi najčastejšie používaný.

Obr. 5 – Združená daňová kvóta (Eurostat)

Slovensko patrí medzi krajiny EÚ, ktoré výkon svojej ekonomiky prerozdeľujú v najmenšej miere. Na chvoste tohto rebríčka sa spolu so Slovenskom nachádzajú východoeurópske postkomunistické krajiny a Írsko. Írsko má najnižšiu daňovú kvótu z dôvodu, že ide o daňový raj, čo spôsobuje neúmerne nafukovanie HDP. Ekonomickí analytici odhadujú, že HDP Írska je zhruba o 30 percent väčšie práve preto, že mnohé nadnárodné korporácie prelievajú svoje celosvetové zisky cez írsky daňový systém.¹¹⁶ Podobne sa odhaduje, že bývalé postkomunistické krajiny zo strednej a východnej Európy majú HDP zhruba o 10 percent nižší pre odliv ziskov, transferové oceňovanie a kreatívne účtovníctvo.¹¹⁷

Obr. 6 – Prílev a odlev kapitálu (Piketty)

116 Pozri napríklad: POGATCHNIK, S.: Multinationals make Ireland's GDP growth 'clearly misleading'. Politico, 2021. alebo: OECD: Irish GDP up by 26.3% in 2015? Paríž: OECD, 2016.

117 Pozri napríklad: MYANT, M.: The Limits to Dependent Growth in East-Central Europe. In: Revue de la Régulation - Capitalisme, institutions, pouvoirs, 2018, vol. 24. alebo: HEBOUS, S. a kol.: How Does Profit Shifting Affect the Balance of Payments? IMF working paper, WP/21/41, 2021.

Na fakt, že odliv ziskov je problém, upozorňuje aj ekonóm Thomas Piketty¹¹⁸, ktorý tento stav označil ako ekonomický kolonializmus¹¹⁹. Podobne sa dlhodobo na adresu tohto ekonomického systému vyjadruje aj ekonómka Ilona Švihlíková.¹²⁰ O tom, že nastavenie ekonomiky a hospodárstva na Slovensku bolo dlhodobo zlé, hovoria mnohí odborníci už viac ako desaťročie, pričom dnes sa k nim pridávajú aj napríklad Americká obchodná komora (AmCham): *„Hospodársky model založený na lacnej pracovnej sile a zahraničných investíciách je prekonaný vo všetkých krajinách strednej Európy.“*¹²¹ Aj viceprezident NBS Ľudovít Ódor: *„Model lacnej pracovnej sily musíte vymeniť za nový, ktorý do popredia dáva nové myšlienky a kreativitu.“*¹²²

Druhým limitom pri posudzovaní sily sociálneho štátu na základe podielu združenej daňovej kvóty na HDP je fakt, že nie všetky peniaze vybraté na daniach a odvodoch končia v sociálnej oblasti. Preto je potrebné pozrieť sa na problematiku aj inými pohľadmi.

Sociálne výdavky

Druhým pohľadom, ktorý o sile sociálneho štátu naznačí viac, je podiel sociálnych výdavkov na HDP. Znova ide o pomerový ukazovateľ založený na HDP, ktorého limity sme popísali vyššie. Aj v tomto prípade sa dá povedať, že momentálne nič lepšie nemáme, no aj takto limitovaný ukazovateľ nám dokáže poskytnúť, síce skreslený, ale dôležitý pohľad na problematiku.

118 PIKETTY, T.: 2018, the year of Europe. Paríž: Le Monde, 2018.

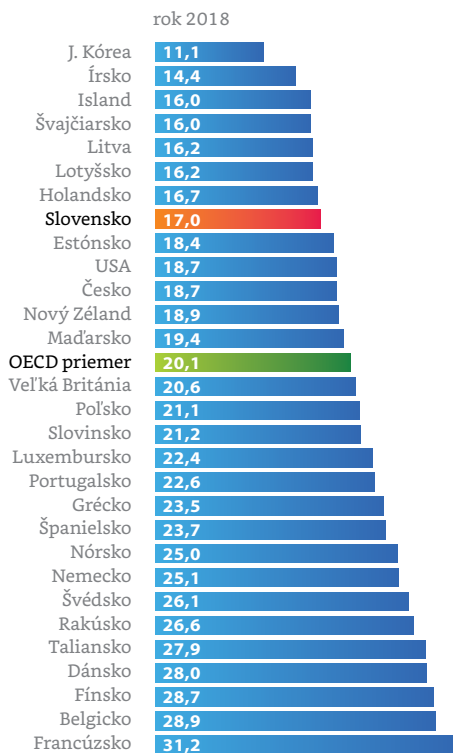
119 BERSHIDSKY, L.: Piketty Thinks the EU Is Bad for Eastern Europe. He's Half Right. New York: Bloomberg, 2018.

120 ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Proč je Česká republika kolonie. Bratislava: Nové Slovo, 2012.

121 AMCHAM: Výzva vláde. Bratislava: Denník N,, 2021.

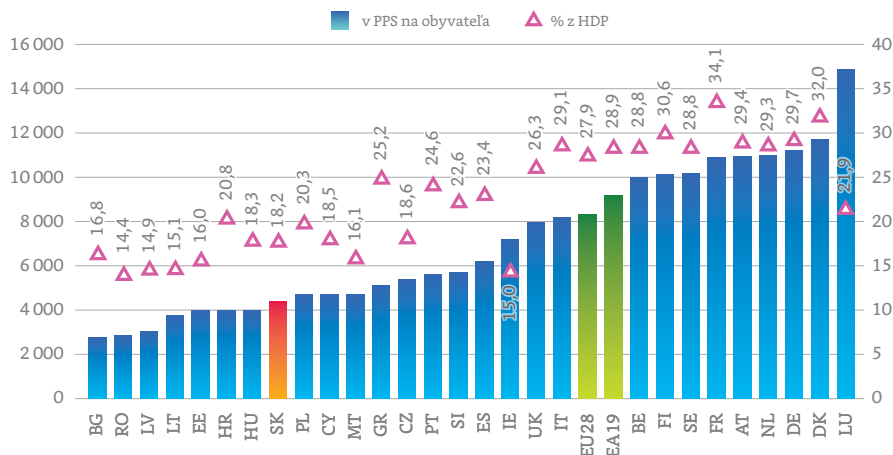
122 TVARDZIK, J.: Viceguvernér NBS: Slovensko potrebuje zmeny, v diaľke nám už bliká červená. Bratislava: Index, 2021.

Slovensko patrí do spodnej tretiny krajín OECD, ktoré na sociálne výdavky vynakladajú najnižší podiel svojho HDP (Obr. 7). Pri takomto pohľade nie je ani len náhodou možné povedať, že by Slovensko patrilo medzi krajiny so silným sociálnym štátom. Ani tento pohľad však sám osebe nie je určujúci a univerzalistický.

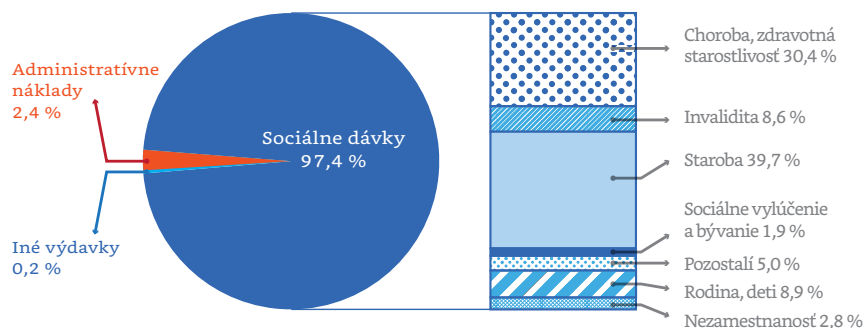
Obr. 7 – Sociálne výdavky ako podiel na HDP (OECDstat)

Jeho interpretáciu však potvrdzuje aj medzinárodné porovnanie (Eurostat) výdavkov na sociálnu ochranu v parite kúpnej sily na obyvateľa – Slovensko je ôsme od konca. A s 18,2-percentným podielom na HDP patríme medzi krajiny EÚ s najnižšími výdavkami rovnako ako aj pri priemerných sociálnych výdavkoch na obyvateľa v parite kúpnej sily (Obr. 8).

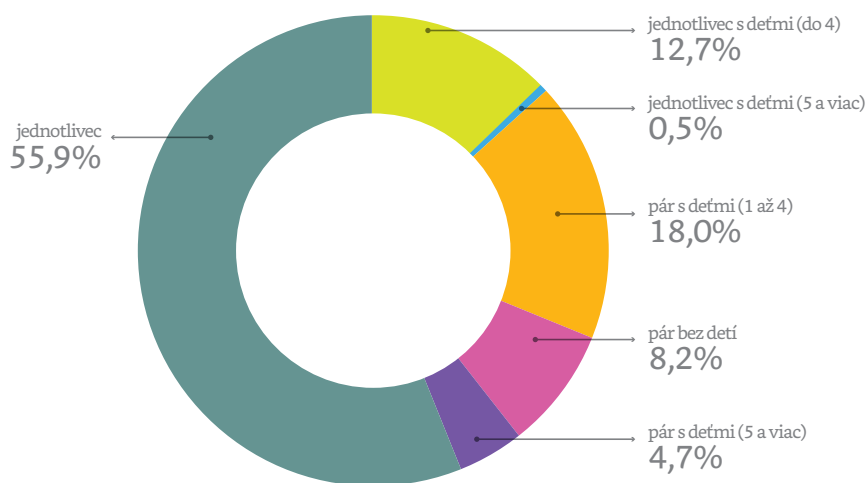
Obr. 8 – Hrubé výdavky na sociálnu ochranu v PPS na obyvateľa ako podiel na HDP (Eurostat a ESSPROS)

A ak sa pozrieme na štruktúru sociálnych dávok (Obr. 9), tak zistíme, že napriek rôznym mýtom, ktoré sa šíria po sociálnych sieťach, z celkového balíka sociálnych dávok len 1,7 percenta ide na sociálne vylúčenie a bývanie, pričom sa, samozrejme, ani len náhodou nedá povedať, že tieto sociálne dávky poberajú iba obyvatelia vylúčených komún.

Obr. 9 – Hrubé výdavky na sociálnu ochranu v SR v roku 2017 (ŠÚ a ESSPROS)

Inštitút ľudských práv (ILP) v spolupráci s partnermi z viacerých susedných štátov sa v rámci projektu EÚ „Freedom from hate“ spolupodieľal na kampani, ktorej úlohou bolo poukázať na omyly, zavádzania a klamstvá, ktoré sa šíria na sociálnych sieťach o tom, ako náš sociálny systém zatažujú Rómovia a obyvatelia vylúčených komunít. ILP k tomu uvádza, že: „K aprílu 2021 bolo 60 381 poberateľov (priamo podľa stránok Ústredia práce), spolu s rodinnými príslušníkmi a deťmi sa tak dávky týkajú 129 499 ľudí. Vrátane 51 279 detí. To je spolu 2,7 % populácie. Koľko % populácie tvoria Rómovia? Kvalifikovaný výskum (UNDP, Združenia miest a obcí Slovenska, Ústavu rómskych štúdií PU, Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity z roku 2013) odhaduje počet Rómov na 7,5 % slovenskej populácie. Ak by všetci poberatelia dávky v hmotnej núdzi boli Rómovia, stále by to znamenalo, že dávky poberá maximálne tretina z nich.“¹²³

Obr. 10 – Kategórie poberateľov dávky v hmotnej núdzi (január 2019/ ILP)

123 ILP: Pravda o Rómoch. Bratislava: Inštitút ľudských práv, 2021.

Často sa hovorí, že slovenský sociálny systém zatažujú početné rodiny s deťmi z rómskych osád, pravda však je celkom iná. Najväčšiu časť z dávok v hmotnej núdzi poberajú jednotlivci a početné rodiny s viac ako 5 deťmi dostávajú z tohto „koláča“ len o niečo viac ako 5 percent.

ILP k tomu dodáva, že: *„Dávka v hmotnej núdzi je rovnaká pre rodinu s piatimi deťmi a rodinu s ôsmimi deťmi. Príspevok pri narodení prvého dieťaťa je 830 Eur a pri narodení štvrtého a každého ďalšieho len 151 eur. Ako sa potom oplatí rodiť veľa detí pre 'prídavky'?“*¹²⁴

Rast sociálnych výdavkov

Na Slovensku dlhodobo rastú nominálne sociálne výdavky, no ich rast nie je v prevažnej miere spôsobený zväčšovaním či posilňovaním sociálneho štátu ako takého. Rast spôsobovala hlavne valorizácia dôchodkov a sčasti aj niektoré ad hoc zavedené opatrenia ako dotované obedy, bezplatná doprava a vianočné príspevky dôchodcom. Zároveň je potrebné povedať, že samotný nárast vynaložených prostriedkov v sociálnej oblasti neznamená automaticky, že sa sociálny štát zväčšuje. Tento paradox približuje analytik Marek Plavčan na príklade thatcherovskej Británie, kedy došlo k zásadnému zmenšeniu sociálneho štátu, no zároveň aj k dočasnému zvýšeniu výdavkov sociálneho štátu: *„Britom vzrástli výdavky na sociálne zabezpečenie aj v prvej polovici osemdesiatych rokov za vlády M. Thatcherovej, ale len kvôli rastúcej nezamestnanosti. Serióznejšia analýza sa musí preniesť cez čiernu skrinku sociálnych výdavkov smerom k obsahu sociálneho štátu. Sú programy cielené, alebo univerzalistické? Aký je pomer medzi zásluhovosťou a solidaritou? Sú nároky na dávky a služby podmienené a testované na príjem? Aká je ich výška? Majú emanci-*

124 Tamtiež.

pačnú funkciu?“¹²⁵

Podobne aj na Slovensku sa sociálne výdavky značne zvýšili v rokoch 2020 a 2021, kedy išlo o nárast spôsobený zvýšenými výdavkami na nezamestnanosť, aktívne politiky na trhu práce, kurzarbeit, práceneschopnosť a ošetrovanie členov rodiny z dôvodu pandémie, no sociálny štát a jeho nastavenia sa nezväčšovali, skôr naopak. V rokoch 2020 a 2021 došlo k viacerým škrtom v sociálnej oblasti. Napríklad boli zrušené dotované obedy pre deti v školách, ktoré boli síce nahradené daňovým bonusom, no zo systému vypadli najviac ohrozené skupiny detí. Zrušili sa aj daňové a odvodové úľavy pri 13. a 14. plate. Rovnako chystaná reforma dôchodkového systému, vrátane tzv. rodičovského bonusu, prináša skôr viac rizík a destabilizáciu systému než jeho dlhodobú udržateľnosť.

A aj v prípade, že by sociálne výdavky stúpali výlučne pre zväčšujúci sa sociálny štát, až pohľad na kvalitu nastavenia sociálneho štátu a komplexnosť systému nám môže dať odpovede, aký sociálny štát vlastne na Slovensku máme. Táto otázka sa vo verejnej debate často zjednodušuje poukazovaním na rôzne ad hoc opatrenia z minulosti, alebo aj aktuálne návrhy bývalého premiéra a aktuálneho ministra financií Igora Matoviča, ktorý pre rodičov v hmotnej núdzi navrhuje jednorazový príspevok na deti. Poukazovaním na takéto opatrenia/návrhy sa dostávame k slovenskému porekadlu „pre stromy nevidno les“.

Kvalita sociálneho systému

Kvalitu sociálneho systému nemožno jednoducho zmerať ekonometrickými modelmi ani pohľadmi na jednotlivé atribúty sociálneho systému. Dôležité je jeho celkové nastavenie a hlavne vplyv sociálneho systému na životné podmienky obyvateľstva,

125 PLAVČAN, M.: Aký sociálny štát je Slovensko. Bratislava: Denník N, 2017.

ako aj jeho schopnosť zabezpečiť neprepadávanie jednotlivcov ani skupín obyvateľov cez jeho sieť. Tu môžeme siahnuť k viacerým zdrojom informácií, ktoré nám poskytnú aspoň hrubý odhad stavu slovenského sociálneho systému.

Index sociálnej spravodlivosti

Kvalitatívne porovnanie sociálnych systémov v krajinách OECD poskytuje Index sociálnej spravodlivosti od nadácie Bertelsmann, kde je slovenský sociálny systém umiestnený tesne pod priemerom krajín OECD (Obr. 11).¹²⁶ Tento index posudzuje kvalitu a spravodlivosť sociálnych systémov na základe šiestich hodnotiacich okruhov:

- › prevencia chudoby,
- › spravodlivé vzdelávanie,
- › prístup na trh práce,
- › sociálna inklúzia a nediskriminácia,
- › medzigeneračná spravodlivosť,
- › zdravie.¹²⁷

Naše umiestnenie na 22. mieste, tesne pod priemerom porovnávaných krajín, nám patrí hlavne vďaka veľmi dobrým výsledkom v kategórii prevencia chudoby, kde je hlavným ukazovateľom hranica rizika chudoby. V tejto dimenzii je Slovensko na 11. mieste, pričom v ostatných dimenziách sa umiestnilo na 26., 27., 35., 36. a 37. mieste.¹²⁸

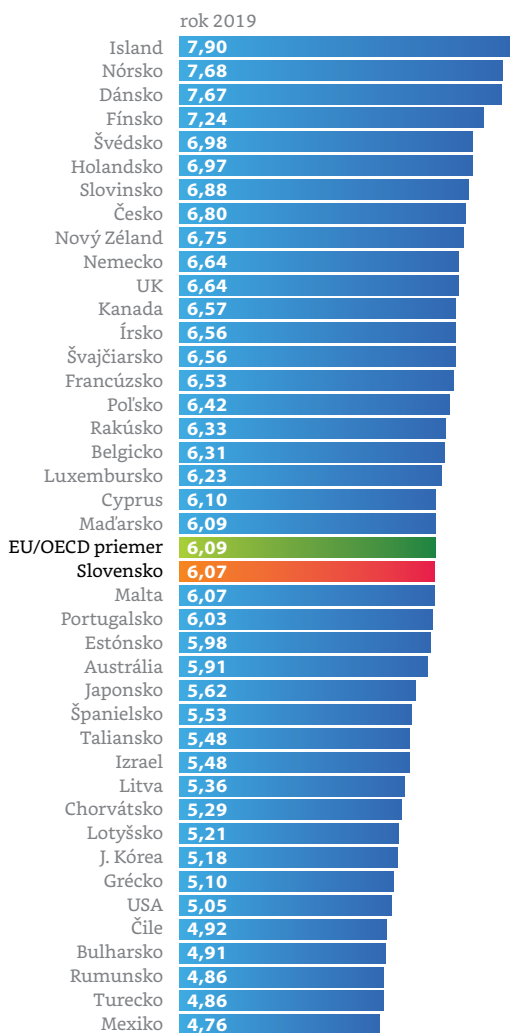
126 HELLMANN, T. a kol: Social Justice in the EU and OECD, Index Report 2019. Bonn: Bertelsmann Stiftung, 2019.

127 Tamtiež.

128 Tamtiež, s.8.

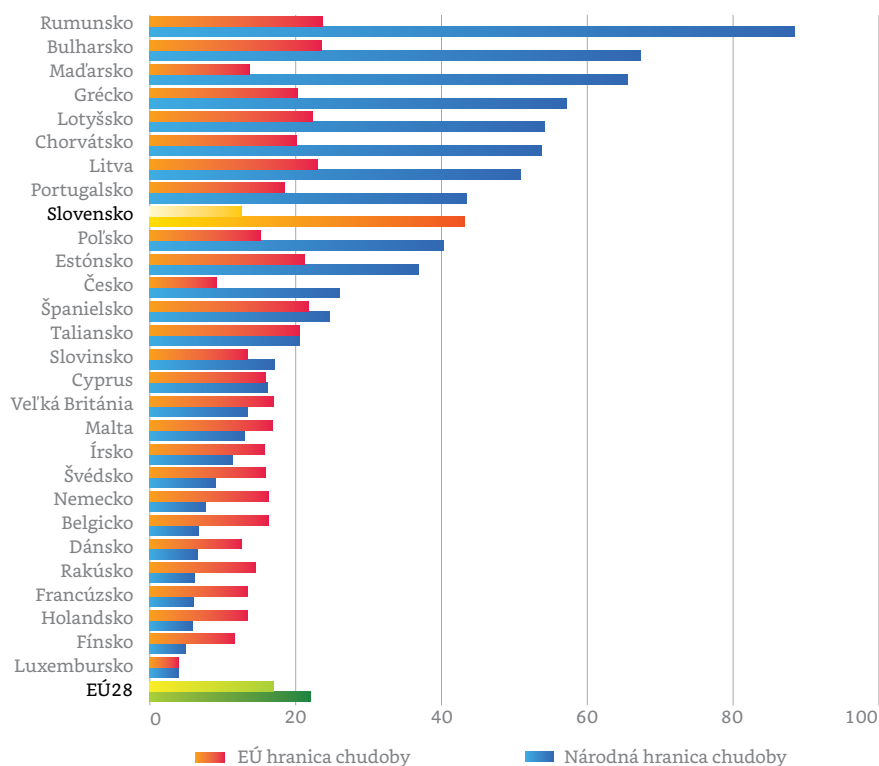
Hranica rizika chudoby

Jedným z ukazovateľov životnej úrovne obyvateľov Slovenska, ktorý je každý rok prezentovaný štatistickým úradom, je podiel obyvateľov, ktorí sa prepadli pod hranicu chudoby. Hranica chudoby je počítaná ako 60 percent z mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu na národnej úrovni. Na Slovensku

Obr. 11 – Index sociálnej spravodlivosti (Social Justice Index/Bertelsmann stiftung)

je tento podiel dlhodobo približne na úrovni 10 percent, pričom v medzinárodnom porovnaní patríme medzi krajiny s najnižším podielom takto postihnutých obyvateľov. Takýto pohľad je však do značnej miery skreslený tým, že medián ekvivalentného disponibilného príjmu je na Slovensku nízky z dôvodu nízkych príjmov obyvateľstva z práce (politika nízkych miezd, nízky podiel miezd na HDP a nízky podiel miezd na pridanej hodnote), ale aj nízkych sociálnych dávok. Ak počítame medián ekvivalentného disponibilného príjmu zo všeobecne nízkych príjmov na Slovensku, tak aj výsledná hranica chudoby bude relatívne nízka, čo spôsobuje nízku mieru rizika chudoby.

Obr. 12 – Miera rizika chudoby vyjadrená pre EÚ hranicu chudoby a pre národnú hranicu chudoby (Eurostat a Želinský)

Podobne ako iní autori upozornil na problém s týmto prístupom docent Želinský z TUKE, ktorý porovnal odhady mier rizika chudoby v krajinách EÚ založené na národných hraniciach chudoby s odhadmi mier chudoby založených na mediáne ekvivalentného disponibilného príjmu v parite kúpnej sily za celú EÚ. Pri takomto prístupe poukázal na to, že pri použití tohto alternatívneho prístupu je pod hranicou chudoby na Slovensku 43 percent obyvateľov.¹²⁹ Sám k tomu dodáva: „Samozrejme, nemožno tvrdiť, že tento alternatívny prístup je lepší, keďže je s ním spojených viacero koncepčných a metodologických problémov. Chcel som predovšetkým poukázať na to, že hoci podľa oficiálnych európskych štatistík patríme medzi 'najmenej chudobné' krajiny EÚ, použitím iného prístupu môžeme dostať iný obraz.“¹³⁰

EU-SILC – Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia

O efektivite a kvalite sociálneho systému asi najlepšie vypovedá výberové zisťovanie EU SILC, ktoré hovorí o príjmoch a životných podmienkach domácností. Toto zisťovanie sa na Slovensku realizuje od roku 2005 na základe nariadenia Európskeho parlamentu a Rady ES č. 1177/2003 zo dňa 16. júna 2003.

Jedným z ďalších spôsobov, ako sa pozrieť na kvalitu sociálneho systému, je prostredníctvom dát zhromaždených „Zisťovaním o príjmoch a životných podmienkach domácností (EU SILC)“¹³¹. Podľa výsledkov tohto prieskumu za rok 2019 (posledný predkoronový rok) mali problém s platbou nákladov na bývanie hlavne rodiny s deťmi. 85,4 percenta domácností s dvoma dospelými a dvoma závislými deťmi vykazovali problémy s platením nákladov na bývanie. U rodín s dvoma dospelými a troma

129 ŽELINSKÝ, T.: Aká budúcnosť čaká deti z domácností ohrozených chudobou? Košice: TUKE, 2020.

130 Tamtiež, s. 11.

131 KOVÁČOVÁ, Y. a R. VLAČUHA: EU SILC 2019. Bratislava: ŠÚ SR, 2020.

a viacerými deťmi to bolo až 89,3 percenta domácností. V prípade jedného rodiča a najmenej s jedným dieťaťom bolo takýchto domácností až 97,3 percenta. Problém v tomto smere vykazovali aj jednoosobové domácnosti, kde bol podiel domácností s problémom platiť náklady na bývanie až u 90,2 percenta domácností a v prípade dvojčlenných domácností s vekom vyšším ako 65 rokov bolo takých domácností až 88,7 percenta.

Problémy vyplývajúce z platenia úverov, hypoték a lízingov hlásilo ako menšiu alebo väčšiu záťaž v roku 2019 až 90,7 percenta domácností. Schopnosť platiť zvyčajné výdavky označilo ako problém 77,4 percenta domácností (35,1 s určitými ťažkosťami, 27,9 s ťažkosťami, 14,4 s veľkými ťažkosťami.) Pod hranicou chudoby (60 percent mediánu) žije až 37,8 percenta domácností s dvoma dospelými a tromi a viac deťmi. Až 26,8 percenta zamestnaných osôb si nedokáže raz do roka zaplatiť týždňovú dovolenku mimo domu.

Tieto údaje taktiež prinajmenšom nepriamo poukazujú na určité problémy nášho sociálneho systému, ktorý nedokáže udržať mimo problémov rodiny s deťmi ani zamestnaných. Nehovoriac už vôbec o osobách v hmotnej núdzi.

Záver

„Prázdny žalúdok nie je dobrým politickým radcom.“

Albert Einstein

Sociálny systém na Slovensku patrí podľa vyššie uvedených faktov medzi konzervatívne modely sociálnych štátov a aj napriek mnohým dávkam, ktoré sú plošné, sa hlavne v posledných rokoch výška nových dávok alebo dávok, ktoré prechádzajú zmenami legislatívy, neodvíja od potreby riešiť sociálnu situáciu, ale skôr od zásluhovosti.

Marek Plavčan, bývalý analytik Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, už v roku 2017 povedal: „Slovenský sociálny systém je konzervatívny. Nemusíme to meniť, ale mali by sme to vedieť. Práve z hodnotových základov, nie technických parametrov, vyplývajú jeho hlavné plusy a zlyhania. Redukcia systému na jednotlivé dávky a opatrenia pripomína frázu 'pre stromy nevidieť les', a dodal „Skúsme častejšie vnímať systém ako funkčný celok: akú šancu majú deti z chudobných rodín v Gelnici dostať sa na vysokú školu? Ako dlho si hľadá prácu bývalý manažér v porovnaní s menej vzdelaným nezamestnaným? Ako pomáhame domácnostiam, ktoré opatrujú starých a chorých? Majú dôchodcovia na západe a východe podobný životný štandard, ak celý život pracovali za podobnú mzdu? Potom sa môžeme zamyslieť, či súčasné nastavenie zodpovedá našej predstave o sociálnej spravodlivosti a aké nástrahy by nás čakali v alternatívnom svete.“¹³²

Nie je dôležité, čo o našom sociálnom systéme a sociálnom štáte hovoria politici a analytici libertariánskych think-tankov.¹³³ Dôležité je, či slovenský sociálny štát a sociálny systém tvoria funkčnú sociálnu sieť, ktorá pomáha tým, čo to naozaj potrebujú. Dnešné nastavenie také určite nie je. A o tom, aké by malo byť, by sme mali diskutovať. Takáto diskusia nebude ľahká a určite ani bezkonfliktná, pretože nejde čisto o odbornú debatu, ktorá je v súlade výlučne len s ekonomicky racionálnymi teóriami. Bez toho, aby sme načreli do sociológie, psychológie, ako aj medzi rôzne ideológie, vrátane ľavicových, ktoré naša spoločnosť desaťročia ostrakizovala, aby táto debata bola aj hodnotová a nutne politická, sa nepohneme.

132 PLAVČAN, M.: Aký sociálny štát je Slovensko. Bratislava: Denník N, 2017.

133 Pozri napríklad: KARPIŠ, J. a kol.: Analýza sociálneho systému SR. Bratislava: INESS, 2009. alebo: GONDA, P. (ed.): Sociálny štát: realita namiesto mýtov. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2020.

Literatúra

AMCHAM: Výzva vláde. Bratislava: Denník N, 2021.

BERSHIDSKY, L: Piketty Thinks the EU Is Bad for Eastern Europe. He's Half Right. New York: Bloomberg, 2018.

ESPING-ANDERSEN, G. The Three Worlds Of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press; 2009. a ESPING-ANDERSEN, G.: Introduction. In: G. ESPING-ANDERSEN (ed.) Changing Classes: Stratification and Mobility in Post-Industrial Society (1 – 6). London: SAGE Publications, 1993.

GONDA, P. (ed.): Sociálny štát: realita namiesto mýtov. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2020.

HEBOUS, S. a kol.: How Does Profit Shifting Affect the Balance of Payments? IMF working paper, WP/21/41, 2021.

HELLMANN, T. a kol: Social Justice in the EU and OECD, Index Report 2019. Bonn: Bertelsmann Stiftung, 2019.

KARPIŠ, J. a kol.: Analýza sociálneho systému SR. Bratislava: INESS, 2009.

LAND, C. K.: Ex Ante and Ex Post Assessment of the Social Consequences of Public Projects and Policies. In: Contemporary Sociology. Vol. 11, No. 5 (Sep., 1982), pp. 512 – 514.

ILP: Pravda o Rómoch. Bratislava: Inštitút ľudských práv, 2021.

KOVÁČOVÁ, Y. a R. VLAČUHA: EU SILC 2019. Bratislava: ŠÚ SR, 2020.

MYANT, M.: The Limits to Dependent Growth in East-Central Europe. In: Revue de la Régulation - Capitalisme, institutions, pouvoirs, 2018, vol. 24.

OECD: Irish GDP up by 26.3 % in 2015? Paríž: OECD, 2016.

PIKETTY, T.: 2018, the year of Europe. Paríž: Le Monde, 2018.

PLAVČAN, M.: Aký sociálny štát je Slovensko. Bratislava: Denník N, 2017.

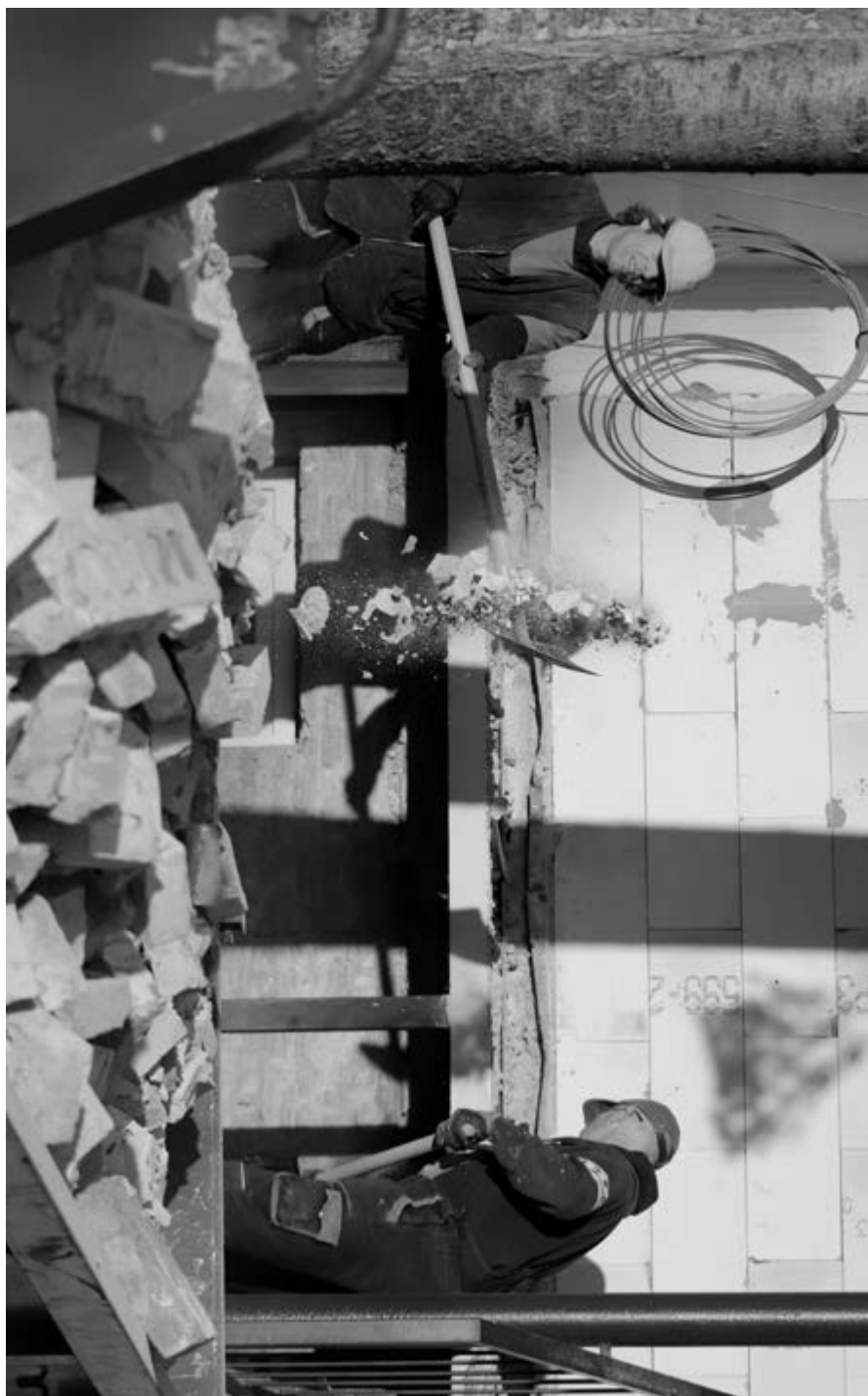
POGATCHNIK, S.: Multinationals make Ireland's GDP growth 'clearly misleading'. Politico, 2021.

TVARDZIK, J.: Viceguvernér NBS: Slovensko potrebuje zmeny, v dial'ke nám už bliká červená. Bratislava: Index, 2021.

ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Proč je Česká republika kolonie. Bratislava: Nové Slovo, 2012.

VEČEŘA, M.: Sociální stát. Východiska a přístupy. Sociologické nakladatelství, Praha, 1993.

ŽELINSKÝ, T.: Aká budúcnosť čaká deti z domácností ohrozených chudobou? Košice: TUKE, 2020.

Fotografia 5 – Stavební robotníci (autor: Julián Bosák)

Vzostup prekarizovanej práce a zrod prekariátu

Ján Ruman, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Abstract:

In the submitted paper we examine precariatized work and the precariat, and our goal is to find out how a social reality such as the precariat has emerged and what this socioeconomic unit means to society today. We map the transformational development of work as a socioeconomic category from the industrial era to the post-industrial era. In the post-industrial era, we discuss more closely the phenomenon of the flexibilization of work, which directly leads to the fact that work becomes an uncertain matter. At the same time, we point out that globalization processes have a profound impact on political decision-making, the economy and the social sphere. We describe and contextualize the terms precarity, precaritization, and the precariat as consequences related to globalization and the change in productive relations. In explaining the concept of the precariat, we categorize its different types. Finally, we examine the future of work in the context of globalization and late capitalism, and also discuss the current state of social citizenship and its significance in the context of legitimate democracy.

Ako to začalo

Obdobie kryštalizujúce sa začiatkom 70. rokov 20. storočia v krajinách západnej Európy sa zvykne označovať aj ako vek začiatku konca zlatého sociálneho štandardu, ktorý dovtedy prostredníctvom emancipovanej sociálnej politiky a saturovaného práva sociálneho zabezpečenia prinášal a zabezpečoval silný sociálny štát. Práve 70. roky 20. storočia boli významné aj ekonomickými otrasmi v podobe ropných šokov a pádu bretonwo-

odskej menovej sústavy (systému, ktorý zaistoval peniaze kryté zlatom) a tiež technologických rozmachom. Aj kvôli vzrastajúcim technologickým a organizačným inováciám sa spoločnosť ocitla v tzv. post-industriálnej dobe, v ktorej nad zamestnaním v priemysle dominuje sektor služieb.

Dominancia sektoru služieb ako majoritného zamestnania obyvateľov Západu spôsobila, že rozdiely medzi ponukou a dopytom na trhu práce sa stali markantnejšími. Český sociológ Jan Keller v knihe *Soumrak sociálního státu* uvádza, že jedným z rozdielov bola zásadne vyššia početnosť vekových kohort práceschopného obyvateľstva (zároveň aj obyvateľstva, ktoré prácu potrebovalo na prežitie), ako to bolo tesne po druhej svetovej vojne. Práca v službách však za rovnakú požiadavku mzdy neprinášala takú vysokú produktivitu ako práca v priemyselných odvetviach. Aj z tohto dôvodu začali vo vysokej miere do zamestnania nastupovať ženy.¹³⁴ Znížená produktivita terciárneho sektoru (služieb) priamo zapríčiňovala nárast nákladov v oblasti vzdelávania, zdravotníctva, kultúry a ďalších sociálnych sfér, ktoré predtým priemyselná výroba dokázala dostatočne kompenzovať. Dochádzalo tak k zásadným zmenám na trhu práce, ako aj k zmene situácie, v ktorej sa ocitli rodiny s domácnosťami. Podľa Kellera sa pracovná sila v službách organizuje zložitejšie než pri zamestnaniach v priemysle a preto dochádza k tendencii znižovania vyjednávacej sily odborov a tiež de facto sociálnych práv zamestnancov. Rozvoj služieb sa priamo dotýka feminizácie trhu práce, s čím je spojená aj otázka emancipácie žien v pracovnom prostredí, resp. ich diskriminácia v porovnaní s mužmi. Rozsah pracovného trhu a množstvo práce v službách určuje rozsah menej kvalifikovaných pozícií, t. j. čím viac obyvateľov pracuje,

134 Počas industriálnej epochy, v ktorej sa západná spoločnosť nachádzala do 70. rokov 20. storočia, stačilo, aby do práce chodili len muži, keďže dokázali zarobiť toľko, aby boli plnohodnotne schopní uživiť svoje rodiny, pričom ženy sa väčšinou starali o deti a domácnosť.

tým je práca rôznorodejšia, čo sa týka jej formy, a s tým je spojená aj (ne)možnosť sociálnej mobility. Zvýšený dopyt po zamestnaní v službách sa odzrkadľuje na nedostatočnej schopnosti štátu zabezpečiť plnú zamestnanosť. Aj z tohto dôvodu začali krajiny západnej Európy pociťovať zvyšujúci sa trend nezamestnanosti.¹³⁵ Dôvodom boli technologické a organizačné inovácie, ktoré spôsobovali, a dá sa povedať, že dodnes spôsobujú v niektorých odvetviach menšiu ponuku práce ako je dopyt po práci (mnohé profesie v priemysle boli nahradené automatizáciou a robotizáciou, ale trend technologického progresu sa dotkol aj služieb).

Flexibilizácia práce ako fenomén post-industriálnej doby

Odpoveďou na zmenšujúci sa počet pracovných miest a rast nezamestnanosti sa stal fenomén flexibilnej práce. Flexibilná práca znamená prácu, ktorá nemá plnohodnotný charakter zamestnania, a teda nejde o prácu na trvalý pracovný pomer, ale o krátkodobé alebo jednorazové kontrakty, na ktoré sa vzťahujú neúplné alebo žiadne vymoženosti Zákonníka práce (PN, dovolenka, náhradné voľno), a ktoré môžu byť rôznorodo ohodnotené. Keller tvrdí, že v zmysle zvyšovania ekonomickej konkurencieschopnosti krajín v globálnom prostredí spôsobuje flexibilná práca znižovanie kúpnej sily pracovníkov, prenášanie ekonomickej neistoty na ich plecia, čo pre nich de facto znamená aj sociálnu neistotu a riziká, oslabovanie odborových organizácií a presadzovanie žiadneho alebo len minimálneho zvyšovania miezd – v niektorých prípadoch znižovania miezd. Flexibilná práca je priamym dôsledkom procesu

135 KELLER, J.: Soumrak sociálního státu. Praha: SLON, 2005, s. 25 – 27.
V rámci členských krajín EÚ 15 začína v 60. rokoch 20. storočia pozvoľna stúpať nezamestnanosť z 2 % na vyše 8 %, ktoré dosahuje v priebehu 80. rokov 20. storočia. Vid': BLANCHARD, O. – BEAN, CH. – MÜNCHAU, W.: European Unemployment: The Evolution of Facts and Ideas. In: Economic Policy, Vol. 21, No. 45, Jan 2006, s. 8.

flexibilizácie práce, ktorá síce má tendenciu znižovať mieru nezamestnanosti v krajinách, avšak táto je vykompenzovaná nárastom podielu nízko platenej práce, pričom tu vzniká priestor na to, že sa pracovník ocitne na hranici biedy alebo tesne nad ňou. Tento jav, ktorý sa začal na konci 20. storočia objavovať nielen v Európe, priniesol so sebou nárast prítomnosti takého sociálneho statusu, akým je pracujúca chudoba.¹³⁶

Ekonomka Ilona Švihlíková poznamenáva, že flexibilita vo vzťahu k pracovnému procesu znamená rôzne významy. Zamestnanec je k dispozícii kedykoľvek (ktorákoľvek hodina, víkend, sviatok). Flexibilný zamestnanec je natoľko prispôsobivý trhu, že dokáže striedať a paralelne vykonávať niekoľko zamestnaní, cestovať alebo sťahovať sa za prácou tak ďaleko ako treba, rekvalifikovať sa podľa toho ako treba. V skutočnosti nejde o zamestnancovu variabilitu výberu, ale o flexibilitu pre zamestnávateľa¹³⁷, ktorý mu môže diktovať podmienky s odvolávaním sa na nekompromisné nastavenia globálneho trhu a tlak byť čo najviac konkurencieschopným.

Vo svojich prenikavých esejach považuje poľský sociológ Zygmunt Bauman flexibilitu za slogan dnešného veku. V diele *Tekutá modernita* ju opisuje nasledovne: „*Je predzvestou zamestnaní bez zabudovaných istôt, pocitov bezpečia, pevných záväzkov alebo budúcich nárokov; zamestnaní, ktoré neponúkajú nič iné než termínovanú zmluvu alebo voľnú pracovnú dohodu, prepustenie bez upozornenia a bez práva na odstupné. Nikto sa teda nemôže cítiť skutočne nenahraditeľný – ani tí, ktorí už boli vypudení, ani tí, ktorí sa tešia z práce vypudzovania iných. I tá najprivilegovanejšia*

136 KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2005, s. 27 – 28.

137 ŠVIHLÍKOVÁ, I.: *Globalizace & krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus, 2010, s. 169.

*pozícia sa totiž môže ukázať dočasnou, 'len do odvolania'.*¹³⁸

Sumárne možno slovami sociológa Ulricha Becka konštatovať, že flexibilizácia práce v skratke znamená rozvoj neštandardného a fragmentovaného systému, ktorého súčasťou je aj „nezamestnanosť v množnom čísle“, a to všetko prostredníctvom vysoko flexibilných, časovo a priestorovo decentralizovaných foriem deregulovanej práce. V tomto systéme je náročné rozoznať, čo v kontexte času, priestoru a obsahu prácou je, a čo prácou nie je.¹³⁹

Flexibilizácia práce umožňuje vznik labilných foriem práce¹⁴⁰ – mobilných, spontánnych, poddajných, a je len na jedincovi, či bude schopný byť dosť prístupný k novým otvárajúcim sa príležitostiam. Improvizácia je prostriedkom, ktorý aspiranti musia uchopiť čo najpevnejšie, aby dokázali čeliť nedostatočnej a nejistej práci. Musia sa naučiť žiť a pracovať v prostredí neustálej zmeny, s nepravidelnými pracovnými režimami a bezpodmienečne prijať podmienky akejkoľvek pracovnej neistoty.¹⁴¹ V sociálne erodujúcej spoločnosti sa stali osamelými (ne)pracujúcimi indi-

138 BAUMAN, Z.: Tekutá modernita. Praha: Mladá fronta, 2002, s. 256.

139 BECK, U.: The Brave New World of Work. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 77.

140 Medzi labilné práce možno zahrnúť aj niektoré práce, ktoré nedávajú zmysel, ale existujú aj preto, aby boli – aby mali ľudia čo robiť a neboli nezamestnaní. Možno sem zaradiť otváračov vchodových dverí, rôznych testerov noviniek, poradcov pri nákupoch potravín a pod. David Graeber napísal knihu venujúcu sa tejto problematike s názvom Bullshit jobs, kde okrem rozlišovania piatich druhov nezmyselných prác podáva aj akúsi definíciu nezmyselnej práce. Tvrdí, že „bullshit job je forma plateného zamestnania, ktorá je taká úplne nezmyselná, zbytočná alebo škodlivá, že ani zamestnanec nedokáže ospravedlniť jej existenciu, hoci v rámci podmienok zamestnania sa zamestnanec cíti povinný predstierať, že to tak nie je.“ Vid': GRAEBER, D.: Bullshit jobs: A theory. London: Allen Lane – Penguin Books, 2018, s. 9 – 10.

141 MORGAN, G. – NELLIGAN, P.: The Creativity Hoax. Precarious Work and the Gig Economy. London: Anthem Press, 2018, s. 84 – 85.

víduami zodpovednými za svoj osud, ktorí dokážu v akejkol'vek chvíli zo seba robiť neustále potrebných, vďačných a vábivých.

Vplyv globalizačných procesov na politické rozhodovanie, ekonomiku a sociálnu sféru

Post-industriálna doba je vekom účinkov globalizačných procesov, ktoré majú častokrát nezamýšľaný charakter. Globalizácia má dopad nielen na meniaci sa charakter národných štátov a ich postavenie a reálnu (ne)moc ich inštitúcií, ale tiež na kvalitu sociálna ako takého. Hlavným rozporom, ktorý globalizácia prináša, je protirečenie medzi kapitálom (ekonomikou) a politikou. Kapitál môže globálne cezhranične „lietať“, kým výkon politiky je ukotvený geografickými hranicami štátov, ktoré fungujú lokálne. Teritorializácia národných štátov v porovnaní s deteritorializovaným transnacionálnym kapitálom ťahá v tejto hre za kratší koniec.

Transnacionálne ekonomické subjekty (nadmárodné korporácie) si z pozície dominantných aktérov určujú vlastné pravidlá, ako budú s národnými štátmi nadväzovať spoluprácu v medzinárodnom obchode. Ich flexibilita a mobilita častokrát tlačí národné štáty do rozhodnutí, ktoré sú pre ne sociálne a takisto ekonomicky nevýhodné len preto, aby si zabezpečili konkurenčnú výhodu oproti iným štátom. S tým súvisí dramatická zmena roly štátu, ktorý sa ocitá v defenzívnom postavení a prispôsobuje svoju politiku výhodám nadnárodných koncernov v podobe podpory priamych zahraničných investícií, privatizácie verejných služieb, znižovania daní z príjmov korporácií, manipulácie vnútropodnikových cien, stotožnenia sa s únikom zisku a pridanej hodnoty, oslabovania sociálnej legislatívy (mzdy, pracovné vzťahy, odborové združenia a pod.), odstraňovania štátnych regulácií, podhodnocovania kurzu meny, prijímania nekvalitných

tovarov atď.¹⁴² V ekonomickej rovine, ktorá má de facto značný vplyv aj na sociálnu oblasť, spôsobuje využívanie nadmerného prílivu priamych zahraničných investícií ako preferovanej globálnej obchodnej metódy, obzvlášť v krajinách semi-periférie a periférie, negatíva, ktoré zapríčiňujú, že nadnárodné korporácie ovládnu atraktívne segmenty ekonomiky a tie segmenty, ktoré sa im do ich portfólia nehodia, sa bez jasnej štrukturálnej politiky ocitnú na okraji pridanej hodnoty. Nadnárodné korporácie si vyberajú krajiny alebo regióny, ktoré disponujú výbornou geografickou polohou, lacnou, ale kvalifikovanou pracovnou silou, a tie sa tak na určitý čas dostanú do postavenia montážnych závodov, pričom nadnárodným koncernom takýto stav vyhovuje – ak sa daná krajina alebo región dokáže prispôbiť natoľko, že trvalo udržuje nízke mzdy zamestnancov. Monopolný charakter vlastníkov strategických podnikov umožňuje dobývať v krajine rentu, pričom náklady na obhospodarovanie sú kladené na plecia obcí či miest. Dochádza k odlivu ziskov z krajiny, ktoré nie je možné „uchopiť“ ako vlastné, t. j. usporiť alebo investovať, prípadne zvýšiť mzdy zamestnancom, pretože tie jednoducho odchádzajú z dcérskych spoločností k svojej materskej spoločnosti. Krajina tak podľa pravidiel, ktoré diktujú koordináty priamych zahraničných investícií, zostáva fixovaná v podriadenom postavení na báze asymetrických vzťahov s korporáciami, ktoré pripustí na svoj trh.¹⁴³

Reálna sociálna politika ako jeden z politických výsledkov riadenia štátneho aparátu – vlády – je do veľkej miery ovplyvňovaná a zároveň limitovaná mocou globálneho kapitálu. Ten v réžii externalizácie (prenášania na iné subjekty) svojich nákladov

142 ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Jak jsme se stali kolonií. Praha: Rybka Publishers, 2015, s. 30 – 33.

143 ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Jak jsme se stali kolonií. Praha: Rybka Publishers, 2015, s. 92 – 96.

spôsobuje nezamýšľané dôsledky v sociálnej sfére a limituje tak výkonnosť sociálneho štátu. Riziká a tlak plynúci z externalizácie za účelom maximalizácie zisku sú individualizované a prenášané nielen na občanov, ale na celé rodiny, komunity, obce, ale aj ekosystémy atď. Keller to prirovnáva k druhu sebakontroly, kde externalizácia vlastne plní funkciu vykorisťovania nielen počas pracovnej doby, ale aj mimo nej. Dôraz na flexibilitu ústi do intenzifikovanej sociálnej mobility – dynamicky sa meniacej polohy zamestnanca kvôli pracovným nárokom, ktorá môže skončiť až sociálnou neukotvenosťou.¹⁴⁴ To znamená, že pracujúci tak strácajú fixnú identitu domova a tiež pracovného prostredia. Avšak dnes nielen jedinci koexistujú neukotvene, fenoménu neukotvenosti podliehajú i miesta, ktoré týmto jedincom ponúkajú možnosť usadiť sa. Stávajú sa plnohodnotnou súčasťou týchto procesov – podliehajú rozpadu a premenlivosti.¹⁴⁵ Ako poznamenal Daniel Cohen: *„Nielen jedinci sú dnes na ceste, ale i cieľové pásky ich dráh a tieto dráhy samotné. Neukotvenosť je dnes skúsenosť, ktorá sa počas svojho života dá zažiť niekoľkokrát, pretože len málo „prístavov“, kde by sa dalo znovu zakotviť, pôsobí dostatočne pevne, aby sľubovali stabilitu dlhodobého pobytu.“*¹⁴⁶ Podľa Baumana neukotvená identita predstavuje rôzne atribúty ako nekonzekventnosť v konaní alebo sledovaní vopred stanoveného cieľa, variabilitu v špecializovaní sa, elasticitu záujmov, pružnú adaptáciu, dbanie len na „dôležité veci“, v skratke, čím je charakter identity kaleidoskopickjší, tým lepšie pre jeho nositeľa.¹⁴⁷ Filozof Slavoj Žižek sa v jednom rozhovore vyslovil, že

144 KELLER, J.: Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2004, s. 434.

145 BAUMAN, Z.: Individualizovaná společnost. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 170 – 172.

146 Citované podľa: BAUMAN, Z.: Individualizovaná společnost. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 173.

147 BAUMAN, Z.: Úvahy o postmoderní době. Praha: SLON, 1995, s. 34 – 35.

identita má dnes podobu zmätenej nomádskej multitudy, ktorá je podmienkou súčasného života.¹⁴⁸

Lokálna práca verzus globálny kapitál

Ulrich Beck explicitne konštatuje, že „*práca je lokálna, kapitál je globálny. Je to rozdiel v moci z hľadiska sociálno-priestorového, ktorý korešponduje s epochálnou medzerou v organizačných vlastnostiach: kapitál je globálne koordinovaný, práca je individualizovaná.*“¹⁴⁹ Epochu, v ktorej kraluje kapitál, nazýva aj rizikový režim, čo znamená politickú ekonómiu neistoty a straty hraníc. Podľa neho práca sama osebe podlieha globalizácii (virtuálny svet spoločností, produktov, práce v zmysle transnárodného charakteru), ekologizácii (ekologické riziká priamo menia formu ekonomických rizík, a to sa priamo odzrkadľuje na pracovnom trhu). Vznikajú nové profesie, ktoré úzko súvisia s environmentalizmom, ako napr. triedič odpadu, plánovač krajiny, a tiež s nástupom rôznych foriem bio a „organic“ potravín a materiálov. Okrem toho je práca vystavená procesu digitalizácie, ktorá si nárokuje určitý druh IT gramotnosti, inak je jedinec nekonkurencieschopný. Schopnosť byť tu a tam je zásadnou požiadavkou vo svete flexibilizácie a virtualizácie a progresívnej racionalizácie práce. Práca na pracovisku rovnako ako práca z domu sa stali nevyhnutnou súčasťou nomádistického módu pracovného života. Ďalší proces, ktorý sa dotýka práce, je individualizácia a s ňou už vyššie zmienená flexibilizácia práce. Paralelne s ňou aj individualizácia spotreby a produktov. Posledný proces, o ktorom sa Beck zmieňuje v súvislosti so zmenou charakteru práce, je politizácia práce. Hovorí o subpolitizácii ekonomiky a práce,

148 ŽIŽEK, S. – HAUSER, M.: Humanismus nestačí. Praha: Filosofia, 2008, s. 15 – 17.

149 BECK, U.: The Brave New World of Work. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 28.

v rámci ktorej si budú jedinci konkurovať.¹⁵⁰ Nič nezostáva trvalé a pevné ako počas fordizmu.¹⁵¹ V skratke, Beck chápe rizikový režim ako „všetko [to, čo] je možné a nič, čo by nemohlo byť predvídané alebo kontrolované. V tomto svete globálnych rizík sa fordistický režim štandardizovanej masovej produkcie na základe rigidnej, segmentovanej a hierarchickej divízie práce stáva kľúčovou prekážkou k zhodnocovaniu kapitálu. Keď je dopyt kvantitatívne a kvalitatívne nepredvídateľný, keď sú trhy globálne diverzifikované a nemožno ich kontrolovať, keď informačné technológie činia možným nové módy decentralizovanej a tiež globalizovanej produkcie, potom už neexistujú podmienky pre štandardnú produkciu a prácu.“¹⁵²

Prekarita a prekarizácia

„Il est apparu clairement que la précarité est aujourd’hui partout“¹⁵³ („Ukázalo sa, že neistota je dnes všade.“ – pozn. prekladateľa). To sú slová, ktoré odznegli z úst multidisciplinaristu Piera Bourdieua, a ktoré boli prednesené na stretnutí diskurzívne vedenom v boji proti sociálnej neistote v Grenobli v decembri 1997. Bauman skutočnosť spojenú s neistotou zdôvodňuje na pozadí dvoch udalostí. Prvá sa týka kolektívnych požiadaviek na redistribúciu (prerozdeľovanie) zdrojov, ktoré podľa neho skolabovali, t. j. že predpoklad sociálnej spravodlivosti bol nahrade-

150 BECK, U.: The Brave New World of Work. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 73 – 76.

151 Fordizmom sa inak označuje aj vek industriálnej doby, počas ktorej hrala hlavnú úlohu továrenská pásová výroba, pričom charakter práce a racionalizácia výroby boli dopredu určené a trvalé.

152 BECK, U.: The Brave New World of Work. Cambridge: Polity Press, 2000, s. 77.

153 BOURDIEU, P.: Contre-feux, Ed. Liber Raisons d’agir, Grenoble, décembre 1997. [online], [cit. 12/9/2021]. Dostupné na internete: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/meeting-document/wcms_161352.pdf>.

ný a zredukovaný na diskurz tolerancie kultúrnych odlišností, a druhá udalosť je spojená s masívnym vzrastom nerovnosti vo svete.¹⁵⁴

Isabell Loreyová popisuje pojem „prekarita/prekérny“ ako termín zahrňajúci v sebe atribúty neistoty, zraniteľnosti, nestability a ohrozenia. Ako opozitum sa vynárajú výrazy ako ochrana a imúnosť v politickom a sociálnom zmysle. Loreyová, inšpirujúc sa filozofkou Judith Butlerovou, rozlišuje tri kategórie: nezaistenosť (*precariousness*), (sociálna) neistota (*precarity*) a prekarizácia – zneisťovanie (*precarization*), ktorú spôsobujú vlády alebo ekonomické subjekty svojimi požiadavkami smerujúcimi k národným štátom. Nezaistenosť (*precariousness*) vníma ako podmienku bytia a nebytia vo všeobecnosti, ako socio-ontologickú dimenziu. Neistotu (*precarity*) konceptualizuje ako kategóriu poriadku, ktorá je priamo závislá od charakteru a dominancie typu politiky, sociálneho prostredia či právneho poriadku. A nakoniec prekarizácia – zneisťovanie (*precarization*) – znamená podľa Loreyovej proces dynamiky zmien, ktoré podniká vláda, resp. činiteľ, ktorý disponuje mocou.¹⁵⁵ Vyvolávané zmeny samozrejme môžu byť zámerné alebo nezamýšľané. Autorka dodáva, že prekarizácia postihuje a destabilizuje všetky životy a tiež aj modus toho, čo jedinci chcú a robia. V neoliberalizme sa proces prekarizácie „demokratizoval“ vo význame, že sa stal legitímnym nástrojom moci. Prekarizácia je vlastne proces normalizácie liberalizmu – jeho modifikovanej formy. Vlády potom prekarizujú tých, ktorí podliehajú neoliberalným podmien-

154 BAUMAN, Z.: Komunita – hľadanie bezpečia vo svete bez istôt. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 69.

155 LOREY, I.: State of Insecurity. Government of The Precarious. London: Verso, 2015, s. 10 – 13.
Viac o problematike prekarizovaného života vid' napr. BUTLER, J.: Precarious Life: the powers of mourning and violence. London: Verso, 2004 alebo BUTLER, J.: Rámce války: Za které životy netruchlíme? Praha: Karolinum, 2013.

kam.¹⁵⁶ Tlak na zavádzanie nových flexibilných pracovných kontraktov – flexibilizácie práce, resp. prekarizácie práce – priamo koreluje s kvantitatívnou intenzifikáciou socio-ekonomickej jednotky, akou je prekariát.

Prekariát

Dôsledkom prekarizácie vzniká prekariát¹⁵⁷ – je to obmedzený status odzrkadľujúci súhrn socio-ekonomických, politických a kultúrnych skutočností (globalizácie, robotizácie a digitalizácie). Významným priekopníkom tohto pojmu je americký autor Guy Standing. Standing nechápe prekariát ako obyčajnú chudobnú spoločenskú vrstvu, resp. vykorisťovanú nižšiu strednú triedu, ale ako milióny ľudí, ktorí podliehajú neistote, ktorá je substanciálnou zložkou neskorého kapitalizmu. Prekariát na rozdiel od proletariátu znamená, že zamestnaní nepoznajú svojho zamestnávateľa a netušia napr. koľko zamestnancov daná firma má a bude mať, nedostávajú stabilnú výplatu, ich spoločenský status je neuchopiteľný a o benefitoch môžu akurát tak snívať. Pri prekariáte neexistuje nič také ako dlhodobý zamestnanecký úväzok s pevnou pracovnou dobou, kariéra, kolektívne zmluvy, členstvo v odboroch. Kľúčovým motívom takmer vo všetkých aspektoch je neistota, ktorá ústí do prekérnej existencie.¹⁵⁸ Dočasnosť všetkého, čo súvisí s prácou v pravom slova zmysle – to je pozícia prekarizovaného človeka.

Prekariát sa dá klasifikovať buď ako socio-ekonomická jednotka v spoločnosti a podľa Standinga ide vlastne o neologizmus (prekarita + proletariát = prekariát), ku ktorému sa tento

156 LOREY, I.: *State of Insecurity. Government of The Precarious*. London: Verso, 2015, s. 13 – 15.

157 Tento pojem bol prvýkrát použitý v súvislosti so sezónnymi a dočasnými robotníkmi v 80. rokoch 20. storočia vo Francúzsku.

158 STANDING, G.: *Prekariát*. Praha: Rubato, 2018, s. 23.

autor pracovne prikláňa, alebo ako vznikajúca trieda, ktorá ale seba ešte neidentifikuje ako triedu pre seba (z marxistického hľadiska). Prekariát, skladajúci sa z masy nezamestnaných ľudí, ktorí sem – tam niekde niečo odpracujú a sú väčšinou sociálne a finančne frustrovaní, demotivovaní a stigmatizovaní, sa nachádza úplne naspodku sociálnej štruktúrnej stratifikácie. Na prvom mieste dominuje elita (extrémne bohatí jedinci a skupiny), nasleduje salariát (pevné a dobre honorované pracovné kontrakty v korporáciách a významných štátnych inštitúciách), profitechnici (proficiants), ktorými sú konzultanti a odborní pracovníci s určitým esenciálnym súborom znalostí, poväčšine zamestnaní na živnosť alebo samostatne zárobkovo činní. Predposledné miesto patrí manuálnym robotníkom, ktorých počet sa v terciéri stenčil a ktorí už nevedú boj za spoločenskú solidaritu ako kedysi.¹⁵⁹

Čo sa týka epistemológie, v Taliansku (tal. *precariato*) sa za prekarizovaných ľudí neoznačujú len tí, ktorí pracujú nárazovo za nízku plácu, ale tiež tí, ktorí žijú prekarizovaným spôsobom života na pokraji bezdomovectva či nomádstva. V Nemecku ide o ľudí, ktorí sú nezamestnatelní – neintegrovateľní (obdoba lumpenproletariátu), naopak v Japonsku je prekariát popísaný ako pracujúca chudoba. Standing však vo všeobecnosti odmieta epistemologický charakter prekariátu spájaný s pracujúcou chudobou a argumentuje to tým, že pri prekariáte úplne absentuje identita práce či zamestnania a vôbec kontrola nad vlastným pracovným životom.¹⁶⁰ Ako trefne poznamenáva: „*Ide o zamestnanie bez šance na kariéru, bez tradícií a sociálnej pamäte, bez pocitu, že [pracujúci] patria k spoločenstvu zamestnaných, ktoré má svoje ustálené postupy, etické kódy a normy správania, vyznáva vzájomnosť a bratstvo. Prekarizovaný sa necíti byť sú-*

159 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 23 – 25.

160 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 27.

časťou solidárneho spoločenstva pracujúcich a tým silnejšie je jeho odcudzenie a inštrumentálny prístup k tomu, čo by mal robiť. (...) Prekarizovaný nemá pocit, že by jeho život niekam smeroval, pretože v tom, čo robí, žiadna budúcnosť nie je, necíti, že by na neho budúcnosť vrhala svoj tieň.“¹⁶¹

Zásadné rozdiely medzi prekariátom a napr. salariátom spocívajú hlavne v neistote zamestnania a vidiny dlhodobého zamestnania so štandardným kontraktom a tiež možnosti byť sociálne chránený pred stratou zamestnania.¹⁶² Ďalej neurčitost výšky mzdy za vykonanú prácu a s tým súvisiace zamestnanecské benefity a tiež rôzne druhy poistenia (dôchodkové, sociálne), t. j. všeobecne podporu, ktorá by kompenzovala časy sociálnej alebo hmotnej núdze.¹⁶³

Na starom kontinente sa miera neistého zamestnania podľa Eurostatu posledných desať rokov pohybovala od 2,3 % po 2,5 %. V roku 2019 vykonávalo prekarizovanú prácu (práca, ktorá nepresahuje trvanie viac ako tri mesiace) v Európskej únii 2,3 % zamestnancov vo veku od 20 do 64 rokov. Najvyššiu mieru prekarizovanej práce vykazovalo v tom istom roku merania

161 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 31.

162 Standing pomenováva atribúty istoty v rámci pracovného pomeru, ktoré pri prekariáte celkovo alebo čiastočne absentujú. Konkrétne popisuje formy pracovných istôt, ktoré boli štandardnou súčasťou zamestnaneckého pomeru fordistickej doby. Radí sem istotu pracovného trhu (mať na výber pri hľadaní práce), istotu byť zamestnaný (ochrana pred svojvôľou zamestnávateľa), istotu udržať si pracovné miesto (schopnosť mať stále kde pracovať s možnosťou kariérneho vzostupu z hľadiska príjmu a statusu – sociálnej mobility), istotu zachovania zdravia pri práci (obmedzenia spojené s pracovnou dobou, ochrana pred chorobami a nehodami), istotu rozvoja zručností (prax, zamestnanecké školenia, jazykové kurzy a pod.), istotu mzdy (istota príjmu v podobe stálej garantovanej mzdy, stanovená hranica minimálnej mzdy), istotu byť zastúpený – reprezentácia (odbory, kolektívne vyjednávanie, štrajky). Vid': STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 28 – 29.

163 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 29 – 31.

Chorvátsko (takmer 6 %) a Francúzsko (5 %), naopak najnižšiu Rumunsko a Česká republika (0,2 %), na Slovensku to bolo 1,5 %.¹⁶⁴ Z metodologického hľadiska sa ukazuje ako komplikované nájsť optimálny spôsob merania a následného zovšeobecňovania miery neistej práce v jednotlivých krajinách a regiónoch. V poslednom období ale viacerí autori (napr. Wayne Lewchuk¹⁶⁵ a iní) prichádzajú s tzv. indexom pracovnej neistoty (employment precarity index), ktorý by mal plniť úlohu tohto ukazovateľa.

Typológia prekariátu

Typologicky prekariát neoplýva homogénnosťou. Zápas o začlenenie sa do spoločnosti pracujúcich, či už ide o čerstvých absolventov, slobodné matky, imigrantov, kriminalizovaných jedincov, je rôznorodý. Dá sa povedať, že každý zo spomenutých prípadov sa od toho druhého vnútorne líši. Avšak všetci musia čeliť spoločným znakom svojich skutočností, akými sú nevyhnutnosť práce pre prežitie a oportunistizmus z toho vyplývajúci. Trvalá sociálna neistota, s ktorou prekariát dennodenne zápasí, radí túto skupinu do súboru „druhoradých občanov“. Možno medzi nich zaradiť epizodických pracovníkov, brigádnikov, štážístov, externú výpomoc atď., vykonávajúcich dočasné práce¹⁶⁶ – tie samé o sebe majú svoje opodstatnenie, pokiaľ ich jedinec preferuje z vlastnej slobodnej vôle a štýlu (vnútorné presvedčenie, avanturizmus), avšak pokiaľ ide o výber na spôsob „z núdze cnosť“, pri ktorom je zrejmý dôvod výberu determinovaný soci-

164 EUROSTAT: Coronavirus may drive change in precarious employment. [online], [cit. 12/9/2021]. Dostupné na internete: <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200511-1>>.

165 Viď napr.: LEWCHUK, W.: Precarious jobs: Where are they, and how do they affect well-being? In: Economic and Labour Relations Review, 28(4). London: SAGE Publications, 2017, s. 402 – 419.

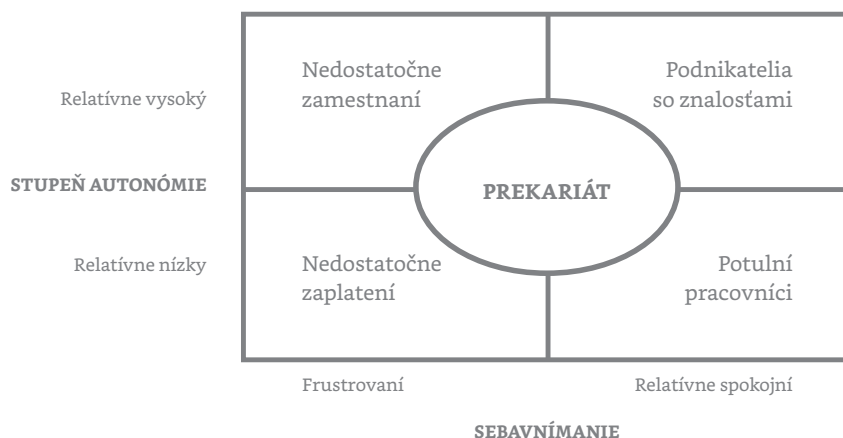
166 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 33 – 34.

álnou (materiálnou) situáciou jedinca, kontextuálne možno takéto mini-jobs (čiastočné pracovné úväzky na dobu určitú, dohody o vykonaní práce, nárazové zákazky, zero hour jobs – práce vykonávané určitý čas bez nároku na mzdu) zaradiť medzi flagrantné negatívne príklady prekarizovanej práce z hľadiska sociálneho dopadu.

Celkom zaujímavú typológiu prekariátu podáva Jon-Arild Johannessen. Významovo vníma prekariát rovnako ako Standing a diferencuje štyri skupiny ľudí, ktorí prekariát tvoria. Prvý typ označuje ako nedostatočne zamestnané osoby (*underemployed*). Ide o osoby, ktoré pokojne môžu byť celkom vzdelané s dlhoročnou praxou, avšak zmenou produkčných vzťahov, flexibilizácie a nasýtenosti trhu sa ocitli v situácii vylúčených z klasických foriem zamestnania. Ako príklad uvádza mladých vyštudovaných právnikov alebo koncipientov, ktorí musia čakať, kým sa niekedy v budúcnosti stanú profesionálnymi právnikmi so stabilným pracovným miestom, a preto sa zamestnávajú v rôznych iných neistých nárazových prácach, či už v profesijne podobnom alebo inom prostredí. Tieto „bokovky“ pre nich znamenajú akési instantné, v skutočnosti iluzórne uznanie v procese čakania na trvalejší kontrakt. Do druhej skupiny zaraďuje nedostatočne zaplatených (*underpaid*). Tiež môže ísť o osoby s relatívne dobrým vzdelaním, avšak majúce len slabo platené neisté zamestnanie. Častokrát ide o prekvalifikovaných mladých ľudí, ktorí vykonávajú nízko ohodnotené práce bez patričného využitia svojich znalostí a zručností (môže ísť o vedomosti, pre ktoré trh práce nealokuje dostatok voľných pracovných miest), ktoré nadobudli počas štúdia. Obe zmienené skupiny podliehajú frustrácii, hnevu ako dôsledku nenaplnenia svojich očakávaní spojených s úspešným zaradením sa do plnohodnotného pracovného života. Tretiu kategóriu tvoria podnikatelia/živnostníci so znalosťami (*knowledge entrepreneurs*). Na rozdiel od prvých dvoch typov tretiemu typu prekarizovaných ľudí (môže ísť o IT exper-

tov, inžinierov) táto pozícia relatívne nevadí, pretože pociťujú voľnosť a nezávislosť, avšak ich príjmy sú neisté a ich sociálna situácia sa kedykoľvek môže zvrtnúť. Ich zárobky navyše nikdy nedosahujú úroveň zárobkov, ktoré by dostávali v rámci trvalého a stabilného pracovného pomeru. Nechávajú sa väčšinou najímať veľkými korporáciami, obchodnými spoločnosťami či verejnými organizáciami. Za ich slobodou krátkodobých vypracovávaní projektov či návrhov softvérových riešení sa skrýva neustále riziko nedostatočnosti zákaziek. Poslednú, štvrtú skupinu zosobňujú tzv. potulní pracovníci (*vagabond workers*). Radia sa medzi nich väčšinou prisťahovalci a ľudia s hendikepom. Na rozdiel od pracujúcej chudoby sú častokrát vzdelaní a zruční. Pre potulných pracovníkov je aj krátka a nárazová práca lepšia než nezamestnanosť, resp. denno-denný stret s vojnovým stavom v ich domovskej krajine. Tak sa napr. stane z inžiniera zo Sýrie vodič taxíka, z iránskej sestričky hotelová upratovačka či z afganského právnika pracovník na bitúnku. Aj pre hendikepovaných alebo inak fyzicky/psychicky limitovaných je nárazový a neistý part-time mini job lepší ako nič. Všetky štyri skupiny však spája vedomie, že ich práca je dočasná, neistá a odcudzená. Neistotou, pocitom odcudzenia a hraničnými zárobkami balansujú v neustálom riziku prepadu po sociálnom rebríčku k pracujúcej chudobe. Všetci sa usilujú získať zamestnanie na trvalý pracovný pomer s plným úväzkom a zamestnaneckými benefitmi, dokonca sú niektorí ochotní pracovať aj určitý čas zadarmo, aby prejavili lojalitu voči zamestnávateľovi a mali akúsi nádej, že sa ho v budúcnosti dočkajú. Byť súčasťou prekariátu znamená disponovať menším zmyslom pre solidaritu s ostatnými prekarizovanými alebo odborármi. Je narušený aj vzťah k politike a občianskemu zreteľu na politiku. Kvôli inštitucionálnemu vylúčeniu a pracovnému odcudzeniu sú prekarizovaní väčšinou politicky apatickí, nemajú spoločné kolektívne ciele a sami seba

neidentifikujú ako sociálnu triedu.¹⁶⁷

Obr. 13 – Typológia prekariátu¹⁶⁸

Prekariát ako sociálne občianstvo druhej kategórie a hľadanie funkčnej budúcnosti práce

Britský sociológ Thomas Humphrey Marshall chápal kategóriu občianstva ako stavebný prvok, neodlučiteľnú súčasť demokracie pozostávajúcu z troch komponentov: občianskeho, politického a sociálneho. A práve ten posledný menovaný sa vo vyspelých demokratických štátoch (vyspelých – rozvinutý občiansky a politický komponent) ukazuje ako neustále nedostatočne saturovaný. Nie je to inak ani pri prekariáte, pri ktorom sa s dostatočne saturovaným sociálnym komponentom ani nepočíta. Aj preto sa prekarizovaní cítia ako neúplní, resp. „dru-

167 JOHANNESSEN, J. – A.: The workplace of the future: The fourth Industrial revolution, the precariat and the death of hierarchies. London: Routledge, 2019, s. 4 – 6.

168 JOHANNESSEN, J. – A.: The workplace of the future: The fourth Industrial revolution, the precariat and the death of hierarchies. London: Routledge, 2019, s. 6.

horadí“ občania alebo občania druhej kategórie. Tento problém nie je vôbec nový. Ide o pretrvávajúci rozpor medzi relevanciou ľudských práv a slobôd prvej (osobné, občianske a politické) a druhej generácie (sociálne, hospodárske a kultúrne). Doposiaľ existuje množstvo prípadov, kedy je právo vlastníť majetok (prvá generácia ľudských práv) reálne nadradené sociálnym právam a istotám. Zrod prekariátu ako spoločenskej jednotky a ako krajnej kategórie znamenal potvrdenie postavenia sociálnych práv a navyše túto situáciu vyhrotil. Ulrich Beck sa na prelome miléníí nazdával, že pokiaľ sa globálnemu kapitalizmu podarí demontovať hodnotové jadro spoločnosti práce, dôjde k rozpadu vzťahu medzi deregulovaným kapitalizmom, funkčným sociálnym štátom a demokraciou. Tvrdil, že „demokracia práce“ je produktom Európy a USA, to znamená, aby bol zabezpečený funkčný a reálny chod demokratických mechanizmov, je nevyhnutné zaistiť účasť na námezdnjej práci. Len tak sa naplní celkový význam ostatných ľudských práv (napr. volebné právo, petičné právo a pod.). Jedine tak možno podľa jeho slov hovoriť o politickej slobode a demokracii v Európe.¹⁶⁹ Beckova metodologická pozícia kopíruje troj-komponentný predpoklad Marshallovho plnohodnotného občianstva, a teda odmieta uvažovať o funkčnej demokracii bez sociálneho uznania námezdnjej práce.

Ukazuje sa však, že obligatórne uznanie námezdnjej práce v rámci udržania plnohodnotnej práce platenej práce pre všetkých – metakoncept práce – už nestačí, a to z dôvodov meniacich sa produkčných vzťahov, automatizácie, robotizácie, digitalizácie a nárokov na ekologickú udržateľnosť. Zápas o sociálne občianstvo ústí do zmeny paradigmy vnímania práce a ne-práce a ich odmeňovania. V tejto súvislosti sa vynárajúce koncepty nepodmieneného základného príjmu kombinovaného s klasickou

169 BECK, U.: Co je to globalizace? Omyly a odpovědi. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 78 – 79.

neprekarizovanou prácou a skracovaním pracovného času¹⁷⁰, sofistikovaným zdanením stávajú legitímnejšími než pred dvadsiatimi rokmi, keď sa Beck popri svojej reflexii globalizácie dotkol aj kategórie námezdnnej práce a jej uznania. História si pamätá aj také konkrétne situácie, napr. v starovekom Grécku, že za občanov spoločnosti boli považovaní len tí, ktorí nevykonávali prácu ako námezdní pracovníci. Tí jediní boli slobodní a venovali sa tzv. praxi a mali čas kultivovať protoobčiansku spoločnosť a zapodievať sa vecami politickými. O niečo podobné ide aj dnes, resp. v blízkej budúcnosti. Slovom sociálneho filozofa Andrého Gorza: *„Ide o to, aby sa dbalo na to, že právo na príjem, na plnohodnotné občianstvo, ani na rozvoj a identitu všetkých sa už nebude sústreďovať na vykonávanie práce a závisieť od nej. A v dôsledku toho ide o zmenu spoločnosti.“*¹⁷¹ Aj Standing načrtáva cestu v záchrane formy práce, ktorá nemá charakter námezdnnej práce, a tak inštitucionalizovaného voľného času, aby nebol totožný s hrou.¹⁷² Prepísanie hraníc a zmeny charakteru práce znamenajú úspešný zápas o udržanie sociálneho občianstva a ten sa javí ako primárna úloha post-industriálnej doby, ak ide držiteľom moci a politickým inštitúciám o udržanie a zachovanie sociálneho zmieru v spoločnosti. Jedine tak sa môže odcudzený prekariát metamorfovať do niečoho sociálne uznaného a netikať ako časovaná bomba. V opačnom prípade sa môže, ale takisto nemusí z prekariátu časom stať trieda pre seba, ktorá sa vďaka svojej subjektivite, integrite a identite stane významnejším hráčom pri vyjednávaní socio-ekonomických podmienok aj za pomoci násilia.

170 K problematike skracovania pracovného času viď: KOŠČ, J.: Revolúcia pracovného času alebo mýty a fakty o jeho skracovaní. Košice: Equilibria, 2021.

171 Citované podľa: VALENCIA, A. S.: The Future of Work: Super-exploitation and Social Precariousness in the 21st Century. Leiden: Brill, 2016, s. 79

172 STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, s. 33 – 34

Literatúra

- BAUMAN, Z.: Individualizovaná spoločnosť. Praha: Mladá fronta, 2004, 296 s.
- BAUMAN, Z.: Komunita – hľadanie bezpečia vo svete bez istôt. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, 122 s.
- BAUMAN, Z.: Tekutá modernita. Praha: Mladá fronta, 2002, 344 s.
- BAUMAN, Z.: Úvahy o postmoderní době. Praha: SLON, 1995, 169 s.
- BECK, U.: Co je to globalizace? Omyly a odpovědi. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, 191 s.
- BECK, U.: The Brave New World of Work. Cambridge: Polity Press, 2000, 202 s.
- BLANCHARD, O. – BEAN, CH. – MÜNCHAU, W.: European Unemployment: The Evolution of Facts and Ideas. In: Economic Policy, Vol. 21, No. 45, Jan 2006, s. 7 – 59.
- BOURDIEU, P.: Contre-feux, Ed. Liber Raisons d'agir, Grenoble, décembre 1997. [online], [cit. 12/9/2021]. Dostupné na internete: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/meetingdocument/wcms_161352.pdf>.
- EUROSTAT: Coronavirus may drive change in precarious employment. [online], [cit. 12/9/2021]. Dostupné na internete: <<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200511-1>>.
- GRAEBER, D.: Bullshit jobs: A theory. London: Allen Lane – Penguin Books, 2018, 368 s.
- JOHANNESSEN, J. – A.: The workplace of the future: The fourth Industrial revolution, the precariat and the death of hierarchies. London: Routledge, 2019, 130 s.
- KELLER, J.: Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2004, 530 s.
- KELLER, J.: Soumrak sociálního státu. Praha: SLON, 2005, 158 s.
- LOREY, I.: State of Insecurity. Government of The Precarious. London: Verso, 2015, 148 s.
- MORGAN, G. – NELLIGAN, P.: The Creativity Hoax. Precarious Work and the Gig Economy. London: Anthem Press, 2018, 176 s.
- STANDING, G.: Prekariát. Praha: Rubato, 2018, 298 s.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Globalizace & krize. Souvislosti a scénáře. Všeň: Grimmus, 2010, 296 s.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I.: Jak jsme se stali kolonií. Praha: Rybka Publishers, 2015, 232 s.
- VALENCIA, A. S.: The Future of Work: Super-exploitation and Social Precariousness in the 21st Century. Leiden: Brill, 2016, 168 s.
- ŽIŽEK, S. – HAUSER, M.: Humanismus nestačí. Praha: Filosofia, 2008, 60 s.

CHUDOBA AKO DÔSLEDOK CENTRALIZÁCIE

Fotografia 6 – Železničná stanica (autor: Julián Bosák)

Chudobné regióny

Anton Marcinič, ekonóm, Regionálny rozvoj teraz!

Abstract:

Leaving regional policy out of the public policy mix inevitably leads to inefficient resource allocation, slowing economic growth and preserving the pockets of poverty. By insisting on centralist governance, society does not benefit from its potential represented by the people and their socio-economic relations in the territories. In Slovakia, a large part of the population has been relegated to the sidelines. Poverty was increasingly concentrated and preserved in a continuous belt of municipalities in eastern and southern Slovakia. Convergence has been slow and dependent on the global economic recovery. In the post-covid period, poor regions face risk of another economic decline. While most of the domestic literature sees a solution in building technical infrastructure, the author argues that the growth of poor regions can only be revived by changing the governance system from centralist to decentralized.

Úvod

Slovensko sa dlho pýšilo svojím vysokým hospodárskym rastom a rýchlym dobiehaním vyspelých európskych štátov. Regionálne disparity, ktoré pri tom vznikali,¹⁷³ sa považovali za nevyhnutnú daň agregátnemu pokroku, pričom náprava sa očakávala od zvýšenia mobility pracovnej sily. V roku 2020 sa však

173 Na úrovni okresov malo Slovensko najvyššie regionálne rozdiely v OECD, pozri: OECD: OECD Regions and Cities at a Glance 2018, OECD Publishing, Paris, 2018.

vdďaka aktualizovaným údajom o cenovej úrovni ukázalo, že Slovensko v porovnaní s inými novými členskými štátmi Európskej únie hospodársky stagnuje a táto argumentácia neplatí.¹⁷⁴

V tejto štúdii tvrdíme, že ak sú pre hospodársky rast dôležité inštitúcie ako súčasť dobrej správy spoločnosti, potom vynechanie regionálnej politiky z mixu verejných politík musí nevyhnutne viesť k neefektívnej alokácii zdrojov, spomaleniu hospodárskeho rastu a konzervovaniu ostrovov chudoby. Trvaním na centralistickom riadení spoločnosť nevyužíva svoj potenciál, ktorý predstavujú ľudia a ich sociálno-ekonomické vzťahy v územiach.

Dôsledkom zlej správy spoločnosti je pomalší hospodársky rast, veľké regionálne disparity a konzervovanie ostrovov chudoby. Ako ukážeme na úrovni krajov a okresov, veľká časť obyvateľov bola priradená na vedľajšiu koľaj, pričom je možné očakávať, že k negatívnym hospodárskym dôsledkom sa časom nevyhnutne pridávajú negatívne sociálne dôsledky.

Na Slovensku sa geografickému aspektu chudoby venuje viacero autorov.¹⁷⁵ Empirické práce využívajú údaje výberové-

174 MARCINČIN, A. – KOCANOVÁ, E. – KOVÁČ, L.: Analýza programu podpory 12 najmenej rozvinutých okresov za roky 2015 – 2020. Bratislava: MIRRI, 2021, s. 10-11. a MARCINČIN, A.: Vzdiaľujeme sa Západu? Nie, „len“ stagnujeme. Pravda, Analýzy a postrehy, 8. apríl, 2021.

175 Dobrý prehľad literatúry uvádza: ŽELINSKÝ, T.: Pohľad na regióny Slovenska cez prizmu chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds.): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Technická univerzita, s. 37 – 50, 2010. a KOREC, P. – POLONYOVÁ, E.: Zaostávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae, Vol. 55, No. 2, s. 165 – 190, 2011. Komplexný vstup do témy spracoval: ŽELINSKÝ, T.: Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria. Košice: Equilibria, 2014.

ho zisťovania EU-SILC¹⁷⁶ a štatistiky trhu práce (mzdy a dlhodobá miera nezamestnanosti). EU-SILC rovnako ako výberové zisťovanie pracovných síl sú medzinárodne porovnateľné, ale dostupné len na úrovni krajov. Údaje o evidovanej nezamestnanosti používajú národnú metodológiu, ale sú verejne dostupné na úrovni okresov (od januára 2020 aj na úrovni obcí). Využívanie Mikrocenzu je postupne menej časté¹⁷⁷ a výnimočne sa využívajú údaje Sociálnej poisťovne.¹⁷⁸ Nevýhodou údajov Sociálnej poisťovne je, že obsahujú sídlo zamestnávateľa, ktoré môže byť odlišné od adresy skutočného pracoviska.

Vo všeobecnosti je potrebné k štatistikám o chudobe pristupovať opatrne. Aj keď vďaka EU-SILC už neplatí konštatovanie Svetovej banky (2005) „Pri hodnotení dopadu reforiem je potrebné mať na pamäti, že kvantitatívne informácie o chudobe a životnej úrovni v SR sú obmedzené a nespoľahlivé“, Štefanides len nedávno upozornil na pretrvávajúce nadhodnotenie absolútnej výšky HDP Bratislavského kraja a skreslené porovnávanie HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily medzi krajinami, keďže EUROSTAT používa pre všetky slovenské kraje jeden národný koeficient

176 ŠÚ SR: EU SILC 2016 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2017.

a ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

177 MICHÁLEK, A.: Sociálne nerovnosti a chudoba na Slovensku: Regionálna analýza príjmov, miezd a chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I., HUDEC, O. a ŽELINSKÝ, T. (eds.): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Technická univerzita, s. 13 – 21, 2010. Výberové zisťovanie Mikrocenzus bolo nahradené zisťovaním EU SILC.

178 PAUHOFOVÁ, I.: Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. a ŽELINSKÝ, T. (eds.): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Zborník statí. Košice: Technická univerzita, s. 49 – 56, 2012.

parity kúpnej sily.¹⁷⁹

Literatúra sa zhoduje na koncentrácii a konzervácii chudoby v obciach východného a južného Slovenska. Kým Michálek (2004) začiatkom nového tisícročia v štúdiu na úrovni obcí pomenoval „makro-regiónom chudoby“ deväť susediacich východoslovenských okresov: Kežmarok, Sabinov, Levoča, Spišská Nová Ves, Gelnica, Košice-okolie, Stropkov, Vranov nad Topľou a Trebišov, o niekoľko rokov neskôr¹⁸⁰ ho na rovnakej úrovni obcí rozšíril na „prirodzené regióny chudoby“ na východe a juhu Slovenska: Rimavskosobotský na území okresov Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava a Lučenec, Košicko-prešovský (Košice-okolie, Vranov nad Topľou a Prešov), Veľkokrtíšsky na území okresov Veľký Krtíš a Lučenec, Sninsko-sobranceký, Novozámocko-levický, Kežmarský, Michalovský a Svidnícky.

Tento stav (resp. vývoj) potvrdzuje napr. aj Švecová a Rajčáková¹⁸¹ a Korec a Polonyová¹⁸². Kusá ho pomenovala slovami „čím je kraj vzdialenejší od Bratislavy, tým väčšia je medzera medzi potrebou a ponukou práce“¹⁸³ a upozornila aj na odlišnú ponuku

179 VÚB banka: EÚ a progres v SR regiónoch, In: Mesačník, máj 2019, s. 2 – 6. a VÚB banka: Väčšina regiónov Bratislavu dobieha, no niektoré zaostávajú. In: Mesačník, jún 2019, s. 2-6.

180 MICHÁLEK, A.: Sociálne nerovnosti a chudoba na Slovensku: Regionálna analýza príjmov, miezd a chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I., HUDEC, O. a ŽELINSKÝ, T. (eds.), Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Technická univerzita, s. 13 – 21, 2010.

181 ŠVECOVÁ, A. – RAJČÁKOVÁ, E.: Regionálne disparity v sociálno-ekonomickej úrovni regiónov Slovenska v rokoch 2001 – 2013, In: LAUKO, V. a kol.: Regionálne dimenzie Slovenska, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 257 – 294, 2014.

182 KOREC, P. – POLONYOVÁ, E.: Zaostávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae, Vol. 55, No. 2, s. 165 – 190, 2011.

183 KUSÁ, Z.: Tieňová správa o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike za rok 2013. Bratislava: SAV, 2013, s. 24.

kvality voľných pracovných miest.¹⁸⁴

Literatúra dokonca začala pracovať s pojmom „chronicky chudobné“ okresy. Sú to okresy chudobné dlhodobo, mnohorožmerne a závažne a navyše sú odlahlé (geograficky, ale aj politicky a hospodársky). Zoradené od okresov v najhoršej situácii sú nimi Kežmarok, Vranov nad Topľou, Rimavská Sobota (všetky tri vykazovali aj negatívny trend), Sabinov, Sobrance, Revúca a Rožňava.¹⁸⁵

Ďalším rozmerom geografických disparít je rozdiel medzi mestami a vidiekom: chudobné regióny majú zároveň vysoký podiel vidieckeho obyvateľstva¹⁸⁶.

Akademická zhoda je aj na pomalom zmierňovaní regionálnych rozdielov v ukazovateľoch miera nezamestnanosti a HDP na obyvateľa, kým pohľad na disponibilné príjmy sa postupne mení z divergencie¹⁸⁷ na pomalú konvergenciu.¹⁸⁸

Táto štúdia je organizovaná nasledujúcim spôsobom: v prvej kapitole identifikujeme chudobné kraje podľa štatistík SILC,

184 Tamtiež.

185 MICHÁLEK, A.: Temporalita chudoby vo vybraných okresoch Slovenska. In: Geografický časopis / Geographical Journal 70, č. 4, s. 373 – 389, 2018.

186 PAUHOFOVÁ, I.: Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. a ŽELINSKÝ, T. (eds.): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Zborník statí. Košice: Technická univerzita, s. 49 – 56, 2012.

187 VLADOVÁ, A. – SOLČÁNSKA, H.: Produkčný potenciál regiónov sa zblízuje, najbohatší región je naďalej lákadlom pre ľudí v produktívnom veku. In: Biatic, roč. 27, č. 4, s. 15 – 19, 2019. a RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A.: Ľudské zdroje – regionálne disparity v kontexte politiky súdržnosti EÚ 2007 – 2013 na Slovensku. In: Geografický časopis, roč. 70, č. 1, s. 79 – 96, 2018.

188 NBS: Štrukturálne výzvy 2021. Bratislava: NBS, 2021. Prehľad teoretických východísk a komplexnejších indikátorov chudoby spracovali: ŽELINSKÝ, T.: Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria. Košice: Equilibria, 2014. a MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P.: Relevantné indikátory sociálnych regionálnych disparít na Slovensku. In: Geographia Slovaca, roč. 28, s. 37 – 49, 2014.

trhu práce a tvorby HDP. V druhej kapitole na úrovni okresov potvrdzujeme analýzy o konzervovaní chudobného juhu a východu na základe štatistík úradov práce o vlastného odhadu zamestnanosti. V tretej kapitole diskutujeme konvergenciu ekonomiky na národnej úrovni a formulujeme odporúčania pre znižovanie chudoby v regiónoch.

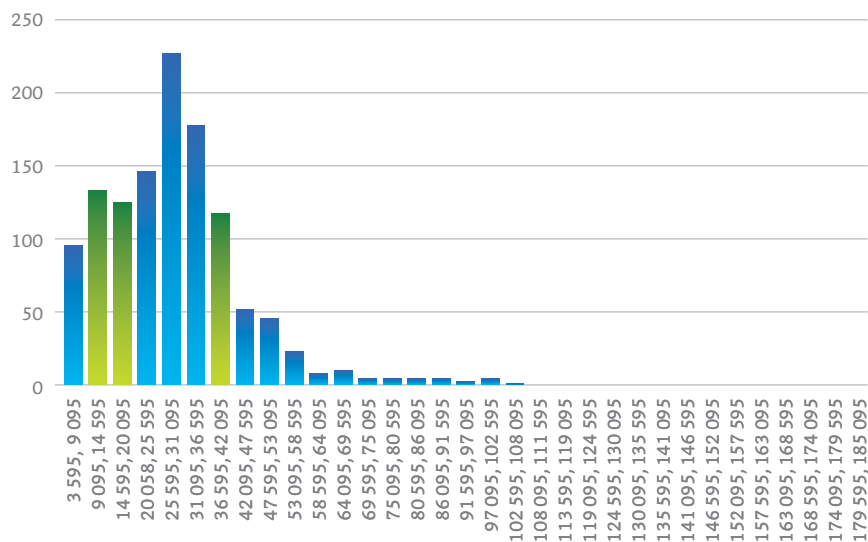
Výsledky tejto štúdie sú:

- › Chudoba sa čoraz viac koncentruje a konzervuje v súvislom páse obcí východného a južného Slovenska. Disparity patria medzi najvyššie v Európskej únii.
- › Doterajšia konvergencia je pomalá a silne závislá od globálneho hospodárskeho oživenia. V post-covidovom období hrozí, že pozornosť vlády bude opätovne smerovať na rozvíjajúce sa regióny západného a severného Slovenska. Chudobným regiónom hrozí ďalší hospodársky prepád.
- › Kým väčšina literatúry vidí riešenie v budovaní technickej infraštruktúry, tvrdíme, že rast chudobných regiónov je možné oživiť jedine zmenou systému správy spoločnosti z centralistickej na decentralizovaný.

Prešovský kraj je na chvoste

Výkonnosť slovenských krajov meraná v HDP na osobu patrí medzi podpriemerné v Európskej únii. Ak rozdelíme kraje v EÚ podľa HDP na osobu na 33 skupín (viď histogram, Obr. 14), potom takmer všetky slovenské kraje patria do druhej najslabšej skupiny. Výnimkou je Trnavský kraj, ktorý patrí do tretej skupiny a Bratislavský kraj v bohatšej siedmej skupine. To samozrejme neodráža skutočné životné podmienky v regiónoch, keďže však nemáme hodnoverný koeficient parity kúpnej sily na

úrovni NUTS3, toto porovnanie nevieme urobiť¹⁸⁹.

Obr. 14 – Väčšina slovenských krajov patrí k menej výkonným

HDP na osobu, €/osoba, EÚ NUTS3, 2018

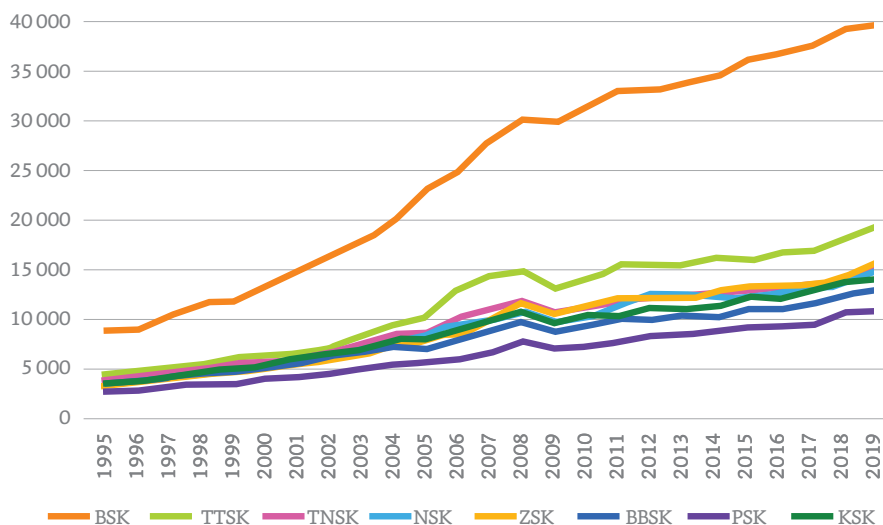
Prameň: EUROSTAT, výpočty autora

Pritom kraje svoju výkonnosť za minulé desaťročia zvýšili niekoľkonásobne: najviac Žilinský kraj, 5,2-krát, a Trnavský kraj, 5,0-krát, a najmenej Trenčiansky kraj, 4,0-krát a Banskobystrický kraj, 4,2-krát medzi rokmi 1995 a 2019.

Samotný rast pritom zdôraznil rozdiely vo výkonnosti. Bratislavský kraj je samostatnou kapitolou, z diaľky sledovanou susediacim Trnavským krajom. Potom nasleduje skupina všetkých ostatných krajov s výnimkou Prešovského, ktorý je najslabší

¹⁸⁹ Keďže Eurostat používa pre všetky slovenské kraje jeden národný koeficient parity kúpnej sily, „v podstate umelo navyšuje kúpnu silu Bratislavčanov a naopak podhodnocuje kúpnu silu Prešovčanov“. VÚB banka: EÚ a progres v SR regiónoch, In: Mesačník, máj 2019, s. 2 – 6.

a zachováva si viditeľný odstup (Obr. 15). Takto merané vychýlenie najsilnejšieho kraja od ostatných regiónov je na Slovensku najvýraznejšie v Únii (spolu s Českom, nasledujú Rumunsko a Bulharsko).¹⁹⁰

Obr. 15 – Prešovský kraj dlhodobo zaostáva

HDP na osobu v eur, €/osoba, 1995 – 2019

Prameň: ŠÚ SR (nu3002rr), výpočty autora

Podľa Štefanidesa trpí porovnanie HDP medzi jednotlivými krajinami dvoma nedostatkami – nadhodnotením HDP hlavne Bratislavského kraja kvôli účtovaniu produktu vytvoreného v regionálnych prevádzkach veľkých firiem do ich centrály a vysokému počtu ľudí dochádzajúcich za prácou. To zároveň skresľuje aj porovnanie HDP na osobu, nadhodnocuje v Bratislave a podhodnocuje v ostatných krajinách. Preto navrhuje porovnanie miezd, v ktorých však Prešovský a Nitriansky kraj zaostávali a mzdy v desiatich okresoch s najnižšími mzdami dokonca

190 NBS: Štrukturálne výzvy 2021. Bratislava: NBS, 2021., s. 19.

divergovali.¹⁹¹

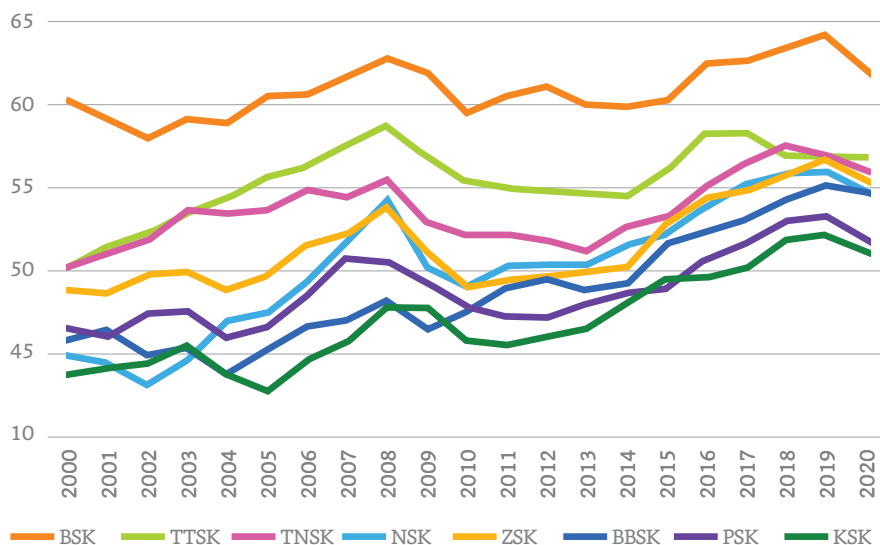
Očistenie hrubých miezd o progresívne zdanenie a vlastný koeficient kúpnej sily počítaný z harmonizovaného indexu spotrebiteľských cien, upravený o rozdielne náklady na bývanie, zníži regionálne rozdiely v mzdách na polovicu a zmení aj poradie krajov.¹⁹² Po Bratislavskom kraji sú najbohatšími Trenčiansky, Košický, Žilinský, Nitriansky, Trnavský, Banskobystrický a Prešovský. Táto štatistika však vypovedá len o príjme zamestnancov, navyše potvrdzuje nízku produktivitu a zaostávanie Prešovského a Banskobystrického kraja.

Našou hypotézou je nízka produktivita práce kombinovaná s nedostatočným využívaním pracovnej sily, čo sa prejavuje na nízkej miere zamestnanosti a následne na vyššej miere chudoby.

Problém nedostatočnej produktivity práce podčiarkuje to, že Prešovský kraj nemá najnižšiu mieru zamestnanosti – relatívne voči počtu obyvateľov starších ako 15 rokov je medzi pracujúcimi menej Košičanov (Obr. 16). Rovnako pre Prešovský kraj nie je typická najvyššia miera nezamestnanosti, je to len minulých šesť rokov, keď Prešov má najviac nezamestnaných spomedzi aktívneho obyvateľstva – teda tých, ktorí prácu buď majú, alebo ju aktívne hľadajú (Obr. 17). Zároveň je najviac ľudí bez práce práve v Prešovskom kraji, nasledovanom Košickým a Banskobystrickým krajom (Obr. 18). Za rastom zamestnanosti je tak hlavne rast populácie a až potom pokles počtu nezamestnaných, brzdený rastom počtu neaktívnych osôb (Obr. 19).

191 VÚB banka: Väčšina regiónov Bratislavu dobieha, no niektoré zaostávajú. In: Mesačník, jún 2019, s. 2 – 6.

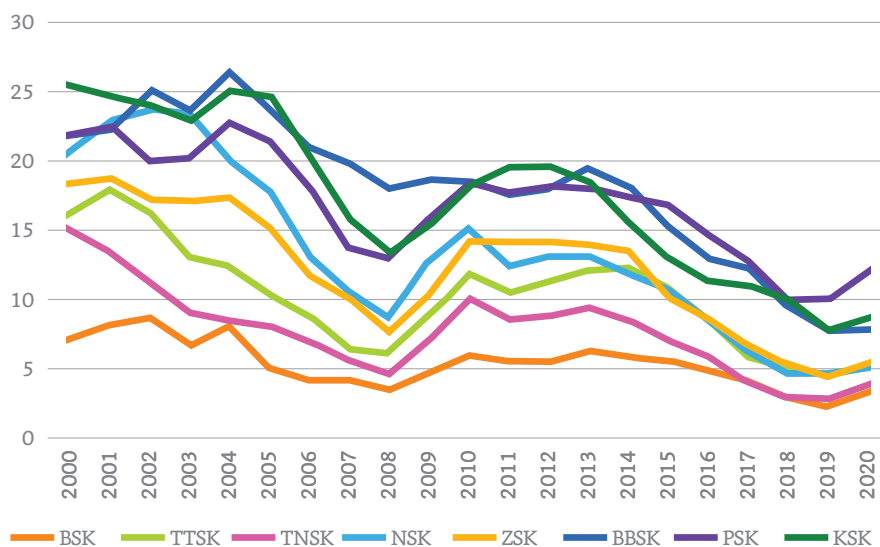
192 GERTLER, P. – PLUTZER, V. – ŠUSTER, M.: Mzda verzus kúpna sila v regiónoch Slovenska. Vyššia mzda nezaručuje vyššiu kúpnu silu. Analytický komentár, NBS, 2020.

Obr. 16 – Miera zamestnanosti najnižšia v Košickom kraji

Miera zamestnanosti 15+, %, 2000 – 2020

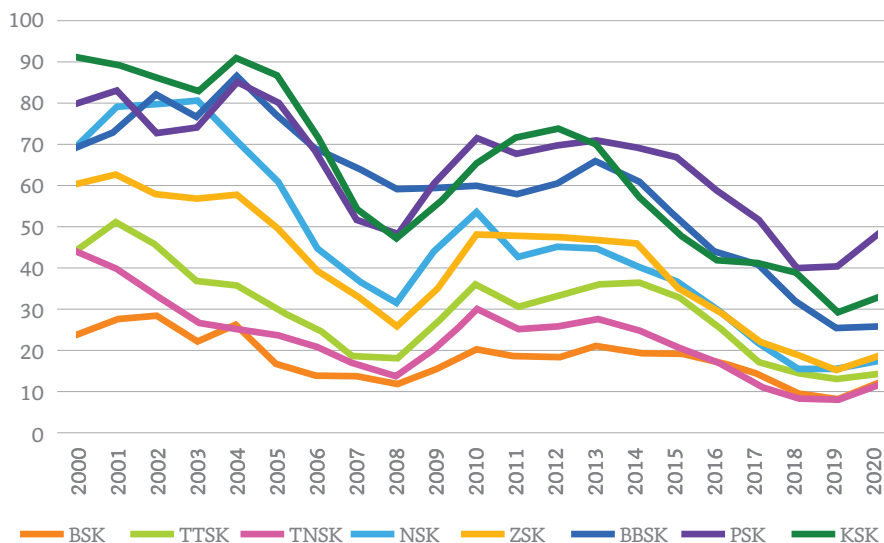
Prameň: Výberové zisťovanie pracovných síl ŠÚ SR

Obr. 17 – Najvyššia miera nezamestnanosti v Prešovskom kraji je nový fenomén

Miera nezamestnanosti, %, 2000 – 2020

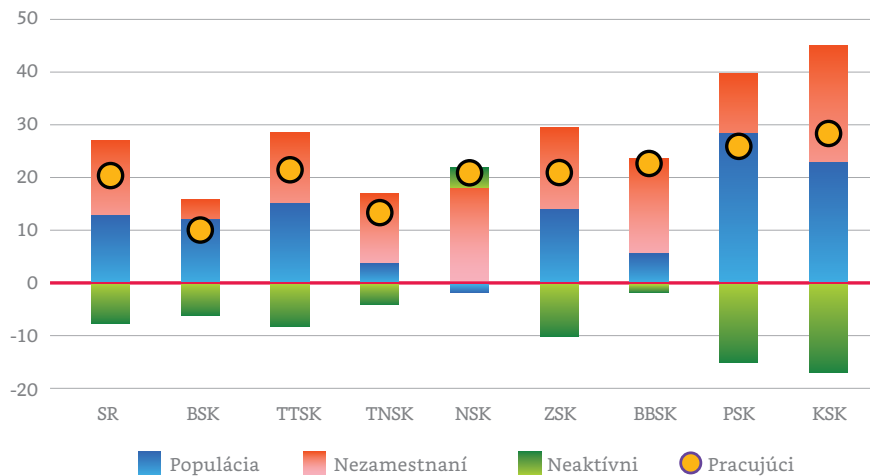
Prameň: Výberové zisťovanie pracovných síl ŠÚ SR

Obr. 18 – Nezamestnanosť je problémom hlavne Prešovského, Košického a Banskobystrického kraja

Počet nezamestnaných, tisíc osôb, 2000 – 2020

Prameň: Výberové zisťovanie pracovných síl ŠÚ SR

Obr. 19 – Útek mimo trh práce brzdí rast zamestnanosti

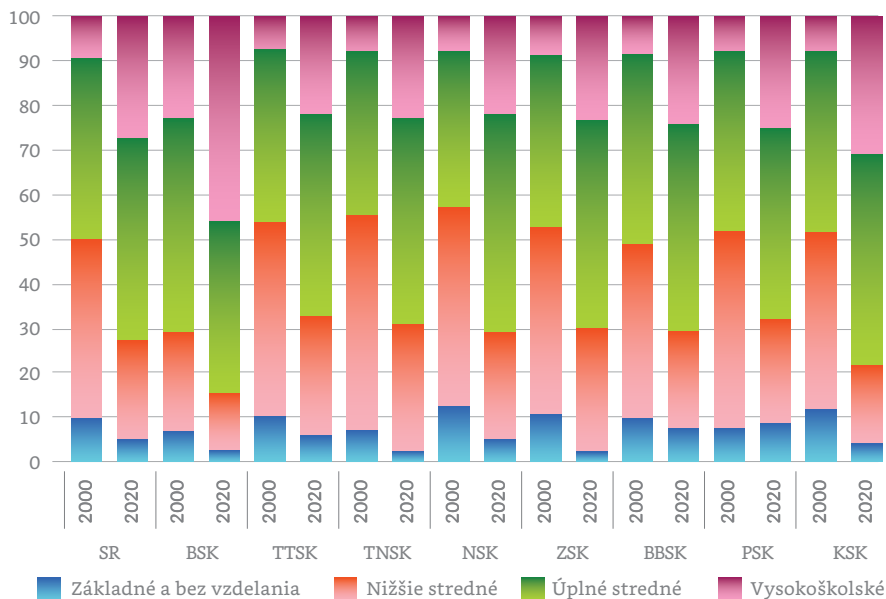
Faktory rastu zamestnanosti, %, 2020/2000

Prameň: výpočty autora, Výberové zisťovanie pracovných síl ŠÚ SR

Odchod mimo trh práce, teda do neaktivity, síce zlepšuje štatistiky o nezamestnanosti, ale zároveň predstavuje významnú hospodársku stratu a budovanie závislosti na sociálnom systéme štátu. Počet neaktívnych osôb na Slovensku sa od roku 2000 zvýšil z 1 721-tisíc na 1 881-tisíc osôb v roku 2020, pričom ich gro je v Košickom kraji, 291-tisíc osôb, Prešovskom kraji, 278-tisíc osôb, Nitrianskom kraji, 246-tisíc osôb) a Žilinskom kraji, 241-tisíc osôb.¹⁹³

Ponuka pracovných miest a produktivita práce závisia od kvalifikácie pracovnej sily, ktorú do istej miery môžeme aproxi-movať dosiahnutým vzdelaním. Skutočne, napriek všeobecnému zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne celej aktívnej populácie medzi rokmi 2000 a 2020, je výnimočne vysoký podiel osôb so základným a neukončeným vzdelaním v Prešovskom a Banskobystrickom kraji, 8 % resp. 7 %, kým na opačnej strane je Bratislavský kraj, Trenčiansky kraj a Žilinský kraj so zhodne 2 %. Ak k základnému a neukončenému vzdelaniu prirátame aj nižšie stredné vzdelanie, rozdiely nie sú také veľké, s výnimkou nižšieho podielu v Košickom a Bratislavskom kraji. Skutočne vysoké rozdiely sú v podiele vysokoškolsky vzdelaných osôb, kde hneď za Bratislavou je Košický kraj a všetky ostatné kraje nasledujú s veľkým odstupom. Zdá sa, že slabé výsledky na trhu práce sú korelované s veľkým podielom nízko kvalifikovanej pracovnej sily viac, než s podielom vysoko kvalifikovanej (Obr. 20).

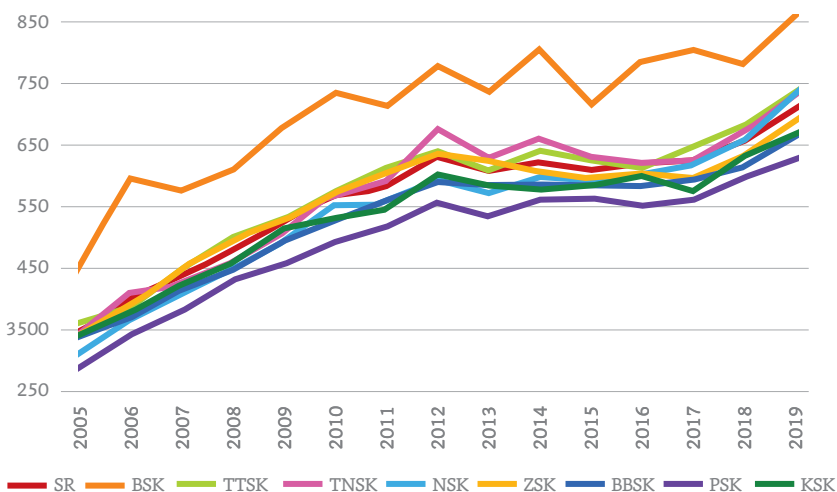
193 ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

Obr. 20 – Najnižšie vzdelanie je doménou Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja

Stupeň vzdelania ekonomicky aktívnych osôb

Prameň: výpočty autora, Výberové zisťovanie pracovných síl ŠÚ SR

Obr. 21 – Ekvivalentný disponibilný príjem dlhodobo najnižší v Prešovskom kraji

€/mesiac, 2005 – 2019

Prameň: EU SILC, ŠÚ SR (ps3003rr)

Na chudobu vplýva nízka miera zamestnanosti spolu s veľkou domácnosťou. Najväčšie domácnosti sú v Prešovskom a Žilinskom kraji, s 3,3 resp. 3,0 členmi, za nimi je Košický kraj. Na opačnej strane je Bratislavský, ale aj Banskobystrický kraj s 2,6 členmi na priemernú domácnosť.¹⁹⁴ Toto rozdelenie potvrdzuje aj význam príjmovej položky „Rodinné prídavky a príspevky vyplácané rodinám s deťmi“ v Prešovskom, Žilinskom a Košickom kraji.¹⁹⁵

Najnižší ekvivalentný disponibilný príjem domácnosti¹⁹⁶ je dlhodobo v Prešovskom kraji. Za ním sa strieda Banskobystrický s Košickým krajom (Obr. 21).

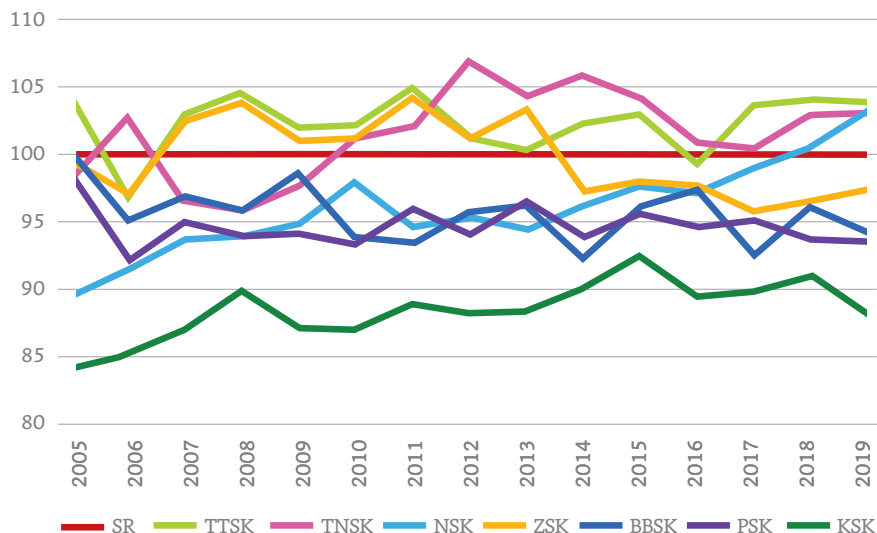
Žilinský kraj patril na začiatku merania k bohatším a Nitriansky k chudobnejším (Obrázok 22). To sa však pred niekoľkými rokmi zmenilo, pravdepodobne v súvislosti s otvorením nového automobilového závodu v Nitrianskom kraji v októbri 2018. Podobný efekt malo otvorenie automobilového závodu v Žiline v apríli 2007, ale pozitívny efekt postupne vyprchal.

Rozdiely v príjme medzi Bratislavským, Trnavským a ostatnými kraji zďaleka nie sú také veľké ako rozdiely v hospodárskej výkonnosti (Obr. 15) a skôr sa podobajú rozdielom v miere zamestnanosti (Obr. 16). Priemerný ekvivalentný disponibilný príjem – pri v porovnaní s inými kraji najmenšej veľkosti

194 Autorove výpočty na základe údajov: ŠÚ SR: EU SILC 2016 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2017. a ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

195 ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020, Tabuľka 1 a Tabuľka 2.

196 Ekvivalentný disponibilný príjem domácností je príjem vydelený ekvivalentnou veľkosťou domácnosti: prvému dospelému členovi domácnosti je priradený koeficient 1, každému ďalšiemu 14-ročnému a staršiemu členovi domácnosti koeficient 0,5 a každému členovi mladšiemu ako 14 rokov koeficient 0,3. ŠÚ SR: EU SILC 2016 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2017, s. 8.

Obr. 22 – Nadpriemerný ekvivalentný disponibilný príjem dosahuje (popri Bratislavskom) aj Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj

SR = 100 %, 2005 – 2019, bez BSK

Prameň: výpočty autora, EU SILC, ŠÚ SR (ps3003rr)

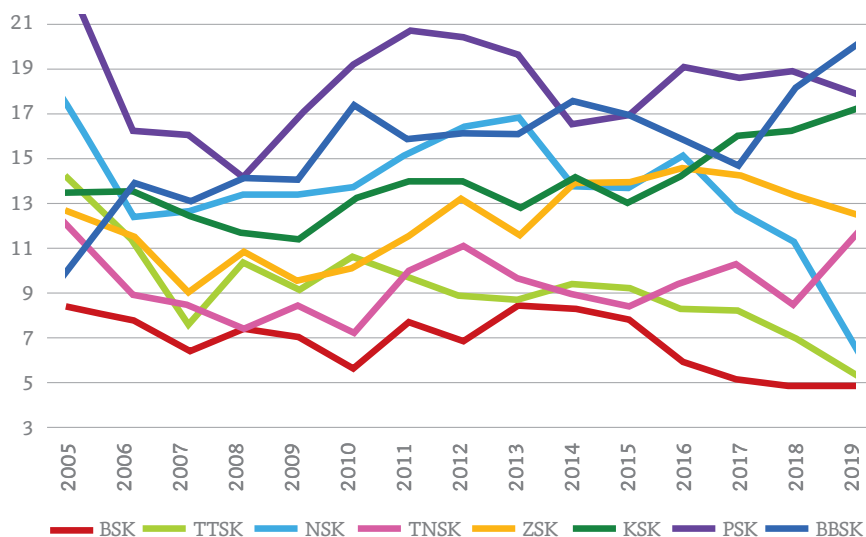
domácnosti – v Bratislavskom kraji postupne klesol zo 134 % v roku 2005 na 121 % v roku 2019 (SR = 100 %).¹⁹⁷

Kým miera relatívnej chudoby na národnej úrovni sa od roku 2005 pohybuje okolo 12 % a v zásade sa nemenila ($\delta=0,82^{198}$), v Nitrianskom kraji sa znížila zo 16 % v roku 2005 na 7 % v roku 2019 ($\delta=2,35$) a v Banskobystrickom kraji sa zvýšila z 10 % na 19 % v rovnakom období ($\delta=2,23$). Stabilne vysoká miera chudoby bola v Prešovskom a Košickom kraji (Obr. 23). V roku 2019 dosiahla 18 %, resp. 17%.

Počet relatívne chudobných sa na Slovensku od roku 2005

197 Autorove výpočty: ŠÚ SR: EU SILC 2016 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2017. a ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

198 δ označuje smerodajnú odchýlku.

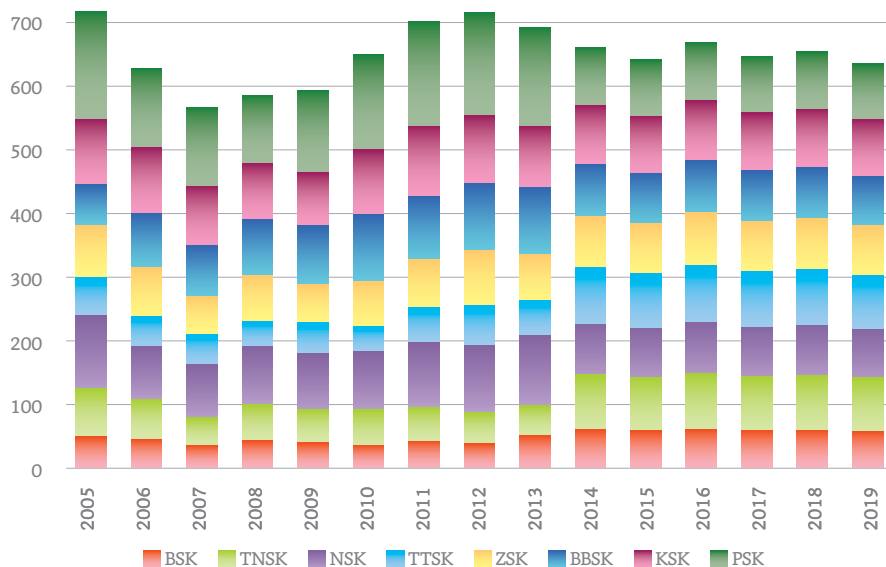

Obr. 23 – Miera rizika chudoby sa zvýšila najviac v Banskobystrickom kraji.
V Nitrianskom sa najviac znížila.

Miera rizika chudoby – 60 % mediánu (%)

Prameň: EU SILC, ŠÚ SR (ps3003rr)

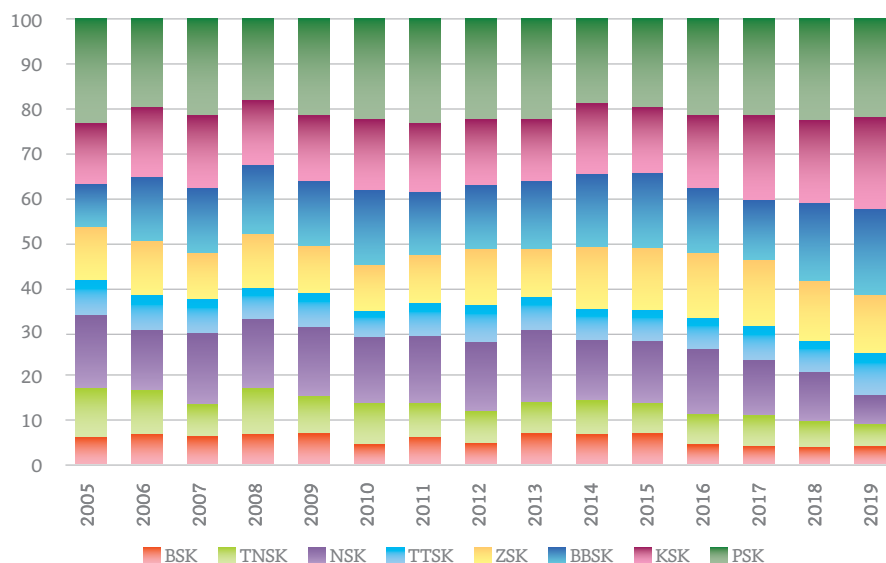
mierne znížil zo 718-tisíc na 638-tisíc osôb. V rovnakom období sa znížil počet chudobných v Prešovskom kraji, na 142-tisíc osôb, ale zvýšil sa v Košickom kraji, na 131-tisíc, a takmer sa zdvojnásobil v Banskobystrickom kraji, na 123-tisíc osôb (Obr. 24). V týchto troch krajoch sa zvýšil celkový počet chudobných zo 47 % na 62 % a pokiaľ by sme k nim prirátali aj Žilinský kraj, tak z 58 % na 75 % (Obr. 25).

Obr. 24 – Takmer 400 tisíc chudobných v troch krajoch

Osoby pod hranicou chudoby – 60 % mediánu

Prameň: EU SILC, ŠÚ SR (ps3003rr)

Obr. 25 – Zvyšuje sa geografická koncentrácia chudoby

Osoby pod hranicou chudoby – 60 % mediánu, SR = 100 %

Prameň: EU SILC, ŠÚ SR (ps3003rr)

Stále tie isté okresy

Na úrovni okresov vychádzame zo silnej korelácie medzi chudobou a vývojom na trhu práce, čiže z údajov z registra evidovanej nezamestnanosti a z údajov o čerpaní dávok sociálnej pomoci.

Najčastejšie publikovaným údajom je miera evidovanej nezamestnanosti. Tá sama osebe neberie do úvahy podiel neaktívnej pracovnej sily, z ktorej časť môže byť odradená od účasti na trhu práce – aktívne si už nehladá prácu a preto sa nepovažuje za nezamestnanú pracovnú silu.

V súlade s literatúrou je miera nezamestnanosti počas minulých dvadsiatich rokov najvyššia stále v tých istých okresoch. Na prvom mieste je Rimavská Sobota (RS), kde minimálna miera nezamestnanosti dosiahla 15 % v roku 2019, ale v priemere sa pohybovala na úrovni 28 %. Priemerná slovenská miera nezamestnanosti v rovnakom období bola menej ako polovičná, 11 %. Na ďalších miestach je Revúca (RA), Rožňava (RV), Kežmarok (KK), Veľký Krtíš (VK), Trebišov (TV), Poltár (PT), Sabinov (SB), Sobrance (SO), Svidník (SK) a Vranov nad Topľou (VT, Obr. 26). Týchto jedenásť okresov spolu s okresom Lučenec tvorilo 12 najmenej rozvinutých okresov (12 NRO)¹⁹⁹.

199 MARCINČIN, A. – KOCANOVÁ, E. – KOVÁČ, L.: Analýza programu podpory 12 najmenej rozvinutých okresov za roky 2015 – 2020. Bratislava: MIRRI, 2021.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Rimavská Sobota (RS)																			
2.	RA	VK								Ravica (RA)					KK	RA	RV	KK	RA	
3.	VK	RA			VK	TV	VK			Rožňava (RV)					RV	PT	RV	KK	RV	KK
4.		Rožňava (RV)			KK	TV	VK	TV		Kežmarok (KK)					RV	PT	RV	PT	KK	RA
5.	TV	SO		RV	TV	VK		KK		SB	TV	SB	RV	PT	RA	SK	TV	VT	RV	SB
6.	SO	TV		SO	RV		TV	VK		SB	PT	SB	RV	PT	SK	Vranov/T. (VT)	SO	VT		
min	31	31	28	25	24	21	19	19	25	24	27	27	24	22	19	18	14	12	11	10
avg	33	34	29	27	26	23	22	22	28	28	29	31	27	25	22	21	15	14	15	17
max	35	37	31	29	29	26	27	27	33	34	35	36	31	30	27	25	18	16	15	20
SR	19	17	18	13	11	9	8	8	13	12	14	14	14	12	11	9	6	5	5	8

Obr. 26 – Rimavská Sobota má najvyššiu mieru nezamestnanosti počas celého sledovaného obdobia

6 okresov s najvyššou mierou evidovanej nezamestnanosti a priemer SR, %, 2001 – 2020
 Pozn.: minimálna, priemerná a maximálna miera nezamestnanosti v poradí prvých
 6 okresov, a priemerná miera nezamestnanosti v SR

Prameň: výpočty autora, ŠÚ SR (pr3108rr)

Dôležitejším údajom z pohľadu rizika chudoby je miera zamestnanosti, keďže zamestnanosť generuje príjem a tento údaj sa vzťahuje na celú populáciu v aktívnom veku. Údaje o počte zamestnaných a miere zamestnanosti nie sú dostupné na úrovni okresov, preto sme ich odhadli s využitím indikátorov úradov práce: počet evidovaných nezamestnaných a veľkosť aktívnej populácie vo veku 15 a viac rokov; a indikátoru Štatistického úradu: veľkosť populácie vo veku 15 a viac rokov. Náš odhad miery zamestnanosti sa na úrovni Slovenska líši od údaju publikovaného na základe výberového zisťovania pracovných síl v priemere len o 0,8 %.

Zloženie skupiny šiestich okresov s najnižšou mierou zamestnanosti v období rokov 2001 až 2020 je pestrejšie (Obr. 27). Okrem Rimavskej Soboty a ďalších okresov 12 NRO tam patrí aj okres Medzilaborce (ML), Gelnica (GL), Michalovce (MI), Žarnovica (ZC), a výnimočne aj Banská Štiavnica (BS), Stropkov (SP), Košice – okolie (KS) a Levice (LV).

Rozdiel vo využívaní pracovnej sily v týchto okresoch oproti slovenskému priemeru je obrovský. Aj v najlepších rokoch 2008 a 2019 v nich pracovalo menej v priemere o 10, resp. 9 ľudí zo 100. Napriek celkovému rastu miery zamestnanosti sú to dva

paralelné svety, ktoré si zachovávajú rovnaký odstup, pričom citlivosť trhu práce na recesie je vysoká.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	RS	VK	SO	VK	Rimavská Sobota (RS)								SO	ML	RS	RA	RS	SO	Revúca (RA)	
2.	VK	RS	VK	SP	BS	TV	VK	TV	VK	SO	RS	RA	RA	RS	RA	Rimavská Sobota (RS)				
3.	TV	SO	ZC	ML	RS	KS	TV	ML	VK	SO	VK	RA	Medzilaborce (ML)	RA	Sobrance (SO)					
4.	RA	ML	LV	ZC	TV	VK	ML	VK	SB	TV	SB	KK	Sobrance (SO)	CL	ML	KK				
5.	ML	RA	GL	BS	ZC	ML	Revúca (RA)	TV	SB	TV	RV	GL	RV	RV	KK	ML				
6.	SO	TV	PT	RS	RA	SR	LC	SO	KK	LC	KK	SO	Púchov (PT)	ML	RV	PT	RV			
min	37	35	40	41	41	41	41	41	35	35	35	35	38	38	39	42	43	45	45	44
avg	39	38	42	43	42	42	43	42	38	38	38	37	40	40	41	43	45	47	47	45
max	40	40	43	43	43	43	44	43	39	40	39	39	41	42	43	44	45	46	46	47
SR	50	50	50	50	50	51	52	52	50	50	50	50	50	51	51	53	55	56	56	55

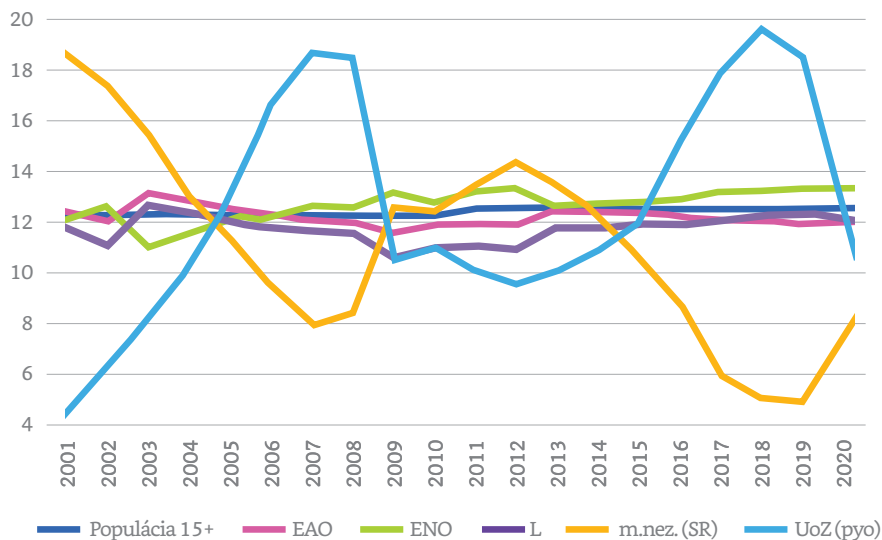
Obr. 27 – Najnižšia relatívna zamestnanosť je v južných a východných okresoch

Pozn.: minimálna, priemerná a maximálna miera zamestnanosti v poradí prvých 6 okresov a priemerná miera zamestnanosti v SR

Prameň: výpočty autora, ŠÚ SR (pr3107rr, pr3108rr, om7007rr)

V okresoch nazývaných najmenej rozvinutými sa navyše o to viac koncentrujú problémy, o čo viac sa darí slovenskému hospodárstvu a trhu práce. Za celé obdobie sa veľkosť populácie vo veku 15 a viac rokov mierne zvýšila, takže v roku 2019²⁰⁰ tvorila 12,5 % populácie Slovenska. Veľkosť aktívnej populácie sa napriek hospodárskemu rastu naopak mierne znížila na 12,0 % podiel a veľkosť neaktívnej populácie stúpila na neproporčných 13,3 %. Podiel na počte zamestnaných napriek miernemu rastu dosiahol len 12,3 %, zato podiel na počte nezamestnaných dosiahol masívnych 28,2 %, zrkadlovo k vývoju miery nezamestnanosti na národnej úrovni (Obr. 28).

200 Rok 2019 je v sledovanom období posledným rokom hospodárskeho rastu.

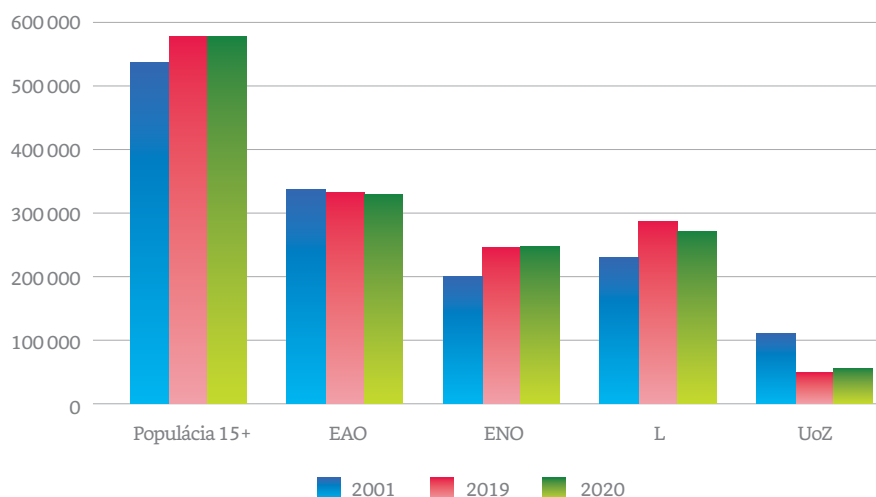
Obr. 28 – Počas hospodárskeho rastu sa nezamestnanosť koncentrovala v 12 NRO

Štatistiky trhu práce pre 12 NRO, (SR = 100 %)

Pozn.: Podiel 12 NRO na populácii vo veku 15 a viac rokov, počte ekonomicky aktívnych EAO, ekonomicky neaktívnych ENO, pracujúcich L a nezamestnaných osôb UoZ (na pravej y-ovej osi), SR=100 %. Miera nezamestnanosti SR m.nez.(SR).

Prameň: výpočty autora, ŠÚ SR (pr3107rr, pr3108rr, om7007rr)

Nastupujúca kríza v roku 2020 sa rýchlo prejavila v 12 NRO. Z populácie 576-tisíc osôb vo veku 15 a viac rokov bolo 248-tisíc ekonomicky neaktívnych, 272-tisíc pracujúcich a 56-tisíc evidovaných nezamestnaných. Kým hodnoty posledných dvoch ukazovateľov sú stále lepšie ako boli v roku 2001, rastúci počet neaktívnych osôb, medzi nimi odradených, ktorí si už prácu nehľadajú, je varujúci (Obr. 29).

Obr. 29 – Trh práce v 12 NRO reagoval na začiatok hospodárskej krízy v roku 2020

Štatistiky trhu práce pre 12 NRO, počet osôb

Pozn.: 12 NRO veľkosť populácie vo veku 15 a viac rokov, počet ekonomicky aktívnych EAO, ekonomicky neaktívnych ENO, pracujúcich L a nezamestnaných osôb UoZ.

Prameň: výpočty autora, ŠÚ SR (pr3107rr, pr3108rr, om7007rr)

Rovnako ako štatistiky trhu práce, aj register o počte poberaateľov sociálnej dávky v hmotnej núdzi²⁰¹ poukazuje na tie isté okresy. Kým podiel závislých osôb na populácii na Slovensku klesol z 9,3 % v roku 2004 na 3,3 % v roku 2020, v okrese Revúca klesol z 25,3 % na 16,1 % a v okrese Rimavská Sobota z 26,2 % na 14,3 %. Ďalšími okresmi v poradí podľa podielu závislých osôb v roku 2020 sú Gelnica, Kežmarok, Rožňava a Sabinov. V 12 NRO sa koncentrácia počtu závislých osôb od roku 2004 zvýšila z 28 % na 40 % v roku 2020.

201 Tu používame „Počet poberaateľov pomoci v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke so spoločne posudzovanými osobami“ na základe jedinečných identifikátorov osôb.

Záver

Hospodársky rast priniesol oživenie všetkým slovenským regiónom, čo sa prejavilo na zvýšení počtu pracujúcich a znížení počtu chudobných a závislých na dávke v hmotnej núdzi. Pokles miery nezamestnanosti si pomáhal výrazným nárastom zásoby neaktívnej pracovnej sily mimo trh práce. Zároveň však zvýšil koncentráciu problémov do stále tých istých krajov a okresov – súvislého pásu južného a východného Slovenska. Ukázali sme, že pomenovanie „chronicky chudobné“ okresy je, žiaľ, plne na mieste.

Najvýraznejšie je zaostávanie Prešovského kraja, ktorý trpí nízkou produktivitou práce, v ostatnom období výraznejšie kombinovanou s nedostatkom pracovných miest. Mierny nárast počtu pracujúcich na 399-tisíc bol sprevádzaný výrazným nárastom počtu neaktívnych osôb na 278-tisíc osôb. V Prešovskom kraji je potom aj kvôli väčším domácnostiam ekvivalentný disponibilný príjem dlhodobo najnižší. V období 2005 – 2019 miera chudoby len trikrát nebola najvyššia v Prešovskom kraji. Zamestnanosť, veľkosť domácností a kvalifikácia jednoznačne súvisia s chudobou.

Z okresov je dlhodobo najslabších 12 najmenej rozvinutých okresov. Okres Rimavská Sobota mal v období 2001 – 2020 najvyššiu mieru nezamestnanosti a v deviatich rokoch najnižšiu mieru zamestnanosti. Aj v najlepších rokoch 2008 a 2019 v hospodársky slabých okresoch juhu a východu pracovalo oproti slovenskému priemeru menej o 10, resp. 9 ľudí zo 100. V 12 NRO sa zároveň koncentruje nezamestnanosť: s podielom 12,5 % na populácii v aktívnom veku mali 13 % podiel na počte neaktívnej populácie, 12,3 % podiel na počte pracujúcich a až 28,2 % podiel na počte nezamestnaných. Z populácie 12 NRO 576-tisíc osôb vo veku 15 a viac rokov bolo 248-tisíc ekonomicky neaktívnych, 272-tisíc pracujúcich a 56-tisíc evidovaných nezamestnaných.

Koncentrácia počtu osôb závislých na dávke v hmotnej núdzi sa v 12 NRO od roku 2004 zvýšila z 28 % na 40 % v roku 2020.

Konzervácia chudoby je pre budúcnosť spoločnosti a hospodárstva nebezpečná aj tým, že toto a súvisiace znevýhodnenia sa prenášajú na ďalšie generácie. Pokiaľ regiónu ujde technologický vlak a ostane uväznený vo výrobe s nízkou pridanou hodnotou, ktorá si vyžaduje len nízko kvalifikovanú prácu a navyše jej hrozí strata tejto konkurenčnej schopnosti, rozdiely medzi ním a ostatnými regiónmi sa budú len ďalej prehlbovať. To generuje nespokojnosť, únik mozgov, pracovnú emigráciu a nižší rast národnej ekonomiky.²⁰²

Literatúra si všíma charakteristiky chudobných regiónov ako zlá geografická poloha voči metropolitným centrámi, závislosť na jedinom regionálnom centre, zlá dopravná dostupnosť, technická infraštruktúra, nízka úroveň vzdelania, nízka mobilita pracovnej sily, nedostatok pracovných miest, nízke mzdy, obmedzená možnosť adaptácie miestneho priemyslu na nové ekonomické a sociálne podmienky.²⁰³

Tomuto potom zodpovedajú návrhy riešení, ktoré sa však primárne zameriavajú na národnú úroveň. Opatrenia na regionálnej úrovni berú často iba ako bonus, nie integrálnu a nevyhnutnú súčasť hospodárskeho rastu. Konkrétnymi témami sú vzdelanie, inovácie, podnikateľské prostredie, investície do zelenej transformácie ekonomiky a sociálna inklúzia (NBS, 2021).

Zaostávanie rastu slovenského hospodárstva za mnohými inými novými členskými štátmi Európskej únie, rovnako ako zaostávanie v zlepšovaní kvality vzdelávacieho systému, budovaní fyzickej infraštruktúry, výdavkoch na výskum a vývoj

202 EURÓPSKA KOMISIA: Tematický informačný prehľad európskeho semestra – riešenie problému nerovností, 2017.

203 KOREC, P. – POLONYOVÁ, E.: Zaostávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. In: *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 55, No. 2, s. 165 – 190, 2011.

a pod. má však podľa nášho názoru korene v zlej správe spoločnosti, konkrétne v zotrvávaní na centralistickom riadení. Potlačanie princípov subsidiarity, využívanie samosprávy len ako predlženej ruky centrálnej vlády a odopieranie rozhodovacích kompetencií regiónom nevyhnutne vedie k zlej alokácii zdrojov. Štát nevyužíva vnútorný potenciál regiónov na svoj rast a nevyužíva svoje zdroje, vrátane kohéznych fondov EÚ, na podporu ich rozvoja.

Dôsledkom zlej správy spoločnosti je v konečnom dôsledku vytváranie ostrovov chudoby so všetkými sprievodnými javmi. Skutočným riešením je teda decentralizácia správy a rozdelenie rozhodovacích kompetencií medzi národnú a regionálnu úroveň. Samosprávy musia získať kompetencie a zodpovednosť za rozvoj lokálnych ekonomík, vrátane podpory vzdelávania, výskumu a vývoja a tvorby dobrých pracovných miest.

Pre ďalší výskum v kontexte regionálnej chudoby nechávame oblasť sociálne vylúčených komunít. Ukazuje sa, že vyšší podiel rómskej populácie indikuje vyššiu mieru nezamestnanosti v regióne.²⁰⁴ K dispozícii sú aj nové databázy, Atlas rómskych komunít 2019²⁰⁵ a EU SILC MRK 2018²⁰⁶, ktoré môžu priniesť nové závery. Súčasťou návrhov konkrétnych riešení by potom mali byť špecifické odporúčania pre integráciu tejto komunity na trh práce.²⁰⁷

204 MARCINČIN, A. – KOCANOVÁ, E. – KOVÁČ, Ľ.: Analýza programu podpory 12 najmenej rozvinutých okresov za roky 2015 – 2020. Bratislava: MIRRI, 2021.

205 RAVASZ, Á. – KOVÁCS, Ľ. – MARKOVIČ, F.: Atlas rómskych komunít 2019, VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020.

206 GRAUZELOVÁ, T. – MARKOVIČ, F.: Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC MRK 2018. Bratislava: Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, 2019.

207 MARCINČIN, A. – MARCINČINOVÁ, Ľ.: The Cost of Non-Inclusion. The Key to Integration is Respect for Diversity, Open Society Foundation, Bratislava, 2009.

Literatúra

EURÓPSKA KOMISIA: Tematický informačný prehľad európskeho semestra – riešenie problému nerovností, 2017.

GERTLER, P. – PLUTZER, V. – ŠUSTER, M.: Mzda verzus kúpna sila v regiónoch Slovenska. Vyššia mzda nezaručuje vyššiu kúpnu silu. Analytický komentár, NBS, 2020.

GRAUZELOVÁ, T. – MARKOVIČ, F.: Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC MRK 2018. Bratislava: Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, 2019.

KOREC, P. – POLONYOVÁ, E.: Zaoštvávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae, Vol. 55, No. 2, s. 165 – 190, 2011.

KUSÁ, Z.: Tieňová správa o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike za rok 2013. Bratislava: SAV, 2013.

MARCINČIN, A. – MARCINČINOVÁ, Ľ.: The Cost of Non-Inclusion. The Key to Integration is Respect for Diversity, Open Society Foundation, Bratislava, 2009.

MARCINČIN, A.: Vzdal'ujeme sa Západu? Nie, „len“ stagnujeme. Pravda, Analýzy a postrehy, 8. apríl, 2021.

MARCINČIN, A. – KOCANOVÁ, E. – KOVÁČ, Ľ.: Analýza programu podpory 12 najmenej rozvinutých okresov za roky 2015 – 2020. Bratislava: MIRRI, 2021.

MICHÁLEK, A.: Chudoba na lokálnej úrovni (centrá chudoby na Slovensku). In: Geografický časopis, roč. 56, č. 3, s. 225 – 247, 2004.

MICHÁLEK, A.: Sociálne nerovnosti a chudoba na Slovensku: Regionálna analýza príjmov, miezd a chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I., HUDEC, O. a ŽELINSKÝ, T. (eds.): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Technická univerzita, s. 13 – 21, 2010.

MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P.: Relevantné indikátory sociálnych regionálnych disparít na Slovensku. In: Geographia Slovaca, roč. 28, s. 37 – 49, 2014.

MICHÁLEK, A.: Temporalita chudoby vo vybraných okresoch Slovenska. In: Geografický časopis / Geographical Journal 70, č. 4, s. 373 – 389, 2018.

NBS: Štrukturálne výzvy 2021. Bratislava: NBS, 2021.

OECD: OECD Regions and Cities at a Glance 2018, OECD Publishing, Paris, 2018.

PAUHOFOVÁ, I.: Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. a ŽELINSKÝ, T. (eds.): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Zborník statí. Košice: Technická univerzita, s. 49 – 56, 2012.

RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A.: Ľudské zdroje – regionálne disparity v kontexte politiky súdržnosti EÚ 2007 - 2013 na Slovensku. In: Geografický časopis, roč. 70, č. 1, s. 79 – 96, 2018.

RAVASZ, Á. – KOVÁCS, L. – MARKOVIČ, F.: Atlas rómskych komunít 2019, VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020.

ŠÚ SR: EU SILC 2016 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2017.

ŠÚ SR: EU SILC 2019, Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR (príjmové ukazovatele), 2020.

SVETOVÁ BANKA: Slovak Republic The Quest for Equitable Growth In The Slovak Republic. A World Bank Living Standards Assessment. Report No. 32433-SK, kapitola 5, 2005.

ŠVECOVÁ, A. – RAJČÁKOVÁ, E.: Regionálne disparity v sociálno-ekonomickej úrovni regiónov Slovenska v rokoch 2001 – 2013, In: LAUKO, V. a kol.: Regionálne dimenzie Slovenska, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 257 – 294, 2014.

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity: Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách: Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC MRK 2018. Bratislava: MV SR, 2020.

VLADOVÁ, A. – SOLČÁNSKA, H.: Produkčný potenciál regiónov sa zblíži, najbohatší región je naďalej lákadlom pre ľudí v produktívnom veku. In: Biatec, roč. 27, č. 4, s. 15 – 19, 2019.

VÚB banka: EÚ a progres v SR regiónoch, In: Mesačník, máj 2019, s. 2 – 6.

VÚB banka: Väčšina regiónov Bratislavu dobieha, no niektoré zaostávajú. In: Mesačník, jún 2019, s. 2 – 6.

ŽELINSKÝ, T.: Pohľad na regióny Slovenska cez prizmu chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds.): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Technická univerzita, s. 37 – 50, 2010.

ŽELINSKÝ, T.: Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria. Košice: Equilibria, 2014.

CHUDOBA AKO FALOŠNÝ DISKURZ

Fotografia 7 – Požičaj si a zbankrotuj (autor: Julián Bosák)

Na odstránenie chudoby treba podporu verejnosti

Alena Krempaská, Inštitút ľudských práv

Abstract:

The implementation of any public policy is closely linked to public support for it. In the current media and political image, poverty is seen as a personal failure and lack of action; on a personal level, people are ashamed of the label 'poor'. On the other hand, almost all measures to support the most socially excluded are automatically perceived as a financial support for the Roma people, who in the perception of the majority society misuse this assistance, while economic assistance, in their opinion, should be directed to the majority population instead. With such a polarised discourse, it is absolutely necessary to seek greater support for policies to eradicate poverty, especially without politically exploiting the issue, by breaking down the most common myths about social assistance and implementing policies that will also help the broader layers of the economically lower classes.

Ak má byť chudoba odstránená, musí na to byť nielen politická vôľa, ale aj podpora verejnosti takýchto politík. A tu narážame na Slovensku na jeden veľký múr. Chudoba je totiž okrem objektívneho nedostatku finančných prostriedkov aj výrazne emocionálna téma spojená s mnohými otázkami sebaidentifikácie, sebachápania a spoločenského statusu. Na jednej strane je chudoba neustále predstavovaná ako hanba a vlastná chyba či zlyhanie, v horšom prípade je instrumentalizovaná a chápaná ako problém predovšetkým rómskej menšiny. Oba predsudky – predsudok chudoby ako zlyhania a predsudok spojený s medzietnickým spolunažívaním medzi majoritou a Rómami – zásadne sťažujú implementáciu politík, čo zároveň slovenské

politické spektrum naprieč stranami aj s obľubou zneužíva.

Slovenský optimizmus

To, že chudoba je vnímaná ako individuálny problém spojený s negatívnymi emóciami, sa dá dosť jednoducho odsledovať na spoločenskom diskurze. Pokiaľ ide o vnímanie vlastnej finančnej situácie, Slováci a Slovenky sú veľmi optimistickí v jej posudzovaní a v prieskumoch majú tendenciu označovať svoju situáciu ako priaznivejšiu než v skutočnosti je. Vidieť to na spôsobe, akým odpovedajú na otázky, kde majú zhodnotiť vlastnú finančnú situáciu, v porovnaní s tým, ako odpovedajú na špecifické otázky ohľadne vlastných výdavkov. Kým vlastnú finančnú situáciu vnímajú väčšinou priaznivo, pri otázkach na špecifické výdavky vyplýva, že väčšinou sú alebo musia byť šetrní, na základné výdavky musia platiť viac ako je priemer EÚ, alebo nemajú takmer žiadne finančné rezervy.

Napríklad v prieskume pre Európsku komisiu z roku 2019 mali respondenti odpovedať na to, aký majú názor na finančnú situáciu vlastnej domácnosti. Slováci sa cítili veľmi stabilne – až 60 % vnímalo svoju finančnú situáciu ako dobrú, 34 % ako zlú.²⁰⁸ Na druhej strane, v tom istom prieskume tí istí ľudia odpovedali, že Slovensko momentálne čelí problémom najmä v nasledovných oblastiach: zvyšovanie cien/inflácia/životné náklady (37 %), zdravie a sociálne zabezpečenie (36 %) a hospodárska situácia (17 %). Čiže napriek tomu, že svoju vlastnú životnú situáciu pociťujú ako „dobrú“, najväčšími problémami krajiny sú práve otázky spojené so životnou úrovňou – rast cien a (ne)dostupnosť, (ne)adekvátnosť zdravotnej starostlivosti či sociálneho zabezpečenia. Len ako okrajovú poznámku, ktorá by

208 EUROPE DIRECT Poprad: Ako reagovali občania Slovenska? [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.europedirectpp.eu/ako-reagovali-obcania-slovenska/>>.

si zaslúžila samostatné spracovanie, respondenti ako najväčšie výzvy, ktorým čelí Európska únia, identifikovali: imigráciu (35 %), terorizmus (20 %) a stav verejných financií členských štátov/infláciu (18 %).²⁰⁹ Zaujímavé na týchto odpovediach je, aké vzdialené sú od národnej odpovede a ako úzko určite súvisia s mediálnym pokrytím, teda s tým, do akej miery sú ľudia týmito témam vystavení v diskurze.

V inom prieskume z roku 2018 mali respondenti odpovedať na otázku, ako sa zmenili ich výdavky oproti minulosti v porovnaní s obdobím päť rokov dozadu a ktoré kategórie výdavkov sa pre nich zvýšili. Na Slovensku išlo o tieto kategórie: 44 % Slovákov mína viac na potraviny, pričom európsky priemer je 39 %. Ďalej v poradí sú: 26 % uviedlo zhodne tri kategórie – domáce potreby ako napríklad práce prostriedky, náklady na bývanie (nájomné / hypotéka) a zdravotnú starostlivosť a piatou v rebríčku je starostlivosť o deti – 23 % respondentov.²¹⁰ Z tohto výskumu tiež vyplýva, že iba 3 % spotrebiteľov pociťujú, že môžu voľne míňať. Takmer polovica Slovákov (45 %) si myslí, že žije pohodlne, no väčšina – až 52 % – tvrdí, že dokáže pokryť iba základné životné náklady.²¹¹

Aj o niečo staršie výskumy potvrdzujú podobný trend. Zatiaľ čo v prieskume v roku 2012 24 % respondentov očakávalo zlepšenie vlastnej súkromnej finančnej situácie do budúcnosti, až 61 % opýtaných priznávalo, že peniaze sú častým predmetom diskusií v rodine a že si výdavky pravidelne kontrolujú, aby s peniazmi na konci mesiaca vyšli. *„Ide o zaujímavý paradox, keďže Slováci vidia svoju budúcnosť optimisticky, vo svojom správaní*

209 Tamtiež.

210 NIELSEN: Slováci sa cítia istejšie ako pred piatimi rokmi [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nielsen.com/sk/sk/insights/article/2019/slovaks-feel-more-financially-than-five-years-ago/>>.

211 Tamtiež.

sú však ostražití a vo svojom nákupnom správaní prejavujú túžbu ušetriť na horšie časy.“²¹²

O rok neskôr z prieskumu vyplynulo, že „takmer tri štvrtiny Slovákov kontrolujú svoje výdavky a peniaze sú dokonca čoraz častejšie predmetom diskusií v rodinách. Viac ako tretina slovenskej populácie vo veku od 15 do 65 malo pocit, že sa má po finančnej stránke horšie ako pred rokom.“ „Vo všeobecnosti sú Slováci stále viac ochotní ulaviť z kvality v záujme nakúpiť čo najlacnejšie. Až 70 % občanov SR deklaruje, že by uprednostnili lacnejší výrobok aj s nižšou kvalitou. Na druhej strane si však takmer 40 % Slovákov napriek pretrvávajúcej kríze dopraje čo sa im páči a až 72 % z nich trávi voľný čas v nákupných centrách.“²¹³

V princípe to znamená, že prinajmenšom pri dopytovaní sa v prieskumoch majú Slováci tendenciu vnímať svoju finančnú situáciu relatívne lepšie oproti tomu, aká v skutočnosti je, pričom však zároveň väčšina z nich musí výdavky zvažovať, šetriť a viac než polovici Slovákov pokrývajú základné životné náklady. Aj keď to automaticky neznamená, že spadajú do kategórie chudobných, prinajmenšom to naznačuje, že vo všeobecnosti radšej vidia svoju situáciu „lepšie“ ako situáciu iných, ktorí majú peňazí menej.

Túto tendenciu skúma vo svojich prácach aj česká sociologička Irena Reifová, ktorá sa okrem iného venuje spôsobu, akým ľudia nazerajú do súkromia chudobnejších ľudí v televíznom programe Záměna manželiek. Vo výskume sa aj divákov programu vypytovala na to, aký majú príjem. Z jej výskumu vyplýva,

212 NN: Prieskum: Život si chránia skôr muži a Slováci sa majú lepšie ako Česi, [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nn.sk/tlacove-centrum/ing-magazin/magazin-ing-poistovne-15/sprava3.html>>.

213 TNS LIFESTYLE, citované v TASR: Slováci vidia svoju finančnú situáciu stále pesimistickejšie [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/ekonomika/slovaci-financie-pesimizmus-prieskum/53843-clanok.html>>.

že „aj ľudia, u ktorých nie je v životnom štýle zase až taká veľká priepasť oproti účinkujúcim, sa veľmi negatívne vymedzujú voči tomu, čo v Zámene manželiek vidia.“²¹⁴ Považuje to za „po-chopiteľný sebazáchovný mechanizmus, pretože nikto nechce byť zaradený do kategórie sociálne slabých. Je to veľmi neatraktívne a neprijateľné.“²¹⁵

Každý druhý mladý má pôžičku

Vnímanie vlastnej finančnej situácie ako lepšej než je v skutočnosti je ešte silnejšie u mladých ľudí. Takmer polovica mladých ľudí vo vekovej kategórii medzi 18 a 24 rokov tvrdí, že má dostatok peňazí na dôstojný život,²¹⁶ ale zároveň má nejakú finančnú pôžičku – v súčasnosti 51 % mladých ľudí vo veku 18 až 30 rokov. 15 % mladých ľudí vo veku 18 až 22 rokov rieši pôžičkou náklady na voľnočasové aktivity, napríklad mobily. Štvrtina mladých ľudí tejto vekovej kategórie má dokonca dve až tri pôžičky. „Alarmujúci je tiež celkový počet úverov významnej časti mladých ľudí,“ tvrdí Jaroslava Palendalová, generálna riaditeľka spoločnosti KRUK.²¹⁷

214 REIFOVÁ, A., citované v USTOHALOVÁ J.,: Sociologička: Záměna manželiek je pornografia chudoby. Vidieť, že niekto sa má horšie, je slasť. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/2383422/sociologicka-zamena-manzeliek-je-pornografia-chudoby-vidiet-ze-niektos-a-ma-horsie-je-slast/#>>.

215 Tamtiež.

216 INTRUM: Ako vnímajú svoju finančnú situáciu obyvatelia najšťastnejších krajín sveta? A ako sú na tom Slováci v porovnaní s nimi? [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.intrum.sk/klienti-firemene-riesenia/novinky-tlacove-spravy/clanky/ako-vnimaju-svoju-financnu-situaciju-obyvatelia-najstastnejsich-krajin-sveta-a-ako-su-na-tom-slovaci-v-porovnanii-s-nimi/>>.

217 KRUK, citované v HNonline: Viac ako polovica mladých Slovákov má aspoň jednu pôžičku, ukázal prieskum [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://finweb.hnonline.sk/ekonomika/2089693-viac-ako-polovica-mladych-slovakov-ma-aspon-jednu-pozicku-ukazal-prieskum>>.

Dôvodov, prečo ľudia vnímajú alebo chcú vnímať svoju situáciu ako lepšiu než je naozaj, je na individuálnej úrovni určite viacero. Značnou mierou k tomu prispieva celospoločenský naratív alebo spôsob, akým sa o témach príjmu a peňazí diskutuje vo verejnom priestore. Tým najvýraznejším naratívom je, že vlastným snažením môže každý zbohatnúť a chudoba je niečo, za čo si môže každý sám. Súvisí to samozrejme s pokusom o čo najdôslednejší dištanc od prechádzajúceho režimu, ale aj o naplnenie ideálu súčasného kapitalizmu založenom na predstave, že každý človek dosiahne, čo si zaumieni. Ideologické rámcovanie súčasnosti sa dá zjednodušiť na rovnicu chudoba = hanba, pretože verejný diskurz je plný hesiel o tom, že keď sa človek snaží, určite dosiahne, čo si zaumieni. Inými slovami – za zlú situáciu si môže každý sám.

Chudoba je rámcovaná aj v politickom boji. Jednotlivé strany a predstavitelia sa svojím prístupom líšia, záleží takisto od toho, do akej miery tému chudoby rámcujú pre voliča ako tému Rómov, k čomu sa dostaneme neskôr. V roku 2020 vládu zložili strany, ktoré v ekonomických otázkach zastupujú prevažne ideu menšieho štátu a väčšej individuálnej zodpovednosti. Za všetkých uvedieme citát súčasného poslanca za SaS Ondreja Dostála: „... zodpovednosť za svoj osud má predovšetkým človek sám. Dôležité je individuálne úsilie, snaha a ochota riešiť si vlastné problémy a zlepšovať svoju situáciu. Nie sme bábkky v rukách osudu. Máme slobodu, ale aj zodpovednosť. Takýmto legitímnym dôvodom rozhodne nie je snaha o vyrovňovanie príjmových a majetkových rozdielov, nahrádzanie dobrovoľného poistenia predvídateľných rizík povinným poistením, sociálno- inžinierske úsilie o zvyšovanie pôrodnosti prostredníctvom výšky sociálnych dávok pre rodiny alebo zasahovanie do vzťahov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami. Posilňovanie zodpovednosti znamená, že ani ľuďom v núdzi nemá byť poskytovaná pomoc bez vyžadovania protihodnoty v podobe vlastnej aktivity. Inak povedané: hlavné nie

*je dať ľuďom ryby, aby sa zasýtili, ale naučiť ich loviť ryby, aby sa dokázali zasýtiť sami.*²¹⁸ Napriek tomu, že pandemická situácia a ekonomické problémy s ňou spojené ovplyvnili vnímanie individuálnej verzus spoločenskej zodpovednosti za finančnú situáciu jednotlivca a pravicová vláda bola nútená k istým sociálnym, v pravicovom chápaní pomerne etatistickým, riešeniam, na zobrazovaní chudoby v spoločenských naratívoch to zatiaľ veľa nezmenilo, ako uvidíme ďalej.

Za nízky príjem si môžeš sám

Naratív, že za chudobu si môže každý sám, sa týka nielen ľudí bez príjmu, ale aj ľudí s nízkymi príjmami v pracovnom pomere. Nízky príjem je konkrétnemu človeku dávaný za vinu na každom kroku. Pokiaľ sa niekto na svoj príjem alebo finančnú situáciu sťažuje, najčastejšia odpoveď, s ktorou sa človek hojne stretne v diskusiách alebo na sociálnych sieťach, je „mal/a si sa lepšie učiť“. Netreba zachádzať do diskusie o tom, že ani ľudia s vyšším vzdelaním nemajú automaticky vysoké príjmy, napríklad výskumná sféra v slovenských výskumných inštitúciách. Táto odpoveď totiž nijako neadresuje problém, že predsa aj nízko kvalifikované práce musí v spoločnosti niekto robiť a ten niekto by mal byť dôstojne a férovovo zaplatený. Individuálna odpoveď „ty si sa mal lepšie učiť“ taktiež nerieši, že ktokoľvek iný, kto príde na túto pozíciu, bude rovnako slabo platený, či problém, že aj keď by boli všetci mimoriadne vysoko vzdelaní, stále treba vykonávať nízko kvalifikované práce. Čiže znova, ak má človek nízko platenú prácu, spoločnosť ho presviedča, že je to jeho chybou.

Druhým rozšíreným mýtom je odpoveď „ak si nespokojný, môžeš odísť“. V situácii, kedy má človek nízky príjem, s ktorým

218 DOSTÁL, O.: Chudoba a jej príčiny, Konzervatívny Inštitút M.R.Štefánika, 12.12.2005. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://konzervativizmus.sk/chudoba-a-jej-priciny/>>.

je nespokojný alebo má zlé pracovné podmienky, kde zamestnávateľ porušuje Zákonník práce, je odpoveď na tento problém vo verejnom diskurze takmer rovnaká: môžeš si za to sám, môžeš kedykoľvek odísť, sám si to so sebou necháš robiť. Odhliadnuc od faktu, že nie vždy je možné len tak „odísť“, keďže človek môže žiť v periférnych oblastiach s nedostatkom pracovných príležitostí, prípadne si nemôže dovoliť výpadok ani jedného týždňa z práce. Opäť, problémom, ktorý sa takýmto chápaním má riešiť, nie sú nezákonné praktiky zamestnávateľa alebo nízka platová úroveň, problémom je, že sa človek sám o seba nepostaral, neodišiel, vo výsledku je to jeho chyba.

Úplne samostatnou degradujúcou kategóriou sú dobre mienené články, ktoré obsahujú rady pre nízkopríjmové skupiny a chudobných, ako sa chudobe majú vyhnúť. Väčšinou v nich býva identifikovaný problém, že „chudobní nevedia šetriť“, prípadne aj „nevedia investovať“. Ako vo všetkých predchádzajúcich príkladoch aj tu vidno, že chudobný nielenže môže za to, že je chudobný, lebo sa dosť neučil, dosť sa nesnažil, nevymenil nízko platenú prácu, ale navyše mu nenapadlo, aby si našetril peniaze.

Urážlivé je to nielen pre paternalizmus (direktívny ochranný postoj), ktorým sa snažia ľuďom s malým príjmom vysvetľovať, že majú šetriť (sic!), ale aj pre to, ako častokrát obchádzajú alebo minimalizujú skutočné problémy, ktoré spôsobujú, že ľudia nedokážu šetriť – napríklad nízke príjmy, nízka úroveň plátov aj v súkromnom sektore, predražené bývanie, katastroficky nízka úroveň pomoci v núdzi, vysoká úroveň spotrebiteľských cien a iné.

Za všetky spomenieme dva články. V jednom z nich, s titulkom „Slováci nevedia šetriť a často ich prekvapia výdavky. Tre-

tina z nich žije od výplaty k výplate“²¹⁹, ekonomická analytička Lenka Buchláková zo spoločnosti FinGo síce objasňuje, že hlavným argumentom býva, že ľudia nemajú z čoho šetriť, lebo 35 % ľudí žije od výplaty k výplate, ale nezabudne odporučiť mať „finančnú rezervu vo výške minimálne šiestich mesačných výdavkov, ideálna suma je šesť až 12 mesačných výdavkov.“²²⁰ Kto by to bol povedal, že je dobrý nápad mať finančnú rezervu? Text ale neobsahuje rady pre 35 % ľudí, z čoho takúto rezervu majú získať.

Na populárnom portáli medzi mladými Startitup.sk zase finančný poradca glosuje, prečo mladí ľudia nemajú dostatok peňazí na bývanie. Napriek tomu, že v rozhovore jasne uvádza, že bývanie je nedostupné, mladý človek potrebuje pomoc od rodičov v podobe dofinancovania hypotéky a že problémom je nízky príjem, jeho kľúčová rada pre mladých znie: „*Tajomstvo sa ukrýva v premakaných vedomostiach finančnej gramotnosti.*“²²¹

Dôsledkom takéhoto paternalistického nazerania na chudobných, ich zobrazovania ako „lúzrov“ alebo tých, ktorí sú jednoducho svojou vlastnou chybou v tomto systéme porazení, je, že ľudia si silné pocity hanby za svoju finančnú situáciu internalizujú (osvojujú). Bud' sa všemocne snažia mať pocit, že nie sú na tom predsa najhoršie – ako sme videli v prvej časti textu o tom, ako sa sami pred sebou ľudia neradi považujú za chudobných – alebo sa jednoducho za seba hanbia.

219 EUROSTAT, citované v Trend: Slováci nevedia šetriť a často ich prekvapia výdavky. Tretina z nich žije od výplaty k výplate. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.trend.sk/spravy/slovaci-nevedia-setrit-casto-ich-prekvapia-vydavky-tretina-nich-zije-vyplaty-vyplate>>.

220 Tamtiež.

221 JAROŠ, P., citované v Kleinová, P.: Mladý Slovák si kúpi drahé auto, ako by mal šetriť na byt. Inak totiž nezapadne do partie, Startitup.sk. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.startitup.sk/mlady-slovak-si-kupi-radsej-auto-ako-by-mal-setrit-na-byt-inak-totiz-nezapadne-do-partie/>>.

Smutným príkladom tejto internalizácie je správa adresovaná do organizácie Pracujúca chudoba, ktorá sa zaoberá problémami zamestnancov a pracujúcich. Pani, ktorá pracuje ako upratovačka a snažila sa primäť zamestnávateľa, aby ubral od pracovnej záťaže, ktorá sa nedá zvládať a spôsobuje zamestnanikyniam zdravotné problémy, v správe píše nasledovné: „*Nerada vás otravujem, ale píšem vám preto, lebo už si s kolegyňou nevieme dať rady v práci. Je situácia korony, my dve pracujeme od 14. apríla, dobre, beriem, sme upratovačky... Majú právo nadriadení nám stále prikazovať, aby sme takto robili a my máme právo odmietnuť aspoň tie soboty, nedele? Máme právo ako upratovačky vôbec niečo odmietnuť?*“²²²

Problém chudobných ako problém Rómov

Špecificky vnímaní sú ale chudobní, ktorí sú zároveň Rómovia. Kým s chudobnou majoritou väčšina ľudí prejavuje empatiu alebo dokážu s nimi ako – tak sympatizovať, s Rómami je to zložitejšie. Pri nich sa chudoba stretáva so stáročným anticiganizmom, teda komplikovanou spleťou negatívnych až nenávistných prejavov voči Rómom na základe etnicity, ale aj na základe spoločenského postavenia a statusu. Predsudky voči Rómom sa spájajú s chudobou, predstavou ošarpaných, vylúčených chájd, živote v biede. Napriek predsudku, že väčšina Rómov žije v segregovaných oblastiach v chudobe, si až 80 % Slovákov myslí, že Rómovia požívajú akési výhody, ktoré si nezaslúžia, a zneužívajú sociálny systém.²²³

222 PRACUJÚCA CHUDOBA, Interná komunikácia. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/pracujucachudoba>>.

223 ÚSTAV VÝSKUMU SOCIÁLNEJ KOMUNIKÁCIE SAV, citované v Trend: Rómovia majú výhody, ktoré si nezaslúžia, myslí si podľa prieskumu väčšina Slovákov. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.trend.sk/spravy/romovia-maju-vyhody-ktore-nezasluzia-mysli-podla-prieskumu-vacsina-slovakov>>.

Aj kvôli biednej situácii mnohých rómskych osád a s tým súvisiacimi spoločenskými problémami si pomoc v hmotnej núdzi väčšina Slovákov asociuje s Rómami, ktorí majú tieto „zneužívať“ a majorita na to doplácať. Pomoc v hmotnej núdzi samozrejme nie je podmienená etnicky, preto akékoľvek snahy o okliešťovanie budú nutne viesť k okliešťovaniu pomoci pre všetkých, ale naratív zneužívania dávok Rómami je silnejší než akákoľvek solidarita s chudobnou majoritou.

Z toho hľadiska sú sociálne politiky na Slovensku posledného obdobia hlavne punitívne (trestajúce), snažia sa chudobných trestať za to, že sú chudobní. Jednotlivé reformy sa zameriavali skôr na okresávanie sociálnych príspevkov alebo na zvyšovanie kontroly nad poberateľmi. Jeden z návrhov štátnej tajomníčky Minsiterstva práce, sociálnych vecí a rodiny Lucie Nicholsonovej z roku 2010, ktoré našťastie neprešli, zahŕňal tvorbu tzv. e-pay kariet pre pilotné chudobné rómske osady, kde by sa na karte zároveň malo dať detailne vypozerovať, na aké druhy tovaru poberateľ už beztak pomerne nízku dávku míňa. Podľa tohto návrhu sa malo oddelovať zrno od pliev, teda presne odpozorovať, či náhodou poberateľ túto skutočne nízku dávku nezneužíva.

Nominálne sociálno-demokratická strana Smer-SD zaviedla od roku 2014 povinnosť pre poberateľov dávky v hmotnej núdzi odpracovať v podobe 32 hodín dobrovoľníckej práce. V tej dobe základnú dávku predstavovala suma 61,20 eura. Z logiky za takýmto zákonom je zjavné, že znova ide o nedostatok záujmu, snaženia sa. Byť poberateľom dávky je akýsi nezaslúžený nadštandard a poberateľ beztak malého príspevku má byť rád, že si to vôbec môže odpracovať. Vtedajší minister práce, sociálnych vecí a rodiny Ján Richter zákon vychvaloval a obhajoval ho nasledovne: *„Akceptujeme solidaritu, no vyžadujeme väčšiu aktivitu, vnímame to aj ako istý stupeň motivácie, pretože tí aktívni môžu*

získať tiež aktivačnú dávku,²²⁴ vysvetlil. Odobratie príspevku podľa neho nebude mať dopad na deti. Ako presne strata príjmu rodiča nebude mať vplyv na chudobné deti, to už nevysvetlil.

Pokiaľ je ale teda obec schopná poskytnúť poberateľovi 32 hodín dobrovoľníckej práce, prečo mu nie je ochotná alebo schopná poskytnúť takúto prácu odplatne? V takejto podobe si človek odpracuje sumu dávky pri „odmene“ necelé dve eurá za hodinu, čo nespĺňa ani zákonný limit minimálnej mzdy.

Neprijateľnosť verejných politík

Vzhľadom na rozšírený mýtus, že dávky v hmotnej núdzi sa zneužívajú a ich poberatelia – predovšetkým Rómovia – si ich nezaslúžia, je zvyšovanie nízkych súm dávok medzi voličmi chronicky nepopulárne. Málokde by sme to ilustrovali lepšie ako na príklade jednorazového príspevku 333 eur pre rodiny s deťmi v hmotnej núdzi, ktorý schválila vláda v máji 2021 po prekonaní druhej vlny koronavírusovej pandémie. Tento príspevok sa v prvom kroku bude týkať 45 693 detí v rodinách s hmotnou núdzou. Neskôr v septembri k nim má pribudnúť 147 653 detí v rodinách medzi hmotnou núdzou a 1,5-násobkom životného minima a 203 270 detí v rodinách medzi 1,5-násobkom až 2-násobkom životného minima. Napriek tomu, že v žiadnej podobe nejde o etnicky profilovaný zákon, je postavený na dátach o poberateľoch dávky v hmotnej núdzi. Tento príspevok si vyslúžil mimoriadnu kritiku u verejnosti. Pripravil ho minister práce, sociálnych vecí a rodiny Milan Krajniak a keď sa ním pochválil na svojom verejnom profile na Facebooku²²⁵, vyslúžil si viac ako

224 RICHTER, J., citované v Pravda: Postup tvorby zákona o hmotnej núdzi mal byť iný, tvrdí Brocka. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/305671-postup-tvorby-zakona-o-hmotnej-nudzi-mal-byt-iny-tvrdi-brocka/>.

225 Facebookový profil Milana Krajniaka. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/krajniakmilan/>>.

13 000 v drvivej väčšine negatívnych komentárov. Na porovnanie, jeho ostatné príspevky na sociálnej sieti generovali rádovo niekoľko stoviek komentárov, čiže táto správa dosahom zďaleka prevýšila priemerné reakcie ľudí na jeho profile. Gro nespokojnosti komentujúcich spočíva v tom, že predmetný príspevok nie je určený pre všetky deti.

Komentáre s vysokým počtom „lajkov“, teda povedzme so súhlasom iných spoludiskutujúcich, boli nasledovného charakteru: *„ak [príspevok ide] na dieťa, nehnevajte sa na mňa, ale aby do osád, kde majú aj 10 detí, išlo cez 3330€ a do rodiny, kde museli investovať do notebookov a zostávať doma s deťmi a byť tak ukrátení o peniaze, nešlo ani 1€ ... Tak potom sa nečudujte, že v ľuďoch rastie len nenávisť a zloba“* (1700 lajkov), *„Slušná rodina čo pracuje, bude pomaly na tom istom ako rodina, kde rodičia sedia na riti...“* (1300 lajkov), *„Opäť raz budú odmenení občania, ktorí zneužívajú sociálny systém“* (423 lajkov), *„Čo to je za štát, ktorý podporuje len a len sociálne slabších??“* (845 lajkov).

Ak by sme mali reakcie ľudí na sociálnej sieti alebo i v diskusiách pod článkami o tejto téme považovať za akýsi lakmusový papierik nálad okolo pomoci najslabším, je zjavné, že poberateľ dávky v hmotnej núdzi je považovaný za človeka, ktorý ostatným „vyjedá“ ťažko zarobené peniaze a takmer s istotou ide v predstavách ľudí o Róma.

Ostatne, tendencie anticiganizmu sú na Slovensku historicky silne zakorenené. K segregácii Rómov prišlo z iniciatívy vlády za vojnového Slovenského štátu – Rómov nemalo byť vidieť v hlavných uliciach a obce mali za úlohu vymedziť pozemok, kam ich premiestnia.²²⁶ Návrat Rómov do obcí nebol jednoduchý a násilná asimilačná politika režimu po 50-tych rokoch v tejto ob-

226 JUROVÁ, A.: Historical development of Roma settlements in Slovakia and the issue of ownership of land („illegal settlements“). In: Individual and Society, 2002, Vol. 5, No. 4, s. 13 – 43.

lasti zlyhala – štátne inštitúcie sa síce snažili o presťahovanie odsegregovaných Rómov do obcí a miest, ale režim ustúpil petíciám obyvateľov, ktorí si to neželali. Ide o jeden z mála prípadov, pri ktorých režim tlaku verejnosti vyhovel, a to v tom, že nebol ochotný prijímať Rómov ako spoluobčanov do obce.²²⁷ To ilustruje, že v niektorých spoločenských témach dokáže mať verejnosť pomerne silný názor aj s jasnou politickou koncovkou. Bohužiaľ, v tomto prípade s nie veľmi pozitívnymi dôsledkami.

Odporúčania pre verejné politiky

Odstraňovanie chudoby preto nebude možné, ak to vláda nebude myslieť vážne a ak nepripraví podporu takýmto verejným politikám. Pokiaľ bude prevažovať trestajúci charakter verejných politík, ako napríklad znižovanie príspevkov a podmieňovanie dávok „odpracovaním“ vo forme nezaplatenej práce, problém chudobných domácností sa iba prehĺbi. Zlepšovanie životnej úrovne občanov v zlej finančnej situácii jednoducho stojí peniaze a treba na to verejnosť pripraviť. V každom prípade, investície do sociálnej pomoci, nájomného bývania a programov zapájania do pracovného života stoja menej peňazí ako problémy spojené so zvýšenou kriminalitou súvisiacou s biedou či stratené generácie detí, ktoré znova nebudú uplatniteľné na trhu práce.

Akékoľvek programy na podporu najchudobnejších by nemali byť profilované etnicky a ani tak komunikované. Sociálna pomoc by mala byť komunikovaná ako politika pre všetkých, pre majoritu, a vláda by samozrejme mala prestať túto tému politicky zneužívať a prispievať k medzietnickej nenávisti voči Rómom.

Kľúčové je aj komunikovať na verejnosť fakty a „rozbíjať“ tra-

227 Tamtiež.

dičné mýty, ktoré okolo pomoci v hmotnej núdzi cirkulujú. Treba jasne komunikovať, že pomoc v hmotnej núdzi nie je etnicky profilovaná. V príkrom rozpore so spoločenským presvedčením súčasná sociálna pomoc na Slovensku nezvýhodňuje mnohohodtné rodiny, t. j. rodiny s päť a viac deťmi, ale naopak znevýhodňuje ich, pretože výška príspevkov s počtom narodených detí klesá. Nielenže sú poberatelia dávky v hmotnej núdzi posudzovaní ako jednotná kategória s rovnakým príspevkom v kategórii „päť a viac detí“, teda je rovnaká pre päť ako povedzme pre osem detí, ale aj príspevok pri narodení dieťaťa sa postupne znižuje, pre prvé predstavuje takmer 830 eur, ale pre štvrté a každé ďalšie už len 151 eur.²²⁸ Mnohohodtné rodiny takisto nepredstavujú najväčšiu časť poberateľov dávky v hmotnej núdzi, ale iba okolo 5 % poberateľov (4,5 % v apríli 2021). Najväčšou kategóriou poberateľov sú jednotlivci bez detí, teda najmä mladí ľudia, ktorí v apríli 2021 predstavovali 58 % poberateľov.²²⁹

Na jednej strane je teda skutočne potrebné „rozbíjať mýty“ o tom, že poberatelia dávky v hmotnej núdzi ju nutne zneužívajú a že ide o etnicky profilovanú sociálnu podporu. Na strane druhej treba aj komunikovať sociálne politiky – a nielen v oblasti hmotnej núdze – ako politiky, z ktorých benefituje aj majorita, ktoré sa týkajú všetkých ľudí. Pretože ako je zrejme zo spomínaných reakcií na jednorazový príspevok pre najchudobnejších, medzi ľuďmi panuje silný pocit nespravodlivosti voči ostatným, ktorí by si vzhľadom na pandemickú situáciu príspevkov zaslúžili tiež. S tým sa nedá nesúhlasiť a preto je absolútne zlomové, aby sa štát nezameriaval len na odstraňovanie skutočne najbiednejšej chudoby, ale aj na zlepšovanie životnej úrovne pre celé vrstvy,

228 ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY, [online], [cit. 28/5/2021]. Dostupné na internete: <www.upsvr.gov.sk/socialne-veci-a-rodina.html?page_id=212>.

229 Tamtiež.

ktoré už nespádajú ani pod pojem „stredná trieda“. Bez reálnych investícií do zvyšovania životnej úrovne ľudí na spodných priečkach pomysleného ekonomického rebríčka a bez podpory verejnosti týchto politík je odstraňovanie chudoby odsúdené na neúspech.

Literatúra

DOSTÁL, O.: Chudoba a jej príčiny, Konzervatívny Inštitút M.R. Štefánika, 12.12.2005. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://konzervativizmus.sk/chudoba-a-jej-priciny/>>.

EUROPE DIRECT Poprad: Ako reagovali občania Slovenska? [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.europedirectpp.eu/ako-reagovali-obcania-slovenska/>>.

EUROSTAT, citované v Trend: Slováci nevedia šetriť a často ich prekvapia výdavky. Tretina z nich žije od výplaty k výplate. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.trend.sk/spravy/slovaci-nevedia-setrit-casto-ich-prekvapia-vydavky-tretina-nich-zije-vyplaty-vyplate>>.

Facebookový profil Milana Krajniaka. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/krajniakmilan/>>.

INTRUM: Ako vnímajú svoju finančnú situáciu obyvatelia najšťastnejších krajín sveta? A ako sú na tom Slováci v porovnaní s nimi? [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.intrum.sk/klienti-firemene-riesenia/novinky-tlacove-spravy/clanky/ako-vnimaju-svoju-financnu-situaciju-obyvatelia-najstastnejsich-krajin-sveta-a-ako-su-na-tom-slovaci-v-porovnanii-s-nimi/>>.

JAROŠ, P., citované v Kleinová, P.: Mladý Slovák si kúpi radšej drahé auto, ako by mal šetriť na byt. Inak totiž nezapadne do partie, Startitup.sk. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.startitup.sk/mlady-slovak-si-kupi-radsej-auto-ako-by-mal-setrit-na-byt-inak-totiz-nezapadne-do-partie/>>.

JUROVÁ, A.: Historical development of Roma settlements in Slovakia and the issue of ownership of land („illegal settlements“). In: Individual and Society, 2002, Vol. 5, No. 4, s. 13-43.

KRUK, citované v HNonline: Viac ako polovica mladých Slovákov má aspoň jednu pôžičku, ukázal prieskum. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://finweb.hnonline.sk/ekonomika/2089693-viac-ako-polovica-mladych-slovakov-ma-aspon-jednu-pozicku-ukazal-prieskum>>.

NN: Prieskum: Život si chránia skôr muži a Slováci sa majú lepšie ako Česi. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nn.sk/tlacove-centrum/ing-magazin/magazin-ing-poistovne-15/sprava3.html>>.

NIELSEN: Slováci sa cítia istejšie ako pred piatimi rokmi. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nielsen.com/sk/sk/insights/article/2019/slovaks-feel-more-financially-than-five-years-ago/>>.

PRACUJÚCA CHUDOBA, Interná komunikácia. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/pracujucachudoba>>.

REIFOVÁ, A., citované v Ustohalová J.,: Sociologička: Záměna manželiek je pornografia chudoby. Vidieť, že niekto sa má horšie, je slasť. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/2383422/sociologicka-zamena-manzeliek-je-pornografia-chudoby-vidiet-ze-nie-kto-sa-ma-horsie-je-slast/#>>.

RICHTER, J., citované v Pravda: Postup tvorby zákona o hmotnej núdzi mal byť iný, tvrdí Brocka. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/305671-postup-tvorby-zakona-o-hmotnej-nudzi-mal-byt-iny-tvrdi-brocka/>>.

TNS LIFESTYLE, citované v TASR: Slováci vidia svoju finančnú situáciu stále pesimistickejšie. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/ekonomika/slovaci-financie-pesimizmus-prieskum/53843-clanok.html>>.

ÚSTAV VÝSKUMU SOCIÁLNEJ KOMUNIKÁCIE SAV, citované v Trend: Rómovia majú výhody, ktoré si nezaslúžia, myslí si podľa prieskumu väčšina Slovákov. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.trend.sk/spravy/romovia-maju-vyhody-ktore-nezasluzia-mysli-podla-prieskumu-vacsi-na-slovakov>>.

ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. [online], [cit. 12/5/2021]. Dostupné na internete: <www.upsvr.gov.sk/socialne-veci-a-rodina.html?page_id=212>.

FEMINIZMUS A CHUDOBA

Fotografia 8 – Požičaj si a zbankrotuj (autor: Julián Bosák)

Ani udice ani ryby, alebo chudoba žien na Slovensku

**Barbora Holuhová, Stredoeurópsky inštitút pre výskum práce
(CELSI)**

Abstract:

The entry of women into the labour market and into traditionally male-dominated sectors will not be enough to eradicate female poverty. Socioeconomic structures that produce gender inequalities and contribute to the creation of income-related and material poverty in women come into play. In particular, specific groups of women who are exposed to multiple gender inequalities with cumulative effects are at risk. Women heading single-parent households, women outside the paid labour market due to caring for children and relatives or women from marginalized communities are vulnerable. Phenomena that are not usually part of poverty measurement indices also contribute to female poverty. The physical, financial and informational unavailability of reproductive health services, including free contraception and abortion on request for women, which are already a reality in Slovakia, are among the missing packages of services that the state denies women.

Od feminizácie chudoby k rodovým nerovnostiam

Feminizácia ako taká znamená zmenu rodových rolí v spoločnosti, skupinách alebo profesiách, v ktorých kedysi dominovali muži.²³⁰ Feminizácia naznačuje prenikanie žien do oblastí dovtedy vyhradených mužom a porážku patriarchálneho usporiadania spoločnosti. Prenikanie žien do niektorých odvetví

230 DOUGLAS A.: The Feminization of American Culture, Farrar, Straus and Giroux, 1977.

má však na postavenie a spoločenskú prestíž žien rozporuplný dopad. Feminizované profesie a odvetvia sú zvyčajne finančne podhodnotené.

Devalvácia sa však historicky prejavuje až potom, ako sa tieto odvetvia zmenili na sektory s dominanciou žien (napr. školstvo), alebo aj opačne, keď pre nízke ohodnotenie a prestíž odvetvia muži opúšťajú a sú prijímané ženy, ktoré nedisponujú možnosťou výberu lepšie platenej práce.²³¹ Kritika pojmu feminizácia sa odvíja od toho, že samotná prevaha žien v niektorých oblastiach ešte neznamená rovnoprávnosť. Feministické politiky potom nepresadzujú akúkoľvek účasť žien na trhu práce, ale kvalitu zamestnania, prístup žien k rozhodovaniu a dôstojnému oceneniu ich práce a rolí.²³²

Igor Matovič: *„Vďaka Bohu za ženy. Chýbali by našim očiam, ušiam, srdciam,... a určite aj brušká by plakali. Ešteže tomu Adamovi smutno bolo a pánbožko nebol lenivý a žienku mu vyrobil“* (Víťazný výrok predsedu vlády Slovenskej republiky v rámci súťaže Sexistický blud, publikovaný pri príležitosti Medzinárodného dňa žien, 8. marca, 2020, Facebook).²³³

Pojem feminizácia chudoby je tiež podrobovaný kritike. Jeho význam sa mení, alebo sa od neho upúšťa. Pôvodne sa pojem používal na označenie „nárastu počtu žien medzi chudobnými“.

Spopularizovaný bol po roku 1990, keď Diane Pearce poukázala na opakujúce sa vzorce vo vývoji miery chudoby žien a ich

231 CROMPTON, R. – SANDERSON, K: Gendered jobs and social change, London: Unwin Hyman, 1990.

232 CROMPTON, R. – SANDERSON, K: Gendered jobs and social change, London: Unwin Hyman, 1990.

233 ALIANCIA ŽIEN: Sexistický kix, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.sexistickykix.sk/sexistickym-bludom-sa-stal-vyrok-igora-matovica>>.

prepojenie na rodové nerovnosti.²³⁴ Postupne sa presadil prístup porovnávajúci vývoj úrovne chudoby v rámci každej rodovej skupiny.²³⁵ Uznalo sa, že to, čo spôsobuje chudobu žien, môže tiež prispievať k chudobe mužov. Sila pôsobenia alebo kombinácia nerovností však môže byť u mužov a žien rôzna. Najdôležitejšie nie je pochopiť príčiny feminizácie chudoby, ale rodové nerovnosti v pozadí chudoby žien. Pre chudobu žien vnímanú ako proces sú potom rozhodujúce zmeny v rodových nerovnostiach alebo vo faktoroch, ktoré rodové nerovnosti spôsobujú.²³⁶

Feministické teórie chudoby vychádzajú z predpokladu, že sociologické, ekonomické a iné teórie vysvetľujú primárne mužskú skúsenosť. Podľa tohto predpokladu sa skúsenosť mužov vníma ako primárna – generická, ku ktorej sa tá ženská prirovnáva, respektíve sa ženská skúsenosť ignoruje. Z tohto predpokladu vyplýva, že väčšina spoločenských inštitúcií, ako je trh práce alebo rodina, bola nastavená v prospech mužskej skúsenosti a do veľkej miery ignoruje skúsenosť žien. Chudoba žien sa potom pripisuje väčšej zraniteľnosti žien spôsobenej patriarchálnou, sexistickou a rodovo predpojatou povahou spoločnosti, ktorá ženy dostatočne nepresadzuje a nechráni ich pred diskrimináciou.²³⁷ Zároveň sa hľadajú mechanizmy, ktoré vytvárajú a reprodukujú

234 PEARCE, D.: The feminization of poverty: Women, work and welfare, *Urban and social change review*, 11, 1978, 28 – 36.

235 BRADSHAW, S. – CHANT, S. – LINNEKER, B.: Challenges and Changes in Gendered Poverty: The Feminization, De-Feminization, and Re-Feminization of Poverty in Latin America, *Feminist Economics*, 25:1, 2019, pp. 119 – 144.

236 OECD: *Feminisation of poverty*, OECD Development Center, 2015.

237 CHANT, S.: Re-thinking the “feminization of poverty” in relation to aggregate gender indices. *Journal of Human Development*, 7(2), 2006, pp. 201 – 220.

vyššiu miery slobody, moci a privilégií u mužov.²³⁸

Milan Krajniak: „*S manželkou sa dopĺňame: Ja sa vyzlečiem, ona vyperie, ona ustelie, ona uvarí, ja zjem. Čo by robila bez mňa*“ (Oceňený sexistický výrok ministra práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, Facebook, 2020)²³⁹

Na vysvetlenie chudoby žien z feministickej perspektívy sa využívajú rôzne koncepty, ako sú napríklad koncept demografického a ľudského kapitálu, alebo koncept dopadu fiškálnej politiky na distribúciu príjmov.²⁴⁰ Iné feministické teórie poukazujú na problém štruktúry domácností, kde rodičovstvo ženám spôsobuje stratu príjmu alebo jeho zníženie. Aj po návrate do práce však žena stráca príležitosti v podobe odmietnutia zamestnania, ktoré si vyžaduje prácu nadčas alebo dochádzanie do práce. Pritom práve takéto zamestnania sú viac oceňované. Iným vysvetlením chudoby žien je rodová segregácia v zamestnaní. Ak sú ženy systematicky vyčleňované z dobre platených zamestnaní a pozícií, ich mzda a príjem budú nižšie ako u mužov a ich miera rizika ocitnúť sa v chudobe vyššia.²⁴¹

Na chudobu žien dnes nazeráme ako na multidimenzionálny jav, ktorý je vytváraný vzájomne intrigujúcimi rodovými nerovnosťami s kumulatívnym dopadom na životy žien. K odstráneniu alebo zníženiu chudoby žien môžu prispieť zmeny v nasledovných nerovnostiach:

238 CHANT, S.: Re-thinking the “feminization of poverty” in relation to aggregate gender indices. *Journal of Human Development*, 7(2), 2006, pp. 201 – 220.

239 ALIANCIA ŽIEN: Sexistický kix, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.sexistickykix.sk/sexistickým-bludom-sa-stal-vyrok-igora-matovica>>.

240 CROMPTON, R. – SANDERSON, K: *Gendered jobs and social change*, London: Unwin Hyman, 1990.

241 PRESSMAN, S.: Feminist Explanations for the Feminization of Poverty. *Journal of Economic Issues* 37, no. 2, 2003, pp. 353 – 361.

- › Štruktúra domácnosti a rodovo vyvážená organizácia práce v rodine, ako je rodová del'ba práce a spotreba v domácnosti, rodové roly regulujúce kontrolu nad zdrojmi domácnosti.
- › Nerovnosť v prístupe k verejným službám alebo v ich kvalite.
- › Prekážky vo vzdelávaní, segregácia podľa pohlavia.
- › Nedostatok špecifickej zdravotnej starostlivosti pre ženy.
- › Nerovnosť v sociálnej ochrane, napríklad v príspevkových dôchodkových systémoch, ktoré reproduktujú predchádzajúce nerovnosti na trhu práce, nižší prístup k dôchodkom a sociálnej pomoci alebo nerovnosti vo výške dávok.
- › Nerovnosti na trhu práce, akými sú segregácia v zamestnaní, nižšia intra-kariérna mobilita, mzdová diskriminácia, dĺžka pracovných zmien a pod.
- › Právne, politické a kultúrne obmedzenia vo verejnom živote, ako sú nerovné majetkové práva, diskriminácia v súdnom systéme, obmedzenia v spoločenskom a politickom živote.²⁴²

Nasledujúci text nie je vyčerpávajúcim zoznamom všetkých rodových nerovností vzťahujúcich sa na chudobu žien. Je výberom niektorých spoločenských nastavení, ktoré k chudobe žien prispievajú. Mapuje menej známe fenomény, ktoré sa zvyčajne do analýzy faktorov chudoby žien nedostávajú, či už pre nízku mieru rozpracovania teoretických konceptov alebo dostupnosti spoľahlivých údajov. Takýmito fenoménmi je napríklad dostupnosť spoľahlivej antikoncepcie a iných služieb reprodukčného zdravia, alebo diskriminačné nastavenie nárokovateľnosti štátnej pomoci pre tie najzraniteľnejšie skupiny žien.

242 OECD: Feminisation of poverty, OECD Development Center, 2015.

Chudoba má ženskú tvár (?)

Teórie vysvetľujúce chudobu žien vychádzajú z predpokladu, že pravdepodobnosť žien, že budú chudobné je väčšia ako u mužov. Pozrime sa teda, či tento predpoklad platí aj pre Slovensko a ak platí, či platí pre všetky ženy alebo iba pre niektoré skupiny žien.

Na Slovensku v roku 2019 žilo v riziku chudoby²⁴³ alebo sociálneho vylúčenia 16,4 % populácie.²⁴⁴ Z hľadiska relatívnych ukazovateľov je podiel mužov a žien v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia pomerne vyrovnaný (16,6 % ženy a 16 % muži)²⁴⁵ a ani v rozptyloch okolo hranice rizika chudoby 40 % (3,1 % ženy a 3,5 % muži) alebo 70 % (17,1 % ženy a 16,3 % muži)²⁴⁶ nie sú výrazné rodové rozdiely. Vo vekových skupinách sú relatívne miery chudoby tiež pomerne vyrovnané, rozdiely vyššie o 2 percentuálne body v neprospech žien sa objavujú u ľudí 60 – 65-ročných a starších.

V absolútnych číslach je však situácia iná. V riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia bolo v roku 2019 o 57 000 žien viac ako mužov, konkrétne 467 000 žien a 410 000 mužov. Zatiaľ čo v mladších ročníkoch do 18 rokov je počet takmer vyrovnaný, vo vekovej kategórii 55 rokov a viac je už počet žien takmer dvojnásobný a 65 rokov a viac dokonca takmer trojnásobný.²⁴⁷ Dôležitosť tohto poznania spočíva v tom, že vysvetlením vyššieho

243 Hranica rizika chudoby je stanovená ako 60 % mediánu národného ekvivalentného disponibilného príjmu.

244 EUROSTAT: People at risk of poverty or social exclusion by age and sex[ilc_peps01], 2019.

245 EUROSTAT: EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), 2019.

246 ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY: EU SILC 2018 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia 2019, s. 21.

247 EUROSTAT: EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), 2019.

počtu žien v riziku chudoby a sociálneho vylúčenia vo vyššom veku môže byť pôsobenie rôznych rodových nerovností, s ktorými sa ženy počas svojho života stretávajú.

Tabuľka 2 – Počet mužov a žien v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia podľa vekových kategórií (absolútne a relatívne hodnoty, 2019)

Veková kategória	Absolútne hodnoty		Relatívne hodnoty	
	Ženy	Muži	Ženy	Muži
Spolu všetky vekové kategórie	467 000	410 000	16,6	16
Menej ako 16 rokov	97 000	95 000	23,2	23,9
16 – 24 rokov	46 000	57 000	21,0	18,9
Menej ako 18 rokov	106 000	111 000	23,5	24,0
18 rokov a viac	362 000	299 000	15,1	14,0
55 rokov a viac	150 000	87 000	13,7	12,2
60 rokov a viac	116 000	58 000	12,7	10,3
65 rokov a viac	86 000	35 000	13,1	10,0

Zdroj: Eurostat, EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC); People at risk of poverty or social exclusion by age and sex[ilc_peps01], 2019

Na Slovensku sa argumentuje tým, že v porovnaní s priemerom EU-28 (21,9 % v roku 2018) je podiel ľudí ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením pomerne nízky. Problémom však je, že podiel chudobných ľudí výrazne neklesá a určité skupiny a regióny sú obzvlášť zraniteľné aj napriek výraznému hospodárskemu rastu. Riziko chudoby sa zvyšuje, ak je žena z iného regiónu ako z Bratislavského, žije v jednorodičovskej domácnosti so závislými deťmi, ona alebo jej dieťa má zdravotné postihnutie alebo je z marginalizovanej rómskej komunity.²⁴⁸ Vtedy ide o mimoriadne zraniteľné skupiny žien, u ktorých je pravdepodobnosť, že sa aspoň na nejaké obdobie ocitnú v chudobe, výrazne vyššia.

²⁴⁸ MINISTERSTVO FINANCIÍ SR, HODNOTA ZA PENIAZE: Revízia výdavkov na skupiny ohrozené chudobou alebo sociálnym vylúčením, Útvar hodnoty za peniaze, Bratislava, 2019.

Mamičky a ich detičky na trhu práce

Mať platenú prácu sa považuje za nástroj prevencie chudoby. Diskriminačné nastavenie trhu práce však pôsobí ako faktor prispievajúci k chudobe bez ohľadu na to, či žena má alebo nemá platené zamestnanie.

ÚRADNÍCKU ČAKALO PO MATERSKEJ MIESTO UPRATOVAČKY

Jela (34 rokov) pracovala ako administratívna pracovníčka v miestnej nemocnici na Horehroní. Po 6 rokoch rodičovského voľna sa rozhodla vrátiť do pôvodnej práce. Keďže jej pracovné miesto bolo zrušené, ponúkli jej miesto upratovačky. Zamestnávateľ chcel podľa Jely dosiahnuť, aby sama podala výpoveď... Jela má dve deti (12- a 13-ročné)²⁴⁹

Z mozaiky rôznych rodových nerovností, ktoré produkuje súčasné nastavenie trhu práce, patria rodové príjmové či mzdové rozdiely medzi tie najvypuklejšie. Rodový mzdový rozdiel v neupravenej forme dosahuje už dlhodobo približne 18 %.²⁵⁰ Rodový mzdový rozdiel je vyšší v súkromnej sfére, v manažérskych zamestnaniach, v Bratislavskom a Trenčianskom kraji a hoci je na začiatku pracovnej kariéry žien a mužov takmer nulový, kumuluje vo vekovej kategórii 35 – 40-ročných, spôsobený rodičovskými povinnosťami – zväčšia iba žien.²⁵¹ K celkovo nízkym mzdovým pásmam na Slovensku sa tak pridružuje ešte rodovo diskriminačné nastavenie, resp. uplatňovanie „rodovo- neutrálneho“ hodnotenia práce v neprospech žien.

249 MAROŠIOVÁ L. – ŠUMŠALOVÁ S.: Matky na trhu (práce a života), Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2008, s. 47.

250 EUROSTAT: Gender pay gap in unadjusted form; % of average gross hourly earnings of men, 2021.

251 FOLTÁN, F.: Rodový mzdový rozdiel v SR Analytické výsledky. 4Q 2020, Trexima, 2021.

Za rovnakú prácu alebo prácu rovnakej hodnoty sa považuje práca rovnakej alebo porovnateľnej zložitosti, zodpovednosti a namáhavosti, ktorá je vykonávaná v rovnakých alebo porovnateľných pracovných podmienkach a pri dosahovaní rovnakej alebo porovnateľnej výkonnosti a výsledkov práce v pracovnom pomere u toho istého zamestnávateľa.²⁵²

Diskriminačné odmeňovanie žien ešte komplexnejšie vystihuje celkový rodový príjmový rozdiel v priemerných ročných zárobkoch mužov a žien (Gender overall earnings gap). Ide o súmárny index, ktorý meria vplyv troch faktorov, a to: (1) priemerný hodinový zárobok, (2) mesačný priemerný počet platených hodín (pred akoukoľvek úpravou práce na čiastočný úväzok) a (3) mieru zamestnanosti. Index tak zohľadňuje tri typy znevýhodnia žien na trhu práce: nižší hodinový zárobok, nižší počet odpracovaných hodín v platenej práci a nižšiu mieru zamestnanosti v dôsledku prerušenia zamestnania pre starostlivosť o deti alebo iných závislých členov rodiny. V roku 2018 dosiahol celkový rodový príjmový rozdiel 35,5 % – v neprospech žien. V priebehu rokov sa ukazovateľ mierne znižuje, stále však dosahuje vysoké hodnoty. Na porovnanie, vo Fínsku je celkový priemerný rozdiel 24,6 %, Bulharsku 24,1 % a Slovinsku 21 %.²⁵³

252 Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce.

253 EUROSTAT: Gender overall earnings gap; % online data code: TEQGES01, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teqges01/default/table?lang=en>>.

Tabuľka 3 – Celkový príjmový rodový rozdiel (v %, 2002 – 2018)

	2002	2006	2010	2014	2018
EU-28	n/a	44,3	41,1	39,6	n/a
Slovensko	41,3	44,1	37,5	37,3	35,5

Zdroj: Eurostat, *Gender overall earnings gap [TEQGES01]; 2002 – 2018*.²⁵⁴

V kombinácii s nedostatkom kvalitného a cenovo dostupného predprimárneho vzdelávania a diskriminačným prístupom zamestnávateľov k matkám a ženám celkovo môžu byť rodové nerovnosti na trhu práce významným faktorom chudoby a sociálneho vylúčenia žien na Slovensku.

„MÁTE VÝBORNÉ VZDELANIE, ALE MUŽ JE VHODNEJŠÍ.“

*Oxana (28 rokov) je strojárka inžinierka. Uchádzala sa o pozíciu vo veľkej strojárkej firme v Žilinskom kraji. Zamestnávateľ ocenil jej vzdelanie a podotkol, že muž je na voľnú pozíciu vo firme vhodnejší. Oxanu neprijal. Oxana nemá deti.*²⁵⁵

Osamelé matky a iné stigmy

Na Slovensku je podľa posledného Výberového zisťovania pracovných síl (LFS) 58 800 jednorodičovských domácností, čo predstavuje 8,9 % zo všetkých domácností so závislými deťmi v roku 2020.²⁵⁶ Podľa sčítania obyvateľstva z roku 2010 ich však môže byť viac ako 128 000, číslo podľa LFS bude zrejme významne podhodnotené. Aj keď počet takýchto domácností na

254 Indikátor je zložený z troch indikátorov: Eurostat (EARN_SES_HOURLY , EARN_SES_MONTHLY , LFSI_EMP_A).

255 MAROŠIOVÁ L., ŠUMŠALOVÁ S.: Matky na trhu (práce a života), Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2008, s. 45.

256 EUROSTAT: Number of private households by household composition, number of children and age of youngest child (1 000)[lfst_hhnhtych], Last update: 26-05-2021.

čele s mužom rastie, jednorodičovských domácností so závislými deťmi na čele s matkou je približne 85 %.²⁵⁷ Celkovo v roku 2020 žilo v takýchto rodinách takmer 446 800 detí (LFS, 2020), čo je približne o 15 000 detí viac ako v roku 2018.²⁵⁸

*Prosím o finančnú pomoc na zaplatenie podnájmu, aby sme nestratili strechu nad hlavou. Bývam s 15-ročným synom v podnájme. Pracovala som ako pomocná sila v kuchyni, no kvôli korone a uzavretiu reštaurácie som ostala bez práce a aj bez príjmu. Je to už niekoľko mesiacov. Som v hmotnej núdzi, poberám len 90 €. Nezvládam už platiť podnájom. Hrozí nám ulica.*²⁵⁹

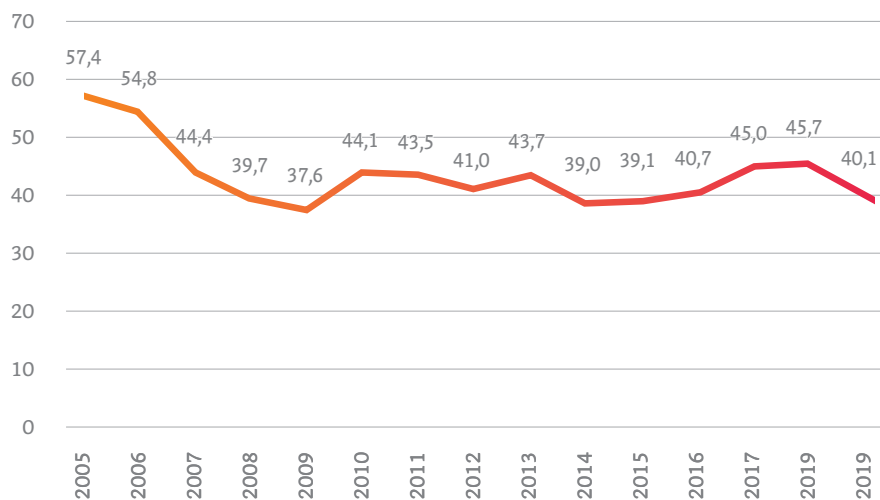
Podiel jednorodičovských domácností so závislými deťmi v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia sa v období 2005 – 2019 pohyboval na priemernej úrovni 43 % zo všetkých jednorodičovských domácností. Podľa ostatných dvoch meraní podiel klesol zo 45,7 % v roku 2018 na 40,1 % v roku 2019.²⁶⁰

257 NIEUWENHUIS, R.: The situation of single parents in the EU, 2020, European Union, 2020.

258 EUROSTAT: Number of private households by household composition, number of children and age of youngest child (1 000) [lfst_hhnhtych].

259 PORTÁL LUDIA LUĎOM: Pomoc s bývaním, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.ludialudom.sk/vyzvy/10334>>.

260 EUROSTAT: EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) data 2005 – 2019; (People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type [ta_livcond_povsocex_inter_hhtype__ilc_peps03]).

Obr. 30 – Vývoj počtu jednorodičovských domácností v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia (percento zo všetkých jednorodičovských domácností, 2005 – 2019)

Zdroj: Eurostat, *People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type* [ta_livcond_povsocex_inter_hhtype__ilc_peps03]

Život v chudobe môže mať vážne dlhodobé následky tak pre samotných rodičov, ako aj pre deti. Veľa z nich má skúsenosti so stigmou, obmedzené možnosti finančného plánovania, zhoršené zdravie, nižšiu mieru politickej a občianskej participácie. Finančná záťaž spojená s chudobou znižuje kvalitu rodičovských a rodinných vzťahov. Chudoba a deprivácia sú hlavným vysvetlením znevýhodnenia detí vyrastajúcich s jedným rodičom.²⁶¹

Som slobodná mamička, ktorá sa ocitla v núdzi, obraciam sa na vás s prosbou o finančnú pomoc. Momentálne som bez práce, občas chodím na brigády,... Mám jedno dieťa, syna, ktorý má 9 rokov,... ako každá matka spravím pre svoje dieťa všetko, snažím sa, aby syn mal každý deň teplú stravu, aby mu nič základné nechýbalo. S prosbou sa obraciam na vás a vašu

261 NIEUWENHUIS, R.: The situation of single parents in the EU, 2020, European Union, 2020, s 17.

*pomoc, ktorú veľmi potrebujeme. Je problém vysvetliť synovi, ak sa ma pýta – mamina, čo mi prinesie pod vianočný stromček Ježiško?*²⁶²

Nastavenia pracovných podmienok alebo nástrojov na zosúladenie práce a rodiny nezodpovedajú ťažkostiam, ktorým musia matky s deťmi z jednorodičovských rodín čeliť. Popri nedostatku kapacít v materských školách sú poplatky za predprimárnu starostlivosť o deti v predškolskom veku pre jednorodičovské domácnosti na Slovensku spomedzi štátov Európy jedny z najvyšších. Tvoria viac ako 25 % z priemernej mzdy v hospodárstve a 30 % z priemerného čistého príjmu jednorodičovských domácností.²⁶³ K chudobe žien v jednorodičovských domácnostiach prispieva aj nízke výživné alebo jeho neplatenie. V prípade, že rodič výživné neplatí, štát zaplatí rozdiel, ale iba do výšky stanoveného výživného. V roku 2018 to bolo 112,33 eur. Štát vyplatil náhradné výživné vo výške 7,0 miliónov eur a v priemere 8 186 deťom za mesiac. Ženy ako poberateľky tvorili 92 %.²⁶⁴

Nepriprôsobivý štát a iné pohromy

O chudobe a sociálnom vylúčení žien z marginalizovaných rómskych komunít sa toho popísalo už veľa. Zopakujme si notoricky známe skutočnosti. Rómske ženy zostávajú takmer celý život mimo trhu práce, čo je dôsledok diskriminačných praktík

262 PORTÁL ĽUDIA ĽUDOM: Pomoc pre slobodnú maminu ktorá sa ocitla v núdzi, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.ludialudom.sk/vyzvy/8897>>.

263 NIEUWENHUIS, R.: The situation of single parents in the EU, 2020, European Union, 2020, s 49; Source: OECD Benefits, Taxes and Wages [Table NCC].

264 MINISTERSTVO FINANCIÍ SR, HODNOTA ZA PENIAZE: Revízia výdavkov na skupiny ohrozené chudobou alebo sociálnym vylúčením, Útvar hodnoty za peniaze, Bratislava, 2019, s. 150.

pri prijímaní do zamestnania – založených na etnicite alebo rode.²⁶⁵

„Ja som chcela, ešte som nemala ani decko, nič, mala som osemnásť, devätnásť rokov, chcela som ísť robiť do Čiech. Volala som, všetko, už som tam mala prísť, a keď som zavolala, že či nebude problém, že som Rómka, tak mi povedal, že aby som ani nechodila. Ja mám veľa skúseností... hej, vieš čo, keď hocikde pôjdem, tak povedia, nepotrebujeme alebo teraz sme zobrali. Nechcú skrátka.“

(nezamestnaná rómska žena, SŠ s maturitou)²⁶⁶

Finančná situácia mnohých domácností je napätá. Nielenže absentujú finančné prostriedky na mimoriadne výdavky, ale často aj na jedlo, bývanie a ošatenie. Rodové vzťahy v rómskych komunitách nie sú rovnocenné, muži majú v porovnaní so ženami dominantnejšiu a slobodnejšiu pozíciu. Ženy často nerozohodujú o zabezpečení prevencie pred otehotnením. Skoré matersťvá majú zásadné dopady na životy rómskych žien, znamenajú ukončenie ich ďalšieho vzdelávania a zároveň horší vzdelanostný výsledok.²⁶⁷

*„...na východe je to jednoducho nepripustné!
Čím chudobnejšia lokalita, tým väčšie predsudky voči antikoncepcii. A dokonca sú lokality, kde sú veľmi aj nábožensky založení, čiže tam sa popritom posúva ešte ďalší aspekt – z hľadiska náboženského nechcú jednoducho dovoliť svojej partnerke, ani tie partnerky nechcú, tie ženy, aby mali*

265 FILADELFIOVÁ, J. – PORUBÄNOVÁ, S.: Kontext a okolnosti vybraných aspektov zdravia a reprodukčného zdravia rómskych žien, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 2012, s. 5.

266 QUO VADIS: Obraz rómskej ženy, Zvolen, 2012, s. 24.

267 FILADELFIOVÁ, J. – PORUBÄNOVÁ, S.: Kontext a okolnosti vybraných aspektov zdravia a reprodukčného zdravia rómskych žien, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 2012, s. 7 – 8.

*antikoncepciu... nie všetci muži si ženu vážia tak,
že si budú „dávať pozor.“*
(pracujúca rómska žena s VŠ a dvomi deťmi, nesegregované
prostredie)”²⁶⁸

A tu prichádza štát so štátnou pomocou s diskriminačne nastavenými podmienkami nárokovateľnosti. Ukážkovým príkladom je príspevok pri narodení dieťaťa. Vyplatenie príspevku je podmienené pravidelnými preventívnymi gynekologickými prehliadkami pred pôrodom a zotrvaním matky v pôrodnici až do prepustenia. Ženy z rómskych komunít však majú v porovnaní so ženami z majority sťaženú dostupnosť gynekologických ambulancií. Nedostupnosť gynekologickej ambulancie, t. j. vzdialenosť väčšia ako 10 km, zažíva 30 % žien žijúcich v rómskych komunitách²⁶⁹. Dôvodmi úteku rómskych matiek z nemocnice po pôrode môže byť diskriminačné až ponižujúce zaobchádzanie v zdravotníckych zariadeniach, prípadne nutnosť postarať sa o ďalšie deti v domácnosti.²⁷⁰ Výsledkom nezohľadňovania životných podmienok rómskych žien z komunít je, že kým príspevok v prostredí mimo marginalizovaných rómskych komunít nedostalo okolo 4 % rodičov detí narodených v roku 2017, v rómskych komunitách to bolo viac ako 24 %.²⁷¹

268 QUO VADIS: Obraz rómskej ženy. Zvolen, 2012, s. 78.

269 MINISTERSTVO FINANCIÍ SR, HODNOTA ZA PENIAZE: Revízia výdavkov na skupiny ohrozené chudobou alebo sociálnym vylúčením, Útvar hodnoty za peniaze, Bratislava, 2019, s. 186.

270 CENTER FOR REPRODUCTIVE RIGHTS, PORADŇA PRE OBČIANSKE A ĽUDSKÉ PRÁVA: Vakeras zorales – hovoríme nahlas: skúsenosti rómskych žien so zdravotnou starostlivosťou o reprodukčné zdravie na Slovensku, 2017.

271 MINISTERSTVO FINANCIÍ SR, HODNOTA ZA PENIAZE: Revízia výdavkov na skupiny ohrozené chudobou alebo sociálnym vylúčením, Útvar hodnoty za peniaze, Bratislava, 2019, s. 149.

Chudoba z intimity a nedostupnosť zdravotnej starostlivosti

Ak byť slobodnou matkou alebo mať viac detí ako rodina stačí uživiť je rizikom chudoby a sociálneho vylúčenia, slobodné rozhodovanie o čase a počte detí, plánované rodičovstvo, zdravotné služby reprodukčného a sexuálneho zdravia sú prevenciou chudoby. To by však štát musel naplňovať svoje záväzky vyplývajúce z viacerých ľudskoprávných dohovorov, ako sú Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW) alebo Medzinárodný dohovor o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (ICESCR), a zabezpečiť dostupnosť a kvalitu služieb reprodukčného zdravia pre všetkých. Stačilo by však, keby reflektoval štandardy Svetovej zdravotníckej organizácie v tejto oblasti a zaviedol komplexnú sexuálnu výchovu, nestranné a na základe vedeckej evidencie založené poradenstvo plánovaného rodičovstva a zabezpečil informačnú, fyzickú aj finančnú dostupnosť účinnej antikoncepcie, interrupcie a iných zdravotných služieb reprodukčného zdravia.

Aj keď na Slovensku výskum o korelácii nedostupnosti služieb reprodukčného zdravia a chudoby žien chýba, zahraničné štúdie potvrdzujú negatívne socioekonomické dopady na životy žien a detí. Napríklad ženy, ktorým bola odopretá interrupcia z dôvodu reštrikčných zákonov, boli významne menej často zamestnané na plný úväzok, žili v chudobe a potrebovali sociálne príspevky v porovnaní so ženami, ktoré podstúpili interrupciu²⁷², dosiahli nižšie vzdelanie a ich zamestnateľnosť bola problema-

272 FOSTER, D. G. – BIGGS, M. A. – RALPH, L. – GERDTS, C. – ROBERTS, S. – GLYMOUR, M.M.: Socioeconomic Outcomes of Women Who Receive and Women Who Are Denied Wanted Abortions in the United States. *American Journal of Public Health*. 2018;108(3):407 – 413.

tickejšia.²⁷³ Preukázali sa aj negatívne socioekonomické dopady reštrikčných proti-potratových zákonov na celé kohorty detí, napríklad nižšie dosiahnuté vzdelanie, vyššia pravdepodobnosť ich nezamestnanosti a tehotenstiev mladistvých.²⁷⁴

Podobné negatívne dopady nedostupnosti antikoncepcie a interrupcie na ženy z nižších socioekonomických skupín sa dajú predpokladať aj na Slovensku. Monitoring poskytovateľov zdravotnej starostlivosti a vybraných zdravotných výkonov reprodukčného zdravia súvisiacich s plánovaným rodičovstvom ukázal, že tieto služby sú nielenže často nedostupné, ale ich ceny môžu predstavovať – hlavne pre ženy zo sociálne nezmiereného prostredia – vážnu prekážku. Napríklad cena za zavedenie vnútromaternicového telieska (UIT) sa pohybovala od 30 do 40 eur, odstránenie vnútromaternicového telieska (UIT) priemerne 11 eur, postkoitálna antikoncepcia od 3,5 do 20 eur. Za sterilizáciu ženy na vlastnú žiadosť sa vyberá poplatok od 150 do 398 eur.²⁷⁵

Ústava Slovenskej republiky, Čl. 16 (1) Nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia je zaručená. Obmedzená môže byť len v prípadoch ustanovených zákonom.

Z cenníkov a informácií na webových stránkach poskytovateľov zdravotnej starostlivosti sme zisťovali výšku poplatkov za le-

273 KALIST, D. E.: Abortion and Female Labor Force Participation: Evidence Prior to Roe v. Wade. *Journal of Labor Research*. 2004;25(3):503 – 514.; ANGRIST, J. D. – EVANS, W. N.: Schooling and labor market consequences of the 1970 state abortion reforms. *Research in Labor Economics*. 2000;18(18):75 – 113.

274 HAJDU, G. – HAJDU, T.: The long-term impact of restricted access to abortion on children's socioeconomic outcomes. *PLoS ONE* 16(3), 2021.

275 HOLUBOVÁ, B (ed.) – MESOCHORITISOVÁ, A. – JOJART, P.: Správa o dostupnosti služieb reprodukčného zdravia, Možnosť voľby, Bratislava, 2021 (v príprave).

gálny zdravotný výkon umelého prerušenia tehotenstva do 12. týždňa gravidity (UPT) na žiadosť ženy. Cena za výkon variuje vzhľadom na región a typ poskytovateľa (štátni/súkromní poskytovatelia) od 175 do 492 eur. Podľa dostupných informácií je však pravdepodobné, že v cenách uvedených v cenníkoch poskytovateľov nie sú započítané všetky poplatky. Takýmito poplatkami môžu byť vypísanie žiadosti (15 eur), vstupné a predoperačné vyšetrenia, cena za pobyt v nemocnici (lôžkodeň) a pod. Odhad celkovej priemernej ceny za UPT aj s dodatočnými poplatkami sa odhaduje na 414 eur. Z hrubej priemernej mesačnej mzdy žien na Slovensku z roku 2019 tvorí priemerný poplatok za UPT 24 %, odhadovaný celkový poplatok s dodatočnými poplatkami 37 %.²⁷⁶

Prieskumy opakovane potvrdzujú, že faktická dostupnosť UPT je na Slovensku problematická už niekoľko rokov. Odhliadnuc od všetkých ďalších prekážok, ktoré sa ženám kladú pri dostupnosti legálnej UPT (čakacia lehota, povinne poučenie, poplatky, chirurgický a nie medicínsky zákrok a pod.), žene môže byť táto služba na Slovensku v niektorých okresoch a regiónoch úplne nedostupná. Zo 43 zariadení monitorovaných v roku 2019 vykonávalo UPT len 69,8 % zdravotníckych zariadení, zvyšných 30 % UPT neposkytovalo.²⁷⁷ Podobné predbežné výsledky priniesol aj monitoring z mája 2021, ktorý na základe anonymizovaného telefonického dopytovania zistil, že zo 48 zariadení, ktoré informáciu poskytl, bola takmer polovica takých, kde

276 HOLUBOVÁ, B (ed.) – MESOCHORITISOVÁ, A. – JOJART, P.: Správa o dostupnosti služieb reprodukčného zdravia, Možnosť voľby, Bratislava, 2021 (v príprave).

277 SLOVENSKÉ NÁRODNÉ STREDISKO PRE ĽUDSKÉ PRÁVA: Správa o uplatňovaní ľudských práv za rok 2019, Právo na zdravie, 2020, s. 172.

UPT na žiadosť ženy bez zdravotných indikácií nevykonávali.²⁷⁸ Takáto prax je pritom už dlhodobá.

„Gynekologicko-pôrodnická klinika Ústrednej vojenskej nemocnice SNP Ružomberok – fakultná nemocnica nevykonáva UPT (interrupcie) žiadneho typu – na žiadosť klientky, zo zdravotných dôvodov a ani z genetických príčin“²⁷⁹.

Dôsledkom je, že ženy sú nútené vycestovať za službou do iného regiónu alebo štátu, napríklad do Českej republiky alebo Rakúska, čím sa náklady ešte zvyšujú. Dôvodmi neposkytovania UPT monitorovanými zariadeniami boli najčastejšie: (a) uplatňovanie výhrady vo svedomí celého gynekologicko-pôrodnického oddelenia, alebo výhrady vo svedomí iných lekárov a lekároek potrebných na výkon UPT (napr. anestéziológov); (b) rozhodnutie vedenia zdravotníckeho zariadenia alebo gynekologicko-pôrodnického oddelenia tento výkon neposkytovať bez ďalších vysvetlení.²⁸⁰

„Vôľou vyjadrenou spoluzakladateľmi NsP Sv. Jakuba n. o. Bardejov a zdravotníckym personálom gynekologicko-pôrodnického oddelenia oznamujeme, že nevykonávame interrupcie žiadneho typu, ani na vlastnú žiadosť, ani z genetického a ani zo zdravotného hľadiska.“²⁸¹

278 HOLUBOVÁ, B (ED.) – MESOCHORITISOVÁ, A. – JOJART, P.: Správa o dostupnosti služieb reprodukčného zdravia, Možnosť voľby, Bratislava, 2021 (v príprave).

279 ÚSTREDNÁ VOJENSKÁ NEMOCNICA RUŽOMBEROK, GYNEKOLOGICKO-PÔRODNÍCKA KLINIKA, 2020. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<http://www.uvn.sk/pracoviskosub/pracoviska/6/47/Umele-prerusenie-tehotenstva>>.

280 SLOVENSKÉ NÁRODNÉ STREDISKO PRE ĽUDSKÉ PRÁVA: Správa o uplatňovaní ľudských práv za rok 2019, Právo na zdravie, 2020, s. 172.

281 NSP SV. JAKUBA, N. O., BARDEJOV: Gynekologicko-pôrodnické oddelenie. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nsp-bardejov.sk/gynekologicko-porodnicke-oddelenie/>>.

Záverom

Čo dodať. Podľa oficiálnych štatistík na Slovensku žije v riziku chudoby alebo sociálneho vylúčenia viac ako 450 000 žien. Ide hlavne o staršie ženy, mimo Bratislavy, ženy starajúce sa o deti samy, ženy z marginalizovaných rómskych komunít. Koľko je žien dlhodobo alebo aj prerušovane vystavených kumulatívnym znevýhodneniam, ešte nikto poriadne nespočítal. A to sme sa nedotkli bezdomovectva žien, žien skrývajúcich sa s deťmi pred násilným manželom alebo žien traumatizovaných zo sexuálneho či pôrodnického násillia.

Tvrdenia, že ženy si vyberajú nízko platené zamestnania, pracujú menej hodín a nie sú ambiciózne, sú vo svetle možností, ktoré im trh práce ponúka a ako sú nastavené verejné služby starostlivosti, urážajúce. Ponúkať programy na zvyšovanie rodičovských zručností rómskym ženám v segregovanej osade, keď chýba vodovod a na starosti má 6 detí je drzosť. Učiť na školách a hlásať v kostoloch sexuálnu zdržanlivosť pred uzavretím manželstva a pritom utvrdzovať mužov v ich „vedúcej role v spoločnosti“ je nehoráznosť. Nemať prístup k cenovo dostupným a bezpečným službám reprodukčného zdravia, ale počúvať, že žienky sú pánbožkom vyrobené preto, aby bruška neplakali, je...

Literatúra

ALIANCIA ŽIEN: Sexistický kix, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.sexistickykix.sk/sexistickym-bludom-sa-stal-vyrok-igora-matovica>>.

ANGRIST, J.D. – EVANS, W. N.: Schooling and labor market consequences of the 1970 state abortion reforms. *Research in Labor Economics*. 2000;18(18):75–113.

BRADSHAW, S. – CHANT, S. – LINNEKER, B.: Challenges and Changes in Gendered Poverty: The Feminization, De-Feminization, and Re-Feminization of Poverty in Latin America, *Feminist Economics*, 25:1, 2019, pp. 119-144.

CENTER FOR REPRODUCTIVE RIGHTS, PORADŇA PRE OBČIANSKE A ĽUDSKÉ

PRÁVA: Vakeras zorales – hovoríme nahlas: skúsenosti rómskych žien so zdravotnou starostlivosťou o reprodukčné zdravie na Slovensku, 2017.

CROMPTON, R. – SANDERSON, K: Gendered jobs and social change, London: Unwin Hyman, 1990.

DOUGLAS A.: The Feminization of American Culture, Farrar, Straus and Giroux, 1977

EUROSTAT: EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) data 2005 – 2019; (People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type [ta_livcond_povsocex_inter_hhstype__ilc_peps03])

EUROSTAT: EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), 2019.

EUROSTAT: Gender overall earnings gap; % online data code: TEQGES01, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teqges01/default/table?lang=en>>.

EUROSTAT: Gender pay gap in unadjusted form; % of average gross hourly earnings of men, 2021.

EUROSTAT: Number of private households by household composition, number of children and age of youngest child (1 000)[lfst_hhnhtych], Last update: 26-05-2021.

EUROSTAT: People at risk of poverty or social exclusion by age and sex[ilc_peps01], 2019.

FILADELFIOVÁ, J., PORUBÄNOVÁ, S.: Kontext a okolnosti vybraných aspektov zdravia a reprodukčného zdravia rómskych žien, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 2012.

FOLTÁN, F.: Rodový mzdový rozdiel v SR Analytické výsledky. 4Q 2020, Trexima, 2021.

FOSTER, D. G. – BIGGS, M. A. – RALPH L. – GERDTS, C. ROBERTS, S – GLYMOUR, M. M.: Socioeconomic Outcomes of Women Who Receive and Women Who Are Denied Wanted Abortions in the United States. American Journal of Public Health. 2018;108(3):407 – 413.

HAJDU, G- – HAJDU, T.: The long-term impact of restricted access to abortion on children's socioeconomic outcomes. PLoS ONE 16(3), 2021.

HOLUBOVÁ, B (ed.) – MESOCHORITISOVÁ, A. – JOJART, P.: Správa o dostupnosti služieb reprodukčného zdravia, Možnosť voľby, Bratislava, 2021 (v príprave).

CHANT, S.: Re-thinking the “feminization of poverty” in relation to aggregate gender indices. Journal of Human Development, 7(2), 2006, pp. 201 – 220.

KALIST, D. E.: Abortion and Female Labor Force Participation: Evidence Prior to Roe v. Wade. Journal of Labor Research. 2004;25(3):503 – 514.

MAROŠIOVÁ L. – ŠUMŠALOVÁ S.: Matky na trhu (práce a života), Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2008.

MINISTERSTVO FINANCIÍ SR, HODNOTA ZA PENIAZE: Revízia výdavkov na skupiny ohrozené chudobou alebo sociálnym vylúčením, Útvar hodnoty za peniaze, Bratislava, 2019.

NIEUWENHUIS, R.: The situation of single parents in the EU, 2020, European Union, 2020.

NIEUWENHUIS, R.: The situation of single parents in the EU, 2020, European Union, 2020, s 49; Source: OECD Benefits, Taxes and Wages [Table NCC]

NSP SV. JAKUBA, N. O., BARDEJOV: Gynekologicko-pôrodné oddelenie. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.nsp-bardejov.sk/gynekologicko-porodnicke-oddelenie/>>.

OECD: Feminisation of poverty, OECD Development Center, 2015.

PEARCE, D.: The feminization of poverty: Women, work and welfare, Urban and social change review, 11, 1978, 28-36.

PORTÁL ĽUDIA ĽUĐOM: Pomoc pre slobodnú mamínu ktorá sa ocitla v núdzi, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.ludialudom.sk/vyzvy/8897>>.

PORTÁL ĽUDIA ĽUĐOM: Pomoc s bývaním, 2021. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<https://www.ludialudom.sk/vyzvy/10334>>.

PRESSMAN, S.: Feminist Explanations for the Feminization of Poverty. Journal of Economic Issues 37, no. 2, 2003, pp. 353-61.

QUO VADIS: Obraz rómskej ženy, Zvolen, 2012.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ STREDISKO PRE ĽUDSKÉ PRÁVA: Správa o uplatňovaní ľudských práv za rok 2019, Právo na zdravie, 2020.

ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY: EU SILC 2018 Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia 2019.

ÚSTREDNÁ VOJENSKÁ NEMOCNICA RUŽOMBEROK, GYNEKOLOGICKO-PÔRODNÍCKA KLINIKA, 2020. [online], [cit. 23/5/2021]. Dostupné na internete: <<http://www.uvn.sk/pracoviskosub/pracoviska/6/47/Umele-prerusenie-tehotenstva>>.

Právne normy:

Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce

CHUDOBA AKO DÔSLEDOK CHOROBY ALEBO ROZPADU RODINY

Fotografia 9 – Matka s dieťaťom (autor Julián Bosák)

Rodina, choroba a chudoba

Ľudmila Kolesárová, projektová manažérka a redaktorka

Téma tohto príspevku bola sčasti pôvodne spracovaná pre Denník N.²⁸²

Abstract:

Some of the basic social problems in Slovakia are poverty in families facing serious illness and poverty in single-parent families. A closer understanding of these problems can be approached on the basis of data and by learning about the specific stories of the families. In the author's contribution to the book, she has focused on the specific identification of these problems, their causes and consequences, and she has used both of these approaches – factual and narrative – based on the data she has collected and the interviews she has conducted with specific families. She also offers suggestions for basic solutions to some of the problems.

„Ako sa má človek sústrediť na boj s ťažkou chorobou, keď ho odpoja od elektriny a nevie, čo má dať jesť deťom.“

Toto tvrdenie platí univerzálne pre rodiny aj jednotlivcov, no špecifickou skupinou, ktorou sa budeme zaoberať sú hlavne rodiny s nezaopatrenými deťmi. Nezaopatrené deti nedokážu zväčša tvoriť žiaden príjem a tak sú tieto rodiny pri príchode

282 KOLESÁROVÁ, Ľ – KONÍK, J.: Slovenské rodiny s jediným rodičom sa prepaďávajú do chudoby najrýchlejšie v Únii, deti trpia depresiami. Bratislava: Denník N, 2021.

závažnej diagnózy najviac ohrozené. A tu nejde len o prežitie, liečbu, ale aj o perspektívu, možnosť vyštudovať a v konečnom dôsledku o krajinu ako takú.

Nezaopatrené dieťa: „*Dieťa do skončenia povinnej školskej dochádzky, v období od skončenia povinnej školskej dochádzky do dosiahnutia 26. roku veku, ak sa sústavne pripravuje na povolanie (štúdium), ak sa nemôže sústavne pripravovať na povolanie ani vykonávať zárobkovú činnosť z dôvodu choroby alebo stavu, ktoré si vyžadujú osobitnú starostlivosť, ale nie je poberateľom invalidného dôchodku. Zjednodušene: dieťa študujúce až po študenta VŠ, vrátane individuálneho štúdia.*”²⁸³

Choroba a chudoba idú s človekom a rodinou ruka v ruku. Vysvetlenie je jednoduché. **S chorobou automaticky prichádza pokles príjmu a nárast výdavkov. Choroba z dlhodobého hľadiska spôsobuje chudobu.**

Fakty a dáta

Pokles príjmu

Pacient automaticky prestáva pracovať a lieči sa, alebo ak v rodine závažne ochorie dieťa (môže to byť aj iný člen rodiny), tak rodič prestáva pracovať a stará sa o pacienta. S rastúcou dobou trvania závažnej diagnózy klesá rodina stále viac na ekonomické dno. Kým si prvé týždne, možno aj mesiace myslí, že to celé zvládne, vykryje výdavky aj z úspor, po dlhšom čase optimizmus stratí. A závažné diagnózy idú s rodinou dlho, niekedy aj celý život. Okrem dlhodobého ochorenia rovnako rodinu zatažá aj zdravotné postihnutie, či už vrodené alebo získané.

Mesačný príjem vo forme mzdy vystrieda u **rodiča náhrada**

²⁸³ Zákon č. 461/2003 Z. z. O sociálnom poistení, § 9 a 254.

príjmu počas práceneschopnosti, invalidný dôchodok, opatrovateľský príspevok, alebo neraz počas istého obdobia, kým nárok vznikne, nemá tento rodič príjem vôbec žiaden.

Vybavovanie štátnej dávky má svoje lehoty, ktoré sa dokážu natiahnuť aj na mesiace. Ak ide o osamelého rodiča, ocitá sa na hranici prežitia a prichádza neraz aj o ľudskú dôstojnosť.

V prípade komplikácií dochádza v úplnej rodine neraz aj k zmene práce u druhého partnera. Ten sa snaží pracovne zaradiť tak, aby si mohol brať v prípade komplikácií voľno, alebo aby bol neustále nablízku rodine. S takouto zmenou teda dochádza aj **k poklesu príjmu u druhého rodiča.**

Priemerná dĺžka trvania liečby rakoviny: 2,7 roka²⁸⁴

Príklady neliečiteľných a teda doživotných diagnóz: cystická fibróza, detská mozgová obrna, svalová dystrofia, chronické ochorenie obličiek, Downov syndróm, poúrazové stavy s vážnymi trvalými následkami.

Zdroj pravidelného príjmu

Na Slovensku dlhodobo zlyháva systém sociálnej ochrany, ktorého úlohou by mala byť ochrana jednotlivcov a rodín pred upadnutím do chudoby. Sociálna sieť je na Slovensku žiaľ nedostatočná a deravá. Štátna pomoc je v mnohých prípadoch suplovaná nadáciami a neziskovými organizáciami.

Na uvedenie problematiky do kontextu sme si vybrali činnosť jednej z najznámejších neziskových organizácií na Slovensku, neziskovú organizáciu Dobrý anjel, ktorá vznikla v roku 2006. Ide o systém, ktorý pomáha rodinám s nezaopatrenými deťmi, kde má rodič alebo dieťa rakovinu, alebo dieťa trpí na inú závažnú diagnózu a rodina sa v dôsledku toho dostala do finančnej

284 DOBRÝ ANJEL: Interné štatistiky Dobrého anjela. Poprad: Dobrý anjel, 2021.

núdze. Rodiny dostávajú vďaka pravidelným príspevkom tisícov darcov (dobrých anjelov) mesačný príspevok, predstavujúci v priemere okolo 140 eur.²⁸⁵

Dobrá anjel, apríl 2021²⁸⁶:

Celkový počet rodín chorých v systéme – 2 833 rodín

Z toho

- › 818 rodín, kde je len jeden rodič
- › 2075 rodín, kde má závažnú diagnózu dieťa
- › 758 rodín, kde má rodič rakovinu
- › 89 rodín, kde trpia až dvaja členovia závažnou diagnózou
- › 50 rodín, kde sa o deti stará starý rodič

Ročne do systému Dobrá anjel vstúpi okolo päťsto rodín a zhruba toľko ročne ich zo systému vystúpi. Sú to ľudia a príbehy, ktorým musíme venovať pozornosť. Nielen štát, ale aj my všetci.

285 Tamtiež.

286 Tamtiež.

Obr. 31 – Podiel rodín v systéme Dobrého anjela s celkovým mesačným príjmom pod 700 € v čistom

Nárast výdavkov

Každá závažná diagnóza so sebou prináša náklady. Hoci je liečba hrazená zdravotnou poisťovňou, často ide o základnú liečbu a ak sa človek naozaj chce vyliečiť, zotaviť, alebo dôstojne žiť so zdravotným postihnutím, **musí si doplnkovú liečbu hraď sám. Ide o vitamíny, doplnky výživy, ale aj doplatky za lieky a zvýšenú rehabilitačnú starostlivosť.**

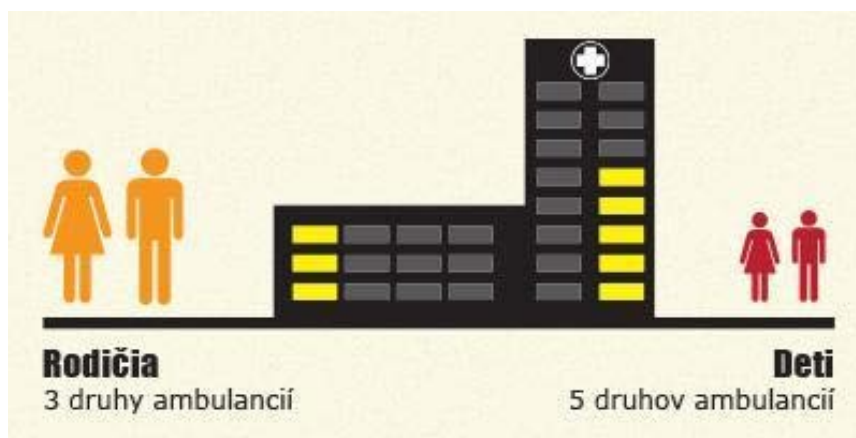
S chorobou prichádzajú takisto zvýšené náklady **na dopravu a pohonné hmoty**. Hoci štát poskytuje pre niektoré prípady možnosť prepravy sanitkou, tento zberný systém pacientov je neraz veľmi náročný a tak je prirodzené, že sa snažia prepravovať au-

Zopár dát o rodinách s onkologickým pacientom

Obr. 32 – Priemerný počet návštev lekára za mesiac²⁸⁷

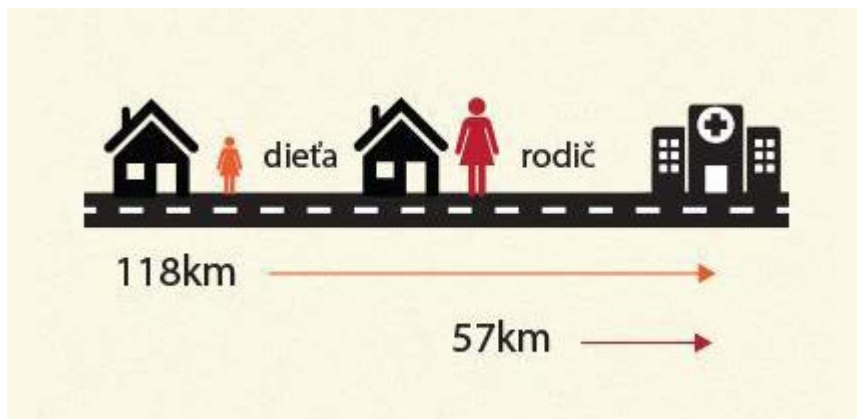
Kol'ko odborných ambulancií navštevuje v priemere onkologický pacient počas liečby:

Obr. 33 – Počet odborných ambulancií navštevovaných pacientmi počas liečby²⁸⁸

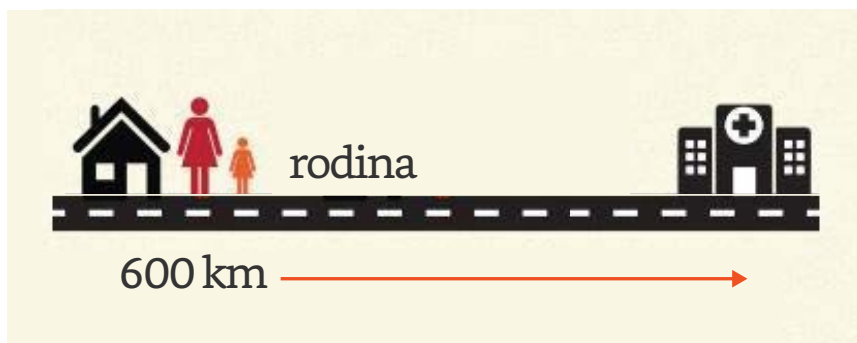
287 DOBRÝ ANJEL: Prieskum 2015. Poprad: Dobrý anjel, 2015.

288 Tamtiež.

Obr. 34 – Priemerná vzdialenosť onkologického pacienta a jeho onkológa²⁸⁹

Mesačne rodina kvôli ochoreniu najazdí v priemere 600 km.

Obr. 35 – Mesačne najazdené km na rodinu²⁹⁰

289 Tamtiež.

290 Tamtiež.

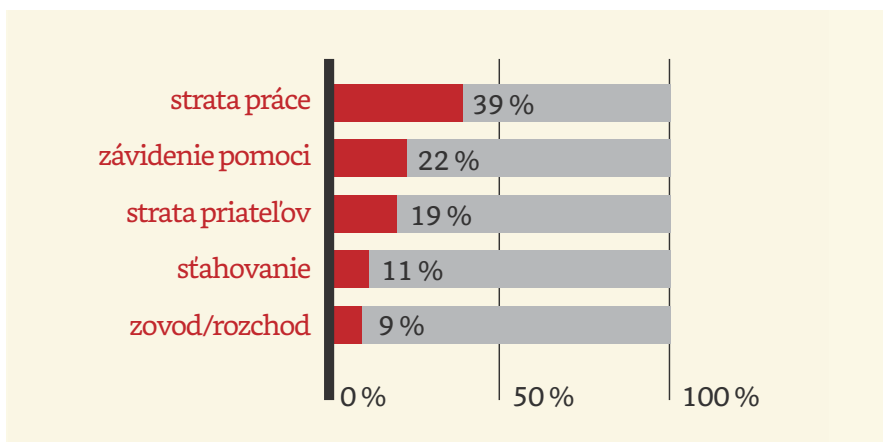

Obr. 36 – Podiel rodín v systéme Dobrého anjela, ktoré sa počas liečby z dôvodu ochorenia zadĺžili²⁹¹

Dopady závažnej diagnózy na rodinu

Onkologické ochorenie a jeho liečba prináša so sebou okrem zdravotných problémov aj rôzne sociálne dopady. Nejde len o psychické problémy a chudobu, ale aj o iné negatívne javy (Obr. 36). Tie psychické problémy a chudobu opäť ešte viac prehĺbia.

291 Tamtiež.

Obr. 37 – Podiely rodín v systéme Dobrý anjel postihnutých sociálnymi dopadmi²⁹²

Rozpad rodiny

Obzvlášť pri narodení postihnutého dieťaťa alebo pri dlhodobom boji so zákernou chorobou sa stáva, že partnerský vzťah tlak nevydrží. Hoci je prvé mesiace a možno aj roky snaha zvládnuť to, nakoniec neraz situácia končí tým, že s dieťaťom zväčša ostáva sama matka.

Príbehy pomôžu pochopiť viac

V prvej časti príspevku sme si zhrnuli dáta od neziskovej organizácie Dobrý anjel, ktorými sme chceli poukázať na sociálne problémy rodín, do ktorých ich privádza závažné ochorenie, a na diery v sociálnom systéme na Slovensku. V ďalšej časti si priblížime konkrétne príbehy ľudí, ktorí sú pred zrakmi verejnosti ukrytí za dverami bytov, ambulancií a nemocníc. Nasledujúce heslovité kazuistiky majú za úlohu dať predchádzajúcim dátam ľudskú tvár. Dramatické osudy vybraných rodín by si zaslúžili hlbší popis a väčší priestor. Na jednoduchšie pochopenie

²⁹² Tamtiež.

ich problémov a nastavenia sociálneho systému na Slovensku sme si dovolili zvoliť skrátenú formu.

Monika ako taxikárka po chemoterapii

Monika z Košíc je osamelá mama dvoch detí. Vitálna žena si pri fotení kampane na MDŽ zložila v ateliéri parochňu a s úsmevom povedala, že to nedávno urobila aj pred jedným zákazníkom. Monika totiž nedokáže počas liečby rakoviny prežiť s dvomi deťmi bez príjmu a tak vždy, keď sa cíti lepšie, pracuje ako taxikárka. V prípade, že ju klient začne obťažovať, zvolí túto netradičnú formu obrany. Dá si dole svetlovlasú parochňu...

Samko, Šimonko aj Ad'ka nemali ani jedného pracujúceho rodiča

Obaja chlapci spod Tatier ochoreli na rakovinu, keď boli ich mamky tehotné a čakali ďalšieho súrodenca. To isté sa to stalo v prípade rodiny školáčky Ad'ky z Michaloviec. V tom momente nastupuje na onkológiu s pacientom otec. Čo sa teda v rodine udeje? Minimálne rok nepracuje ani jeden rodič a sú odkázaní na neisté a minimálne dávky od štátu. Pritom náklady na život rapídne stúpnu.

Matej nemohol študovať

Matejova mama sa liečila na rakovinu a po čase sa jej rozpadlo manželstvo. Otec sa zachoval nečestne, vystaľoval ich z bytu a dlho trvalo aj kým sa dostali k výživnému. Matej sa o mamu staral, napriek dobrým známkam nemohol ísť na vysokú školu, pretože musel čo najskôr začať zarábať.

Marianka zdedila dlhy

Marianka žije so starou mamou Annou, jej mamka umrela na rakovinu. Rakovinu má teraz aj stará mama Anna. Marianka po mamke síce zdedila polorozpadnutý dom, v ktorom s pani Annou žijú, ale zdedila aj veľa dlhov, ktoré chorá stará mama z in-

validného dôchodku spláca. Na vitamíny a masti po chemoterapii už onkologickej pacientke prostriedky neostávajú.

Chudoba a problémy jednorodičovských rodín

Ako sme uviedli v predošlej časti, rozpad rodiny kvôli zákernému ochoreniu je veľmi častým faktom. V takom prípade musí rodina ďalšej skupine problémov čeliť ako jednorodičovská rodina. Pretože táto ohrozená skupina, ktorú tvorí jeden rodič a dieťa alebo deti, ich má aj bez ohľadu na ich zdravie naozaj veľa. A štát ich doteraz nedokáže efektívne riešiť. Čo je ešte horšie, podmienky osamelých rodičov na Slovensku sa z roka na rok zhoršujú. Od roku 2010 sa dokonca tieto rodiny v miere rizika chudoby prepadli najviac v celej Európskej únii. Inými slovami, v roku 2010 bola zhruba štvrtina týchto rodín ohrozená chudobou, v roku 2018 to už bolo viac ako 36 percent z nich.²⁹³

Veronika zo Sniny ovláda dva cudzie jazyky, ale berie prácu aká príde. Donedávna pracovala na píle. *„Matka samoživiteľka si nemôže vyberať.“* Kompromis medzi naháňaním peňazí na prežitie a starostlivosťou o deti sa hľadá ťažko. *„Deti musia byť neraz doma samy. Nemôžem si vziať voľno. Ani keď sú choré,“* hovorí matka piatich detí.

Podobne je na tom Stanislava z Košíc, ktorá sa sama stará o päťročnú a pätnásťročnú dcéru. Mladšia má autizmus, stavy zúrivosti, a jej staršia sestra ju sama nevládne.

„Čo ak mi nebude slúžiť zdravie? Musím vydržať, kým deti vyrastú, aby nešli do detského domova,“ rozprávajú obe veľmi podobne o tom, na čo myslia, a pritom vedia, že na starostlivosť o seba úplne zabudli.

293 EUROSTAT: At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and household type - EU-SILC and ECHP surveys, Luxemburg: Eurostat, 2020.

Osamelí rodičia sú psychicky aj fyzicky vyčerpaní, majú podlomené zdravie, ocitajú sa s deťmi v chudobe, dlhoch a neočakávané situácie (choroba, strata príjmu, pandémie) sú pre nich likvidačné.

Mimovládna organizácia Jeden rodič, ktorá pomáha takýmto rodinám, uvádza, že na Slovensku žije 200-tisíc detí v rodine s jedným rodičom a takýchto rodičov je podľa nej 150-tisíc. Veľký počet „neúplných rodín so závislými deťmi“ uvádza aj sčítanie ľudu z roku 2011 – až 167 775. Inú metodiku má zrejme Eurostat, ktorý uvádza vyše 58-tisíc takýchto rodín na Slovensku. Bez ohľadu na metodiku teda hovoríme o desiatkach tisícoch ohrozených detí.

Výživné je niekedy len pár eur

„Výživné chodí. Ale nikdy nie načas alebo v plnej výške,“
hovorí smutne Stanislava, mama malej Kristínky.

Na posúdenie nároku na dávku v hmotnej núdzi sa však výživné započítava tak, ako je určené súdom. Preto mnohým osamelým rodičom nárok na dávku nevznikne. Pretože formálne majú peniaze – aj keď v reálnom živote výživné neprichádza.

A sú aj rodiny, ktoré výživné majú, ale nijako zvlášť im to nepomôže. Výška výživného sa určuje z príjmu druhého rodiča, a ak rodič, ktorý s dieťaťom nežije, pracuje načierno, dieťaťu neraz priznajú len minimálne výživné 32,69 eura mesačne.

Ak aj výživné mešká, či vôbec nechodí, musí samoživiteľ podstúpiť náročný proces na získanie náhradného výživného.

„Trvalo mi to takmer dva roky,“ hovorí Veronika. „Je to 240 eur na päť detí. K tomu mám prídavky 127,5 eura. Z toho musíme vyžiť. Pracovala by som. Ale ako, keď v Snine počas pandémie nenájdete nič?“

Bez opory

Nie každý má podporu v partnerovi alebo starých rodičoch. Počas pandémie sociálna izolácia ešte narástla, osamelým matkám nemohla pomôcť ani suseda. Veronikin otec je alkoholik, matka sa odsťahovala ďaleko.

„Beriem prácu, aká príde. Často aj mužskú. Ťažko ju aj udržím s toľkými deťmi. Neraz musím prijať aj prácu načierno,“ hovorí, no vie, že ani žiadna práca nie je istá a tak sa v poslednom období presúva medzi brigádami. Zatiaľ jej ale práca nikdy nezabezpečila dostatočný príjem.

Trh práce

„Zatiaľ ma však ani žiadna práca nevytrhla z biedy,“ hovorí Veronika. Práca nie je zárukou, že sa domácnosť neocitne v chudobe.

Žena samoživiteľka trpí na trhu práce aj **rodovou nerovnosťou** – ženy majú na Slovensku mzdu v priemere o 19,4 percenta nižšiu ako muži, uvádza Eurostat²⁹⁴ – prácu si však hľadajú oveľa ťažšie.

Neraz sú odkázané len na **dohodu o vykonaní práce alebo na prácu načierno**. Od toho sa odvíja výška sociálneho zabezpečenia (dôchodok), ktoré je potom veľmi nízke.

Štát podľa ministerstva práce rodičom samoživiteľom za istých okolností ponúka možnosť zamestnať sa v sociálnych podnikoch. Tie začali vznikať v roku 2018 a zamestnávajú znevý-

294 EUROSTAT: Gender pay gap statistics, Luxemburg: Eurostat, 2021.

hodnené skupiny. Počas pandémie sa však mnohé dostali do existenčných problémov. A stále nedokážu pokryť vysoký dopyt po možnosti zamestnať sa s ohľadom na zložitú rodinnú situáciu.

Zákonník práce ponúka isté ochranné nástroje pre osamelého zamestnanca aj pre rodiča dieťaťa. Ich prienikom vzniká teda niekoľko nástrojov, ktoré rodiča samoživiteľa ochraňujú, napríklad pokiaľ ide o výpoveď, nariadenie práce nadčas či rozvrhnutie pracovného času.

No táto ochrana je nedostatočná, v niektorých prípadoch napríklad platí len pre rodiča dieťaťa vo veku do troch rokov. Rodiča samoživiteľa zároveň na trhu práce diskvalifikuje častá starostlivosť o deti.

Deti prepadajú depresiám a skoro dospievajú

Aj Jozef zo Zvolena žije sám s päťročnou dcérou.
*„Matkin nezáujem u dcéry vyvolal psychické problémy.
Taká malá a tak sa trápí.“*

Rozpočet majú tieto rodiny skresaný na minimum,
už niet kde ubrať. Rovnako je to so súkromným životom.
*„Nemám naň ani čas a ani energiu. Po celom dni som rada,
keď padnem do postele, aby som načerpala silu na ďalší
náročný deň.“*

Vzťah so svojimi deťmi má Veronika dobrý, ale má pocit, že sú na ňu niekedy príliš naviazané, keď nikoho iného nemajú. S piatimi deťmi je sama štyri roky, ale vlastne omnoho dlhšie. Psychika jej aj detí je narušená.

Z čoho sa majú osamelí rodičia starať o budúcnosť svojich detí?

Silvia, ktorá je na deti sama sedem rokov, hovorí: „*Veľmi túžim po tom, aby deti v pokoji vyštudovali.*“

Staršia dcéra Stanislavy začala študovať veterinárne zdravotníctvo na strednej škole. „*Musím jej kúpiť skalpel, kliešte, pomôcky. Z čoho?*“

V roku 2020 podľa dát OECD tvorili výdavky na vzdelávanie a starostlivosť o deti týchto rodín jedného rodiča až 20 percent ich príjmu – viac je to v EÚ už iba na Cypre. V roku 2019 to bolo dokonca až 30 percent príjmu.²⁹⁵

Osamelí rodičia platia za vzdelanie a starostlivosť o deti takmer rovnako ako v úplných rodinách, predstavuje to však pre nich oveľa väčšie zaťaženie ich domáceho rozpočtu.

Zhrnutie

Na základe vyššie uvedených dát, rozhovorov s rodičmi samostatnými a pracovníkmi v treťom sektore, ktorí sa ich problémom venujú, by sme mohli zadefinovať niekoľko základných faktorov ohrozenia rodičov a detí, nedostatkov na strane štátu a navrhovaných riešení.

Najväčšie ohrozenia rodiny jedného rodiča

- › psychické problémy,
- › sociálna izolácia – popretrhávané rodinné vzťahy, osamelosť,
- › ekonomické problémy – chudoba,

295 OECD: Benefits, Taxes and wages (Table NCC), Paríž: OECD, 2020.

- › vyčerpanie a z toho plynúce zdravotné problémy,
- › nulové úspory,
- › neočakávané výdavky sú likvidačné (choroba, strata príjmu),
- › zadlženie a platobná neschopnosť.²⁹⁶

Osamelí rodičia na hranici chudoby

- › desaťtisíce detí žijú v domácnosti, kde je len jeden rodič,
- › v rodine jedného rodiča trpia členovia psychickými, ekonomickými, sociálnymi problémami,
- › slovenské rodiny s osamelým rodičom sa prepadávajú k chudobe najrýchlejšie v Európskej únii,
- › neexistuje pre nich žiadna cielená a komplexná pomoc štátu,
- › v 84 % prípadoch je hlavou jednorodičovských domácností žena,
- › v 16 % prípadoch je hlavou jednorodičovských domácností muž.²⁹⁷

Ohrozenie detí

- › horšie telesné zdravie v dôsledku chudoby a stresu,
- › horšie duševné zdravie, prepadanie do stresu a depresie,
- › sociálny tlak z okolia
- › skoršie dozrievanie a preberanie role druhého rodiča,
- › nemožnosť študovať – musia byť skôr ekonomicky aktívne.

Skrytá, nehlučná chudoba

Asi najlepšie vystihla skupinu desaťtisícov osamelých rodi-

296 JEDEN RODIČ: Jeden rodič n.o. Banská Bystrica: Jeden Rodič, 2021.

297 EP: The situation of single parents in the EU, Brusel: Európsky parlament, 2020.

čov Eva Marková z n.o. Jeden rodič:

„Je to skrytá, nehlučná chudoba, pretože ten rodič nevládze ani kričať, musí si šetriť energiu. Neraz má tri práce, kapacitu šetrí na prežitie, výchovu. Nevládzu chodiť po súdoch, na protesty, chodiť na úrady a natahovať sa s nimi kvôli výživnému. Ten čas radšej venujú hľadaniu práce. Neraz načierno.“

Chyby štátu

- › celá skupina rodiny jedného rodiča nie je zadaná a je ignorovaná,
- › zdĺhavý legislatívny proces pri stanovení úprav a povinností starostlivosti o maloleté deti a vymáhaní výživného,
- › výška minimálneho výživného je veľmi nízka,
- › náhradné výživné sa vybavuje veľmi ťažko a komplikovane,
- › rodičovské povinnosti a práva nie sú v Zákone o rodine jasne definované,
- › problémoví rodičia nie sú stíhaní, ak si neplnia vyživovaciu povinnosť v plnej výške,
- › problémoví rodičia nie sú postihnutelní ani v prípade, že si neplnia rodičovskú rolu.²⁹⁸

Návrhy na kroky pre zlepšenie situácie jednorodičovských rodín na úrovni štátu:

- › Garantovať zálohy na platby výživného a vymáhať ich od rodiča v omeškaní,
- › Zvýšiť sumu minimálneho výživného,
- › Zabezpečiť ochranu zamestnania osamelých rodičov, ktorí nemôžu chodiť do práce z dôvodu starostlivosti o deti,
- › podporovať rodovú rovnosť v zamestnaní,

298 JEDEN RODIČ: Jeden rodič n.o. Banská Bystrica: Jeden Rodič, 2021.

- › sprísniť právne predpisy na ochranu zamestnanosti samozvitel'ov,
- › zvýhodniť zamestnávateľov zamestnávajúcich rodičov samoživitel'ov,
- › čo najviac zabezpečiť podieľanie sa oboch rodičov na starostlivosti o dieťa,
- › zlepšiť monitorovanie situácie osamelých rodičov a zber dát,
- › výdavky na vzdelanie stanoviť ako percento z príjmu domácnosti,
- › zvýšiť počet otcov, ktorí čerpajú rodičovskú dovolenku,
- › zefektívniť politiku dávok v nezamestnanosti a sociálnych dávok. Neoprávnenosť neraz vyplýva z nedostatočnej histórie práce v súvislosti s prácou na čiastočný úväzok (veľmi častá najmä u osamelých matiek).

Literatúra

- DOBRÝ ANJEL: Interné štatistiky Dobrého anjela. Poprad: Dobrý anjel, 2021.
- DOBRÝ ANJEL: Prieskum 2015. Poprad: Dobrý anjel, 2015.
- EP: The situation of single parents in the EU, Brusel: Európsky parlament, 2020.
- EUROSTAT: At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and household type - EU-SILC and ECHP surveys, Luxemburg: Eurostat, 2020.
- EUROSTAT: Gender pay gap statistics, Luxemburg: Eurostat, 2021.
- JEDEN RODIČ: Jeden rodič n.o. Banská Bystrica: Jeden Rodič, 2021.
- OECD: Benefits, Taxes and wages (Table NCC), Paríž: OECD, 2020.

Právne normy:

Zákon č. 461/2003 Z. z. O sociálnom poistení, § 9 a 254.

BEZDOMOVECTVO A PRÁVO NA BÝVANIE

Fotografia 10 – Ľudia bez domova (autor: Julian Bosák)

Ľudia bez domova

Petra Červená a Alexandra Kárová, OZ VAGUS

Abstract:

At the beginning of the paper, we sought to outline the current issue of homelessness with the definition and causes of this phenomenon, so as to make it clear how homeless people find themselves in such a situation. We defined, as per ETHOS, homeless people as including those: without shelter, living in uncertain conditions and living in inadequate conditions. We also defined the most common causes of homelessness, which are unemployment, family and family relationships, institutional care, health and addiction. In the second part of the paper, we selected the most fundamental changes that are needed to improve the situation of homeless people in Slovakia. It is necessary to define the concept of a "homeless person" in legislation, and then to address health, housing and the creation of an effective state housing policy. A key fact to note from this contribution is the appeal to the idea that housing is a fundamental human right. That is why it is very important to increase the currently insufficient housing allowance while ensuring more affordable housing, including through programmes based on the Housing-First principle. Experience from abroad and now from Slovakia too shows that this is a very reliable way of ending homelessness.

Ľudia bez domova sú jedným z najzjavnejších prejavov chudoby a sociálneho vylúčenia zároveň. Nemôžu sa skryť pred zrakom verejnosti, lebo verejný priestor je ich domovom. Táto skupina ľudí, ktorú míňame na uliciach, je však len časť ľudí bez domova.

Predstavme si to prostredníctvom čísiel: podľa údajov Štatistického úradu je na Slovensku približne 23 tisíc ľudí bez domova a 4 až 8 % obyvateľov SR je ohrozených vylúčením z bývania. Fyzické sčítanie v roku 2016 ukázalo, že len v Bratislave je minimálne 2064 ľudí bez domova. Odhadovaný počet na základe štatistík organizácií pracujúcich s ľuďmi bez domova je vyše 4 500 ľudí. To, čo vidíme vo svojom okolí, je teda len zlomok toho, ako hlboko siaha problém ľudí bez domova.²⁹⁹

Hartl opisuje zjavných ľudí bez domova ako tých, ktorí nemajú možnosť uchýliť sa mimo verejný priestor a nie sú schopní svoj stav skryť. Tou neviditeľnou skupinou sú skrytí ľudia bez domova prebývajúci v ubytovniach, nocľahárňach alebo u svojich známych.³⁰⁰

Potenciálni ľudia bez domova sú skupinou, ktorá v súčasnosti býva, ale je riziko, že o svoje bývanie príde. O týchto ľuďoch sa veľakrát dozvedáme až v situácii, keď o bývanie už prišli a začínajú vykazovať znaky zjavného bezdomovectva.³⁰¹

Strata domova veľakrát predchádzajú signály, ktoré naznačovali, že človek môže o bývanie prísť, ale takúto situáciu si nepripúšťal a odďaľoval riešenie krízovej situácie. Niekedy je však strata domova náhla.

V oboch prípadoch je strata domova traumatická udalosť a môže byť sprevádzaná pocitmi hanby a snahou svoju situáciu skryť. Častou stratégiou riešenia je presťahovanie sa do veľkého mesta, kde anonymita umožňuje ľahšie maskovať zlyhanie a mesto zároveň poskytuje viac príležitostí. Ľudia sa v tomto mo-

299 ONDRUŠOVÁ, D. – GERBERY D. a kol.: Ľudia bez domova: príprava a realizácia empirického výskumu, analýza nástrojov prevencie a riešenia bezdomovectva. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2015.

300 HARTL, P – HARTLOVÁ, H.: Psychologický slovník. Praha: Portál, 2000.

301 HRADECKÝ, I. – HRADECKÁ, V.: Bezdomovectví – extrémní vyloučení. Praha: Naděje, 1996.

mente stále nestotožňujú s tým, že by boli ľuďmi bez domova a odmietajú vyhľadať pomoc.³⁰²

Podľa Pěnkavu môže takéto krízové obdobie trvať až jeden rok. V tomto období sa človek zoznamuje s novou realitou. Pokiaľ nezasiahneme počas tohto obdobia, človek sa dostáva do kolotoča zlyhaní a nepodarených pokusov o riešenie situácie, ktoré majú dopad na jeho sebahodnotenie. Tieto nepodarené pokusy spôsobujú, že v správaní človeka začnú vystupovať obranné mechanizmy, ktoré „pomáhajú“ zmierniť dopady negatívnej situácie na osobnosť človeka, napr. racionalizácia či nájdenie si náhradného cieľa. Najznámejším je tvrdenie, že aktuálny stav je želaný. Séria zlyhaní v rozmedzí 2 až 5 rokov vedie k rezignácii, keď už ulica nie je provizóriom a stáva sa „domovom“. Ide o tzv. syndróm naučenej bezmocnosti, ktorý popísal Seligman. Syndróm definuje stav, keď po mnohých neúspešných pokusoch človek stratí nádej, že je v jeho silách situáciu zmeniť alebo ovplyvniť a odmieta na svojom stave niečo meniť.³⁰³

Rozlišujeme štyri hlavné kategórie bezdomovectva, ktoré sú ďalej rozpracované na podrobnejších 13 podkategórií, a to na základe prístupu k bývaniu. Typológiu nazývanú ETHOS (European Typology on Homelessness and housing exclusion) sa pokúsila zjednotiť Národná organizácia FEANTSA³⁰⁴ (Fédération européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri) pre potreby Európskej únie.

Podľa ETHOS do kategórie ľudí bez domova, či ľudí ohrozených bezdomovstvom patrí osoba:

302 MAREK, J. – STRNAD, A. – HOTOVCOVÁ, L.: Bezdomovectví: v kontextu ambulantních služeb. Praha. Portál, 2012.

303 PĚNKAVA P.: Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší. Rigorózná práca. Praha: Filozofická fakulta UK, 2010.

304 FEANTSA: ETHOS Typology on Homelessness and Housing Exclusion. Brusel: Feantasa, 2005.

Bez prístrešia (rooflessness)

Do tejto skupiny patria ľudia, ktorým chýba akákoľvek strecha nad hlavou 24 hodín denne. Môže ísť o ľudí, ktorí sú na ulici krátko a nepoznajú služby, alebo si nestihli nájsť či vybudovať útočisko v provizórnom prístrešku. Ďalšou skupinou sú ľudia, ktorí už sú na ulici dlhodobo a rezignovali na akékoľvek zlepšenie svojej situácie.

Základnou úlohou v situácii, keď nemáte miesto, kde sa cítite bezpečne, je prežiť noc. Ľudia trávajú noc v dopravných prostriedkoch, na staniciach, v parkoch či na rušnejších dopravných križovatkách. Na verejnom mieste sa síce cítia o niečo bezpečnejšie ako osamote na nechránenom mieste, ale strach z napadnutia alebo okradnutia neumožňuje kvalitný spánok, čoho dôsledkom narastá spánkový deficit. Alkohol môže plniť úlohu uspávacieho prostriedku. Poprípade majú ľudia prevrátený režim, čo znamená, že v noci bdejú a v priebehu dňa spia napríklad v nákupných centrách. Strata súkromia sa postupne odzrkadľuje na sebavedomí a duševnom zdraví.

Bez bytu (houselessness)

Medzi ľuďmi bez domova patria aj ľudia, ktorí prespávajú v nocľahárňach, môžu stráviť krátky čas v útulkoch alebo sú ich dočasným domovom ubytovne. V tejto kategórii môžeme hovoriť aj o ľuďoch žijúcich v tzv. cyklickom bezdomovectve, ktoré trvá od mladosti, s nízkym príjmom zabezpečujúcim len základné prežitie, ktorý nestačí na stabilné bývanie a plánovanie budúcnosti. Rovnako sem patria ľudia, ktorí sú dočasne v starostlivosti niektorej inštitúcie, napr. výkon trestu, nemocnice či detské domovy, po ktorých opustení však nemajú kam ísť.

Bývajúci v neistých podmienkach

Z hľadiska prevencie je dôležité evidovať v rámci ľudí bez domova aj potenciálnych ľudí bez domova, ktorým hrozí strata bývania a ocitli sa v situácii, v ktorej nie sú schopní z rôznych príčin platiť nájom; alebo obeť domáceho násillia, ktoré v kritickej situácii zostanú bez zázemia a pomoci.

Bývajúci v neprimeraných podmienkach

Ak sa človek ocitne na ulici, jeho potreba domova nezaniká a snaží sa vytvoriť si provizórny domov, kam sa môže vrátiť, cítiť sa bezpečnejšie a mať súkromie. Samotárskejší ľudia si volia nenápadnejšie miesta, ktoré sú ďaleko od ľudí: úkryty v prírode, záhradné chatky, garáže, teplovzdušné kanály alebo karavany.

Spoločenskejší ľudia obývajú nelegálne budovy v tzv. squatoch, poprípade vytvárajú stanové mestečká a pod., kde žijú komunitnejším spôsobom života. Väčšina týchto príbytkov nemá prístup k vode, elektrine a ide len o provizórne stavby, ktoré neapľňajú kritéria domova.

Domov má omnoho hlbší význam, ako len mať strechu nad hlavou a miesto, kde prespať. Domov znamená sociálne zázemie – teda s rodinou a miestom, kam sa môžeme vždy vrátiť. Poskytuje človeku bezpečie a súkromie. Toto všetko ľuďom bez domova chýba.³⁰⁵

Prečo sa človek ocitne na ulici

Jedna zo základných otázok, ktorú si ľudia míňajúci človeka bez domova položia, sa týka toho, prečo sa na ulicu dostal. Ďalší sled myšlienok môže byť naplnený predsudkami, prípadne ide o odpoveď smerujúcu niekam do stratena.

305 MAREK, J. – STRNAD, A. – HOTOVCOVÁ, L.: Bezdomovectví: v kontextu ambulantních služeb. Praha. Portál, 2012.

Situáciu ľudí bez domova nemôžeme vykresliť na ukážkovom príbehu jedného človeka, ktorý by bol príkladom toho, čo bezdomovectvo znamená a aký má na život človeka dopad. V praxi však príčina toho, prečo sa človek ocitne na ulici, vyplýva zo širokého spektra situácií a príbehov.

Tieto situácie predstavujú predovšetkým krízy v živote človeka, ktoré prežíva každý z nás, nie každý však má rovnaké predpoklady a možnosti tieto krízy zvládnuť.

To, ako krízy zvládame, ovplyvňujú genetické faktory, prenatálny vývin, to, v akom prostredí vyrastáme a či sme vystavení toxickému stresu, či naše naučené vzorce správania.

V prípade krízy existujú záchranné siete, ktoré nás môžu podržať a zabrániť v páde na ulicu. Najzákladnejším je sociálna sieť, ktorú máme okolo seba. Naša rodina, priatelia a známi, na ktorých sa môžeme v kríze obrátiť. Ak je táto sieť slabá alebo vyčerpá svoje možnosti, je tu systém sociálneho zabezpečenia a služieb, ktorý by mal človeka, ktorému hrozí strata domova, včas identifikovať a zabrániť extrémnej situácii, v ktorej sa človek ocitá na ulici.³⁰⁶

Ako človeka bez domova si najpravdepodobnejšie predstavíme muža v strednom a vyššom veku, ktorý má dlhú bradu, je špinavý a sedí na lavičke v parku. Medzi ľuďmi bez domova sú však aj mladí ľudia bez domova, seniori, ľudia s duševným ochorením alebo ženy, ktorých bezdomovectvo je skrytejšie.

Medzi hlavné príčiny bezdomovectva patria osobné (zdravotné problémy, nízka finančná gramotnosť či narušené rodinné vzťahy), ako aj štrukturálne dôvody (situácia na bytovom trhu

306 Tamtiež.

či na trhu práce, rasizmus alebo neadekvátne vzdelanie).³⁰⁷

Najrizikovejšími faktormi sú nezamestnanosť, zadlženosť, manželské problémy, diskriminácia v rodine, duševná alebo telesná choroba, závislosti, ale aj prepustenie z ústavnej starostlivosti.³⁰⁸

Príčina straty domova však takmer nikdy nie je len jedna, ale ide o kombináciu viacerých faktorov.³⁰⁹

Na to, aby sme vedeli riešiť tému ľudí bez domova komplexne a vedeli nastaviť systém, je nevyhnutné poznať tieto životné príbehy a príčiny, ktoré vedú k strate domova. Na základe toho vieme prispôbiť náš sociálny systém tak, aby sme vedeli zabrániť tomu, že ľudia prichádzajú o jedno zo základných ľudských práv – bývať.

Nezamestnanosť

Práca nám dáva oveľa viac ako samotný príjem, a to časovú štruktúru a stimuláciu. Vďaka nej môžeme byť nezávislí a plánovať si budúcnosť. Práca nám dáva istý spoločenský status a s tým spojené sociálne kontakty. Preto sa ľudia, ktorí sa dostanú do situácie, že prídu o príjem, často snažia prezentovať spôsobom, ako keby sa nič nezmenilo.

Pri nezamestnanosti nastáva problém, ak trvá dlho. Neúspešné pokusy pri hľadaní zamestnania môžu viesť k rezignácii a k snahe vyhnúť sa ďalšiemu odmietnutiu. Diskriminovaní sú predovšetkým mladší ľudia bez praxe, starší ľudia v pred dôchodko-

307 VOORHEES, C. C.W. – SCOTT, R. B. – DOUGLAS, D. P.: The Hidden Costs of Homelessness in Nashville: A Report to the Nashville Metro Homelessness Commission. Nashville: Vanderbilt University, 2009.

308 MATOUŠEK, O. – KOLÁČKOVÁ, J. – KODYMOVÁ, P.: Sociální práce v praxi. Praha: Portál, 2005.

309 DRÁB, J. – MIKUDOVÁ, J. – BODÁČZOVÁ, M. – Antalová, V.: Práca s ľuďmi bez domova prináša ovocie celej spoločnosti. Bratislava: IEP, 2019.

vom veku alebo ľudia s nízkou kvalifikáciou.

Človek situáciu rieši hľadaním práce na sekundárnom trhu práce, ktorý predstavuje sezónne brigády, ktoré sú vyplácané načierno a poskytujú minimálny plat, z ktorého nie sú hradené odvody. Z takéhoto príjmu nie je možné ušetriť a hradiť si stabilné bývanie.

Rodina a rodinné vzťahy

Bezdomovectvo môže mať pôvod už v detstve. A to napríklad v prípade, že dieťa žije v dysfunkčnej rodine, je svedkom krízy rodinných vzťahov alebo rozvodu. Ten jednak spôsobuje vznik single rodín, ktoré sú ekonomicky ohrozenejšie, alebo muž zanechá majetok manželke s deťmi a zostáva sám. Častým scenárom je, že odchádza ďaleko od rodiny, aby svoj stav utajil.

Detstvo v nevyhovujúcom rodinnom prostredí má dopad na obdobie dospievania a problémy v dospelom veku. Môže sa však stať aj to, že človek si vybuduje odolnosť (rezilienciu) a nepodľahne prostrediu. Kríza rodinných vzťahov môže mať dosah na celkový úpadok osobnosti či na vzdelanie a môže spustiť úteky z domu spojené s deštruktívnymi sociálnymi kontaktmi a vznikom závislosti.

Jednou z príčin vychádzajúcich z rodinného prostredia je domáce násilie. Odchodu z domu predchádza ambivalentný vzťah k partnerovi, keď ho človek chce opustiť, no zároveň sa bojí a má pocit, že život bez partnera nezvládne. Obete často vo vyhrotených situáciách odchádzajú na ulicu len s pár vecami.

Ústavná starostlivosť

V rámci ústavnej starostlivosti hovoríme predovšetkým o centrách pre deti a rodiny (zastarane detských domovoch), po prípade o dlhodobom výkone trestu. V týchto zariadeniach sú ľudia naučení na systém, ktorý z nich robí pasívnych užívateľov

sociálnej pomoci závislých na sociálnych službách.

Len nedávno sa zmenil systém starostlivosti smerom k profesionálnym rodinám, kde sa deti dokážu lepšie naučiť návykom praktického sveta. Mladí dospelí, ktorí opúšťajú detské domovy, majú silnú túžbu osamostatniť sa, no nedostačujúca príprava na reálny život a nesystémová jednorazová výplata sumy približne 900€ sú dôvodom, prečo sa po neúspešných pokusoch osamostatniť sa ocitnú na ulici. Čiastkovým riešením sú tzv. „domovy na polceste“ – zariadenia, kde odchovanci môžu pár rokov po opustení centra pre deti a rodiny bývať a lepšie sa pripraviť na bežný život mimo zariadenia.³¹⁰

Niektorí mladí ľudia bez domova hľadajú naplnenie potrieb, ktoré nemali naplnené v rodinnom prostredí či centre pre deti a rodiny, v prostredí ulice. Hodnotou je pre nich v tomto období sloboda a nazývajú ho „školou života“.

Pri mladých ľuďoch bez domova je nesmierne dôležité zasiahnuť včas a minimalizovať riziká pre návrat do spoločnosti, ako vznik závislosti, zadlženie, trestná činnosť alebo predčasne ukončené vzdelávanie, ktoré má za následok znevýhodnenie na trhu práce.

Zdravie

Príčinou, prečo sa človek ocitne na ulici, môže byť dlhodobá hospitalizácia, práceneschopnosť alebo zdravotný stav, ktorý je dlhodobo neriešený alebo nákladný. Veľmi častou je téma neliečených psychických ochorení, ktoré majú dopad na sociálne fungovanie a následnú stratu domova a sociálnu izoláciu. Rodina často vyžaduje od chorého liečbu, ale kvôli diagnóze si človek svoj stav neuvedomuje a liečbu odmieta absolvovať kvôli predsudkom voči odborníkom. Ak nie je diagnóza stanovená včas,

³¹⁰ Tamtiež.

človek stráca nárok na invalidný dôchodok a tým pádom nárok na príjem, keďže nájsť a udržať si zamestnanie s neliečeným duševným ochorením je takmer nemožné.

Môže ísť aj o situáciu, keď opatrovník človeka s duševným ochorením zomrel. Život na ulici môže byť súčasťou bludov v prípade niektorých diagnóz, z ktorých najznámejšia je schizofrénia.

Závislosť

Ťažko povedať, či je závislosť príčinou alebo dôsledkom života na ulici. Môže ju spôsobiť mnoho faktorov, ako napríklad rozpad rodiny či vyhodenie z práce; dôsledky závislosti často bývajú odhalené neskoro. Dlhodobé neriešenie závislosti môže viesť k strate zamestnania či vzniku dlhov na zdravotnom poistení. To môže vytvoriť prekážku v liečení závislosti, bez ktorého je náročné vrátiť sa späť do pracovného života.

Závislosť nie je téma len v oblasti ľudí bez domova, je tu však viditeľnejšia, keďže ľudia bez domova nemôžu svoju závislosť skryť doma a stretávame ich na verejných miestach.

Vo väčšine vyššie spomínaných dôvodov, prečo ľudia prichádzajú o domov (okrem situácie, keď človek poberá invalidný alebo starobný dôchodok a sú za neho odvádzané odvody do sociálnej a zdravotnej poisťovne), sa začína kolotoč nelegálnej práce, z ktorej vyplýva narastanie dlhov, ktoré spôsobuje nemožnosť ošetrovania a zdravotnej starostlivosti okrem ošetrovania v ohrození života. Zhoršujúcim sa zdravotným stavom, či už po fyzickej alebo psychickej stránke, sa minimalizujú možnosti nájdania a udržania si zamestnania a bývania.

Ak už sa človek na ulicu dostal, je dôležité vychádzať z jeho aktuálnej situácie – nemusíme poznať celú jeho minulosť. Ak už sú ľudia na ulici dlhšie obdobie, môže byť príčina toho, že na ulici zostávajú, iná ako dôvod, pre ktorý sa na ulicu dostali. Môžu

nastať aj situácie, v ktorých sa človeku podarí vymaniť zo života na ulici a po istom čase sa k tomuto spôsobu života vráti. Po rokoch strávených na ulici môže byť pre človeka ťažké nájsť si svoje miesto v spoločnosti a bez podpory môže pokus o návrat vzdať.³¹¹

Najzásadnejšie zmeny potrebné na riešenie situácie ľudí bez domova

Kým v prvých dvoch kapitolách sme sa zoznámili so situáciou s ľuďmi bez domova, v tretej sa pozrieme na zmeny, ktoré sú potrebné na jej riešenie.

Pojem „ČLOVEK BEZ DOMOVA“

V právnych úpravách sa výraz *bezdomovec* ani *osoba bez domova*, respektíve definícia situácie bezdomovectva nepoužíva. Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov definuje vymedzenie sociálnej služby, nepriaznivú sociálnu situáciu a prijímateľov sociálnej služby.

Vzhľadom na to, že neexistuje jasne definovaný pojem „človek bez domova“, o ktorý by sa dalo legislatívne oprieť, vznikajú mnohé komplikácie, ktoré bránia ľuďom v riešení ich sociálnej situácie, prípadne im ju ešte viac zhoršujú.

Pravidelne sa s týmto problémom stretávame pri riešení zdravotného stavu, pridelovaní obecných bytov či aktuálne počas pandémie pri udeľovaní pokút za nedodržiavanie vládnych nariadení.

Čo by sa mohlo zmeniť, ak by pojem človek bez domova bol súčasťou slovenskej legislatívy:

- › Prístup k pravidelnej zdravotnej starostlivosti a liečeniu zá-

311 MAREK, J. – STRNAD, A. – HOTOVCOVÁ, L.: Bezdomovectví: v kontextu ambulantních služeb. Praha. Portál, 2012.

vislostí.

- › Sprístupnenie a zjednodušenie získania (mestského nájomného) bývania.
- › Zjednodušený prístup k sociálnym službám, napr. zohľadnenie životnej situácie pri prijímaní do zariadenia (pre seniorov).
- › Konkrétne zameraná pomoc vo forme príspevkov či dávok pre cieľovú skupinu.
- › Realizácia práv voči cieľovej skupine – v prípade všeobecne platných nariadení možnosť spraviť výnimku pre skupinu ľudí bez domova (napr. v prípade zákazu vychádzania a pod.).

Riešenie zdravotného stavu

So stratou domova súvisí vznik mnohých problémov, ktoré ovplyvňujú život ľudí bez domova. Medzi tie najčastejšie patrí práve zhoršujúci sa zdravotný stav a prehlbovanie chronických ochorení. Vplyvom krízových situácií, ktoré sú spojené so životom na ulici, nelegálnou prácou a náročným denným režimom, stráca väčšina ľudí bez domova prístup k systému zdravotného poistenia a stávajú sa dlžníkmi.

Keďže majú dlhy na zdravotnom poistení, strácajú prístup k preventívnej zdravotnej starostlivosti, liečbe chronických chorôb a akútnych stavov.

Zdravotné poisťovne svojim dlžníkom zablokujú v systéme prístup k bežnej zdravotnej starostlivosti, čo znamená, že ľudia bez domova majú nárok iba na neodkladnú zdravotnú starostlivosť v prípade ohrozenia ich života.

Ľudia bez domova sú často nútení čakať s návštevou lekára, až pokým sa ich zdravotný stav nezhorší natoľko, že spadá pod neodkladnú zdravotnú starostlivosť. To má za následok zhoršenie a prehĺbenie pôvodného zdravotného stavu. Nedostupnosť

zdravotných služieb spôsobuje ľuďom bez domova nesmierne problémy. Na jednej strane dochádza k prehĺbeniu problému, ale taktiež k vzniku ďalších chorôb. Aj to vo výraznej miere zhoršuje situáciu so získaním bývania a zamestnania.

Zo skúseností organizácií pracujúcich s ľuďmi bez domova vyplýva, že neriešený zdravotný stav je častou prekážkou pri ukončení bezdomovectva jednotlivcov. Dobrý zdravotný stav a možnosť bývania v stabilnom a bezpečnom prostredí sú predpokladmi zamestnatelnosti, udržania si práce či sebestačnosti.

Na zoznam dlžníkov sú ľudia zaradení bez ohľadu na to, v akej životnej situácii sa nachádzajú a či sú schopní zvládať aj administratívne hľadisko veci.

Osoba, ktorá nie je zamestnancom, samostatne zárobkovo činnou osobu či poistencom, za ktorého platí poistné štát (starobný či invalidný dôchodok), si musí zdravotné poistenie platiť sama, ide o tzv. „samoplatiteľa“. V očiach poisťovní sú takmer všetci samoplatitelia dlžníkmi na zdravotnom poistení, a preto majú podľa zákona o zdravotnom poistení nárok iba na neodkladnú zdravotnú starostlivosť.

Ku koncu minulého roka bolo na zozname dlžníkov len vo Všeobecnej zdravotnej poisťovni v kategórii samoplatiteľ viac ako 87-tisíc ľudí. Výnimku zo zákona, pod ktorú spadá napr. dohodnutý splátkový kalendár, dlžné poistné sa vymáha v exekučnom konaní, ide o človeka, ktorému bola súdom nariadená ochranná liečba, nespĺňa veľká časť z nich, viac ako 76-tisíc. Vo zvyšných zdravotných poisťovniach pôjde s najväčšou pravdepodobnosťou o ďalšie tisíce ľudí.

Potreba riešiť túto skupinu poistencov zo strany poisťovní je zjavná. Keďže dlhodobo nezvládajú platiť zdravotné poistenie, vytvárajú nevymožiteľné pohľadávky, ktoré sa v priebehu rokov dostávajú do neúnosných rozmerov.

Čo je však dôležitejšie, ľudia majú na základe dlhu minimálny prístup k zdravotnej starostlivosti. V konečnom dôsledku to vedie k násobne vyšším nákladom než sú náklady na prevenciu.

Riešením by mohlo byť, aby nad touto špecifickou skupinou obyvateľov „ľudí bez domova“ prevzal záštitu štát, zabezpečil im kompletnú zdravotnú starostlivosť ako sociálne najviac ohrozenej skupine.

Do úvahy tiež prichádza úprava či odstránenie častí už existujúcich zákonov, ktoré priamo diskriminujú dlžníkov na zdravotnom poistení tým, že im umožňujú iba bezodkladnú zdravotnú starostlivosť. Konkrétne ide o § 9 ods. 2 a § 25a zákona č. 580/2004 Z. Z. o zdravotnom poistení a nadväzujúce ustanovenia. Zmenou by sa dosiahlo odstránenie ustanovenia, na základe ktorého majú dlžníci právo iba na neodkladnú zdravotnú starostlivosť. Touto zmenou by sa dosiahol stav, keď by bez ohľadu na majetkový stav mali poistenci k dispozícii plnú zdravotnú starostlivosť.

Zdravotné, fyzické alebo psychické problémy sú častou príčinou, ale aj jedným z následkov života na ulici. Spolu s nedostatkom dostupného bývania tak tvoria veľkú prekážku. Znovuzískanie či udržanie si bývania sa tak zdá byť nedosiahnuteľné. Ľudia bez domova majú ako vylúčená komunita výrazne sťažený prístup k zdravotnej starostlivosti. Často sa stretávajú s predsudkami a odmietaním pre svoj vzhľad. Bežne sa stáva, že nemajú potrebnú dokumentáciu, občiansky preukaz či preukaz poistenca. Z obavy z reakcií lekárov, odmietnutia, nevhodného správania, nedôvery k inštitúciám či obavám z možnej diagnózy sa návštevám lekára vyhýbajú.

Bývanie

Dostupnosť bývania je jednou z aktuálnych otázok nielen u nás na úrovni Európskej únie, ale aj na celosvetovej. Situácia s

cenovo dostupným bývaním, so sociálnym bývaním či štartovacími bytmi je v súčasnosti kritická a stále patríme medzi krajiny s najnižším počtom nájomných bytov v EÚ.

Súčasný stav bývania na Slovensku je výsledkom zložitého historického vývoja. Zmeny, ktoré nastali v politickej oblasti po roku 1989, si vyžiadali zásadné zmeny v oblasti inštitucionálneho usporiadania verejnej správy, ale aj legislatívne zmeny. Pred rokom 1989 sa systém financovania výstavby bytov odvíjal od systému plánovaného riadenia hospodárstva. Na financovaní bytovej výstavby sa podieľal v takmer celom rozsahu štát. Po roku 1989 však zodpovednosť za obstaranie bývania prešla výslovne na občana.

Na základe údajov zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 malo Slovensko 5 397 036 obyvateľov a spolu 1 994 897 bytov, z toho 1 776 698 bolo obývaných, čo predstavuje 89,1 %. Z pohľadu vlastníckej štruktúry sa významný počet bytov, viac ako 90,5 %, nachádzal v súkromnom vlastníctve. Podiel bytov v nájomnom režime predstavoval o niečo menej ako 6 %. Vo vlastníctve verejného sektora, miest a obcí sa nachádzali 3 % bytov a podľa odhadov boli ďalšie 3 % vo vlastníctve súkromných osôb.³¹²

Po roku 1989 bytová výstavba na Slovensku výrazne poklesla. V roku 1989 bolo postavených 33 437 bytov, v 1994 však už len 6 709 bytov. Výstavba a obstarávanie mestských nájomných bytov má od roku 2010 klesajúcu tendenciu. V roku 2018 bolo na Slovensku dokončených a obstaraných len 1 580 obecných nájomných bytov, čo predstavuje 8,3 % zo všetkých dokončených bytov v krajine. Ako vyplýva z údajov Štatistického úradu z roku 2011, takmer 90 % domov či bytov je v súkromnom vlastníctve.

312 MDVRR SR: Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020. Bratislava: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2015.

V rámci Európskej únie má vyššie zastúpenie bytov v súkromnom vlastníctve už len Estónsko, Bulharsko a Rumunsko.

V krajinách EÚ sa podiel nájomných bytov pohybuje od 19 % do 62 %, pričom verejný nájomný sektor predstavuje priemerne 18 % z bytového fondu. Vlastnícke bývanie by malo byť určené skôr pre príjmovú strednú a vyššiu vrstvu obyvateľstva, v našich podmienkach to však neplatí. Vlastnícke bývanie je u nás z dlhodobého hľadiska najviac preferované. Je to spôsobené najmä nedostatočnou ponukou cenovo dostupného bývania.

Starostlivosť o potreby občanov v oblasti bývania na Slovensku a Českej republike je zverená do kompetencie miest a obcí.

Na porovnanie, hlavné mesto Bratislava má k dispozícii 2 300 mestských nájomných bytov. Z celkového počtu 204 000 bytov to tvorí iba jedno 1 %. Mesto Brno má vo vlastníctve 29 000 nájomných bytov a Viedeň vlastní 60 % bytov z celkového počtu bytov v meste.

V krajinách ako sú Rakúsko, Nemecko, Veľká Británia, Holandsko a pod. tvoria nájomné byty až 50 % a viac z celkového počtu bytov, ktoré sú dostupné na bývanie.

Hľadanie bývania je zložitá aj pre bežného človeka s prácou a zázemím. Je čoraz náročnejšie nájsť nájom za dostupnú cenu a vlastné bývanie bez hypotéky je pri súčasných cenách veľmi náročné.

Najrizikovejšou skupinou v tomto smere sú najmä mladé či nefunkčné rodiny, odchovanci detských domovov, ľudia po výkone trestu či ľudia v seniorskom veku alebo so zdravotnými problémami. Problematika cenovo dostupného bývania sa prejavuje ako najzávažnejšia pre skupinu ľudí bez domova, ktorí nemajú zabezpečenú jednu zo základných životných potrieb, strechu nad hlavou. Vývoj štruktúry príjmov domácností poukazuje na fakt, že aj naďalej je potrebné podporovať zvyšovanie

počtu cenovo dostupných bytov z verejných zdrojov.

Podľa zákona je sociálne bývanie definované takto:

„Sociálne bývanie je bývanie obstarané s použitím verejných prostriedkov určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstaráť bývanie vlastným pričinením a spĺňajú podmienky podľa tohto zákona. Sociálne bývanie je aj bývanie alebo ubytovanie financované s použitím verejných prostriedkov a poskytované v rámci starostlivosti podľa osobitných predpisov. Sociálne bývanie poskytované obcou alebo vyšším územným celkom je všeobecne prospešnou službou.“³¹³

Problémom je aj to, že téma bezdomovectva a jej riešenie je zaradované do oblasti poskytovania sociálnych služieb, najmä krízovej intervencie. Avšak malo by ísť skôr o snahu o vytvorenie efektívnej politiky sociálneho bývania a prevenčných aktivít.

V prípade straty bývania alebo ohrozenia stratou bývania nemôžeme chápať odkázanie na „ubytovanie“, resp. prespávanie v nocľahárni ako poskytnutie či zabezpečenie práva na bývanie. Pre človeka, ktorý sa náhle ocitne v akútnej kríze, to podľa typológie ETHOS znamená, že je vystavený najťažšej forme pouličného bezdomovectva, pretože počas dňa je nútený tráviť čas na verejných miestach. Aj tento fakt by mal viesť štát k vytvoreniu takých podmienok, ktoré zabezpečia prístup k 24-hodinovému ubytovaniu.

Nesúlad je aj v samotnom zákone, z ktorého vyplýva, že za formu sociálneho bývania možno označiť nocľaháreň, útulok, domov na polceste, zariadenie núdzového bývania a tiež nízkoprahové denné centrum.³¹⁴

Sociálne bývanie by malo predstavovať dôstojné, ekonomicky

313 Zákon č. 443/2010 Z.z. O dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní.

314 Tamtiež.

efektívne a sociálne riešenie. Koncept poskytovania sociálneho bývania neznamená poskytovanie sociálnej služby.

Podmienky pridelovania obecných nájomných bytov upravuje zákon³¹⁵, avšak o samotnom pridelovaní rozhodujú mestské alebo obecné zastupiteľstvá prostredníctvom všeobecne záväzných nariadení. Bohužiaľ tie zatiaľ nejavia záujem o zmeny, ktoré by pomohli ľuďom v núdzi. Všeobecne majú k dispozícii malý počet nájomných bytov a riešenie vidia skôr v poskytovaní sociálnych služieb, ktoré sú však rádovo nákladnejšie. Zákon taktiež v §22 upravuje definíciu oprávnenej osoby, ktorej mesačný príjem by nemal presiahnuť trojnásobok životného minima, v určitých prípadoch štvornásobok, ak ide o domácnosť, v ktorej žije ťažko zdravotne postihnutý člen, osamelý rodič s nezaopatreným dieťaťom či jej člen zabezpečuje všeobecne prospešné spoločenské služby.

V oblasti zabezpečovania bývania je pôsobnosť VÚC zameraná najmä na spoluprácu s obcami a mestami. Mali by zohrávať výraznejšiu úlohu pri koordinácii rozvoja územia a záujmov v ňom. Obec je k občanovi najbližšie, a preto by mala byť jeho pôsobnosť zameraná najmä na vytváranie vhodných podmienok pre rozvoj bývania.

Právna úprava sociálneho bývania je však nedostatočná a málo špecifikuje konkrétne a dôležité pojmy. Pojem sociálneho bývania sa nijako ďalej nerozvíja, nie je definovaný jeho význam, nie sú jasne definované ohrozené skupiny obyvateľov a taktiež ani spôsob, ako by im bolo sociálne bývanie sprostredkované.

Obecné nájomné byty sú najčastejšie poskytované osamelým rodičom s deťmi (156 bytov, Bratislavský samosprávny kraj 2020) a mladým rodinám s deťmi (161 bytov, Bratislavský samosprávny kraj 2020), u ktorých sa predpokladá vysoká prav-

315 Tamtiež.

depodobnosť, že sú schopní platiť nájomné. Len v troch prípadoch v rámci Bratislavského kraja boli byty poskytnuté osobám po výkone trestu a dvakrát osobám po skončení pestúnskej starostlivosti. V ostatných prípadoch obce uvádzali, že nájomné byty sú poskytované napr. učiteľom, správcom zariadení a pod. Záujem obyvateľov o sociálne bývanie potvrdzuje aj počet novoprijatých a nevybavených žiadostí. 95 % obcí odpovedalo na otázku, či plánuje výstavbu obecných nájomných bytov, že nie, pretože nedisponujú pozemkami alebo im chýbajú financie.³¹⁶

Prax ukazuje, že možnosť poskytnutia sociálneho bývania nie je ohraničená len zhora maximálne trojnásobkom životného minima, ale aj zdola, pretože domácnosti musí zostať po odrátaní sumy za nájomné životné minimum. Z uvedeného priamo vyplýva, že sociálne bývanie pre najviac ohrozené skupiny obyvateľov je priam až nedosiahnuteľné.

Ako najväčší nedostatok sa javí samotný fakt, že sociálnych nájomných bytov je na Slovensku celkovo veľmi málo a nové nepribúdajú. Je preto nutné výrazne zvýšiť počet sociálnych bytov vo vlastníctve samospráv na celom území Slovenska, najmä vo väčších mestách, kde je vyššia koncentrácia obyvateľov a ľudí bez domova. Záujem obyvateľov o nájomné bývanie potvrdzuje aj počet novoprijatých žiadostí na úradoch.

Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020

Ide o jeden zo strategických dokumentov³¹⁷, ktorý by mal riešiť prístup k bývaniu pre občanov. Je to rámcový dokument formulujúci priority a strategické zámery štátu. Definuje zod-

316 ŠVECOVÁ, A. a kol.: Koncepcia sociálnej inklúzie Bratislavského samosprávneho kraja na roky 2020 – 2030. Bratislava: BSK a Prírodovedecká fakulta UK, 2020.

317 MDVRR SR: Koncepcia štátnej bytovej politiky do roku 2020. Bratislava: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2015.

povednosť štátu, samosprávy, súkromného sektora a občanov pri zabezpečovaní bývania. Charakterizuje jednotlivé segmenty bytového trhu, ich kľúčové výzvy, definuje nástroje na podporu bývania a stanovuje konkrétne úlohy, ktoré prispievajú k naplňaniu strategických zámerov. *„Globálnym cieľom štátnej bytovej politiky je postupné zvyšovanie celkovej úrovne bývania tak, aby bolo pre obyvateľov dostupné a aby si každá domácnosť mohla zabezpečiť primerané bývanie.“*³¹⁸

Štát sa prostredníctvom podpory sociálneho bývania snaží zvýšiť dostupnosť bývania pre obyvateľov, ktorí si ho nedokážu zabezpečiť sami, alebo to dokážu len s problémami. Úlohou štátnej bytovej politiky je stanoviť, ktoré skupiny obyvateľov majú nárok na sociálne bývanie.

Koncepcia definuje tieto znevýhodnené skupiny na trhu s bývaním :

*„Nízkopríjmové skupiny obyvateľov, mladé rodiny, mnohopočetné rodiny, osoby so zdravotným postihnutím, seniorov, jednorodičovské rodiny, ženy ohrozené násilím a obeť násillia, jednotlivcov po ukončení náhradnej starostlivosti alebo ochrannej výchovy, cudzincov a migrantov, bezdomovcov, príslušníkov marginalizovaných rómskych komunít a iné skupiny osôb, ktoré sú z rôznych dôvodov natoľko znevýhodnené, že nie sú schopné uspokojovať svoju potrebu bývania bežným spôsobom (napr. dlhodobá nezamestnanosť, závislosť od drog a pod.).“*³¹⁹

Dodáva však, že: *„Pomoc poskytovaná štátom má vždy len doplnkový charakter a mala by vhodne dopĺňať a zároveň aj podnecovať ich vlastné úsilie pri riešení bytovej situácie. Takto poskytovaná pomoc má okrem hlavného cieľa – zabezpečenia primárneho bývania, i preventívnu funkciu – zabraňuje vzniku sociálneho vy-*

318 Tamtiež.

319 Tamtiež.

*lúčenia.*³²⁰

Občan je v podmienkach trhového hospodárstva nositeľom primárnej zodpovednosti za zabezpečenie vlastného bývania.

Podľa zákona sa za sociálne bývanie považuje bývanie obstarané s použitím verejných prostriedkov, ktoré je určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu zaobstarať bývanie vlastným pričinením. Ako kritérium, na základe ktorého sa posudzuje sociálny status užívateľov, sa využíva príjem.³²¹

Úprava však nezohľadňuje špecifické podmienky, v ktorých sa jednotlivé znevýhodnené skupiny obyvateľov nachádzajú. Štandard bývania by mal vychádzať zo sociálnej situácie domácnosti.

Koncepcia považuje za vhodné riešenie vytvorenie vertikálneho obojstranne priepustného systému bývania rôzneho štandardu – prestupné bývanie, ktoré zahŕňa rôzne typy ubytovania od ubytovní, nocľahární, útulkov až po nájomné byty určené na sociálne bývanie. Tento systém má podľa Koncepcie pôsobiť motivujúco vzhľadom na to, že umožňuje získať kvalitnejší typ bývania.

Taktiež predostreli domnienku, že vytvorením takéhoto systému by sa zároveň mohlo vo väčšej miere predchádzať vzniku takých sociálno-patologických javov ako bezdomovectvo.

Takéto znenie a nastavenie však nevníma bývanie ako základné ľudské právo, ale skôr ako položku (nadštandard), ktorú si treba zaslúžiť.

Zariadenia krízovej intervencie (útulky, zariadenia núdzo-

320 Tamtiež.

321 Zákon č. 443/2010 Z.z. O dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní v znení zákona č. 134/2013 Z.z.

vého bývania, zariadenia sociálnoprávnej ochrany a kurately a pod.) alebo ubytovne nedokážu naplniť motivačnú funkciu. „Bývanie“ v týchto zariadeniach je nevyhnutnosťou v prípade, kedy nie je možné získať dôstojné bývanie.

Aj napriek tomu, že Konceptia považuje systematickú sociálnu prácu s klientom v prestupnom bývaní za nutnú podmienku, v podmienkach zariadení krízovej intervencie nie je možné ľudí so slabšími sociálnymi zručnosťami učiť bývať.³²²

Obchod s chudobou

Vzhľadom na nízku dostupnosť mestských nájomných bytov vzniká dopyt po bytoch v súkromnom vlastníctve. Keďže si vlastníci bytov môžu svojich nájomcov vyberať, oveľa radšej uprednostnia ľudí v stabilnej finančnej situácii než ľudí ohrozených chudobou. V dôsledku toho sú aj ľudia na ceste z ulice v znevýhodnenej pozícii. Získať si dôveru vlastníka je takmer rovnako ťažké ako získať financie potrebné na zloženie dvojmesačnej kaucie, čo pri súčasných cenách komerčných nájomov je problémom aj pre pravidelne zarábajúceho človeka.

Už takto zložitú situáciu s dostupnosťou bývania zhoršujú tiež vysoké ceny komerčných nájomov.

Na ilustráciu:

V súčasnosti sa cena za m² nehnuteľnosti v Bratislavskom kraji pohybuje vyše 2 000 €, oproti roku 2015 ide o nárast takmer o 400 €. Výška komerčného prenájmu bytu v Bratislave sa pohybuje od 500 € – 800 €, za zdieľanú izbu ide o sumu v rozmedzí od 150 € – 330 €.

Z hľadiska dostupných možností je pre človeka bez domova alebo na hranici chudoby preto reálnejšie získať ubytovanie v

322 MDVRR SR: Konceptia štátnej bytovej politiky do roku 2020. Bratislava: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2015.

komerčnej ubytovni, v lepšom prípade v zdieľanej izbe. Pri komerčnej ubytovni narážame na nemožnosť trvalého udržania takéhoto typu bývania. Zároveň sú podmienky v ubytovniach často nevyhovujúce a predstavujú minimálny komfort v porovnaní s pomerne vysokými finančnými nákladmi.

Cena takéhoto bývania v zdieľanej izbe s ďalšími nájomníkmi sa pohybuje od 150 € za mesiac, a to v rozlohe maximálne 20 m². Vzhľadom na pomer ceny a kvality bývania je na mieste označiť tento typ služieb ako obchod s chudobou, pretože ľudia v zhoršenej sociálnej situácii jednoducho nemajú na výber. Majitelia komerčných ubytovní si to uvedomujú a preto v takto nastavenom biznise pokračujú aj naďalej.

Príspevok na bývanie

Príspevok na bývanie by mal zraniteľným skupinám obyvateľov a nízkoprijmovým rodinám umožňovať prístup k bývaniu a jeho stabilizáciu. Je určený na úhradu nákladov, ktoré sú spojené s bývaním. Nárokovať si ho môžeme, ak je niektorý člen domácnosti vlastníkom alebo spoluvlastníkom bytu, rodinného domu, nájomcom bytu či rodinného domu alebo nájomcom obytnej miestnosti v zariadení, ktoré je určené na trvalé bývanie alebo býva v byte či rodinnom dome na základe práva doživotného užívania. Nárok vzniká aj v prípade, že domácnosť býva v zariadení podporovaného bývania, zariadení pre seniorov, domove sociálnych služieb alebo špecializovanom zariadení s celoročnou pobytovou formou, v útulku, domove na polceste, zariadení núdzového bývania alebo v krízovom stredisku.

Príspevok na bývanie definuje zákon . Môže byť pridelený len tomu, koho Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny posúdi ako osobu v hmotnej núdzi podľa §2 a §7 tohto zákona.³²³

323 Zákon č. 417/2013 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi.

V roku 2019 bol nárok na príspevok na bývanie priznaný priemerne mesačne 30 228 domácnostiam. Z celkového počtu domácností, resp. príjemcov pomoci v hmotnej núdzi, bol nárok na príspevok na bývanie priznaný 47,8 % domácnostiam.³²⁴

Výška nájomného v sociálnych bytoch bola v roku 2008 upravená, vďaka čomu by aj zraniteľným skupinám obyvateľov mala umožniť prístup k platbe nájomov.³²⁵ Nájomné v sociálnych bytoch je rádovo nižšie ako na komerčnom trhu, avšak aj napriek tomu môže pre niektoré domácnosti znamenať záťaž. Prax ukazuje, že problémom je aj uhradenie kaucie, ktorá môže narásť až do výšky 6-mesačného nájmu. Z uvedeného vyplýva, že je extrémne dôležité vytvoriť efektívny a dostupný mechanizmus – príspevok na bývanie, ktorý by mal byť dostatočne vysoký.

Avšak príspevok na bývanie, ktorý by mohol významne podporiť človeka pri hľadaní nového bývania, je nedostatočný a nie je ľuďom reálne pomôcť pri financovaní bývania. Jeho výška sa pohybuje v rozmedzí od 55,80 € pre jednočlennú rodinu až 89,20 € mesačne pre dvojčlennú rodinu. Vzhľadom na výšku nájomov v Bratislave alebo vo väčších mestách je už na prvý pohľad jasné, že takto nastavená suma nie je človeku vôbec nápomocná.

Takto nízko nastavené sumy nepokrývajú reálne náklady na bývanie pre nízkoprijemové domácnosti. Nezohľadňujú fakt, že vzhľadom na nedostatok mestských nájomných bytov, kde je nájomné priaznivé, sú ľudia nútení hľadať si bývanie na komerčnom trhu. Ak si človek kvôli platbe vysokého nájomného zvýši príjem nad hranicu hmotnej núdze, paradoxne sa zbavuje nároku na príspevok na bývanie.

324 MPSVaR: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2019, Bratislava: MPSVaR, 2020.

325 Opatrenie Ministerstva financií SR č.01/R/2008 o regulácii cien nájmu bytov.

Výška dávok by mala odzrkadľovať realitu na realitnom trhu a dosahovať takú úroveň, aká dokáže eliminovať vylúčenie z bývania. Zahraničná prax ukazuje, že príspevok na bývanie v približnej hodnote 70 % z ceny komerčného nájmu dokáže riziko straty bývania eliminovať.

Prečo je bývanie dôležité – právo na bývanie

Právo na bývanie v sebe zohľadňuje dve základné oblasti. Prvou je humánna – právo človeka na zabezpečenie dôstojného života, s ktorým je spojené aj právo na súkromie, bezpečie a zabezpečenie základných životných potrieb. Druhou oblasťou je jeho vnímanie ako súčasť medzinárodného, ale aj domáceho práva.

Avšak v podmienkach Slovenskej republiky nie je sociálne bývanie legislatívne zjednotené a súčasná právna úprava účinné napĺňanie práva na bývanie nezabezpečuje.

Pre úzko špecifikované znevýhodnené skupiny je otázka bývania zabezpečovaná dočasným ubytovaním v zariadeniach sociálnych služieb na riešenie krízovej intervencie, ktorými sú nocľahárne, útulky, domovy na polceste, zariadenia núdzového bývania alebo aj zariadenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately. To však nie je dlhodobé riešenie, ide iba o dočasné sanovanie situácie.

Jedným z najzákladnejších krokov ukončovania bezdomovectva je práve získanie udržateľného a bezpečného priestoru na bývanie, kde môže byť človek sám a mať pocit súkromia. Vo Vaguse sme si toho vedomí a preto je táto forma bývania jednou z našich hlavných tém. Primárne sa tomu venujeme v Integračnom programe a projekte Bývanie.

Taktiež sa snažíme pomáhať ľuďom bez domova v získavaní aspoň čiastočne vyhovujúcej formy bývania, prostredníctvom ktorého je človek schopný udržať si zamestnanie, zabezpečiť príjem a zároveň pracovať na zmene svojej sociálnej situácie.

Pocity bezpečia a súkromia sú jednými z prvých pocitov, ktoré cítia ľudia bez domova po získaní bývania. Tešia sa z možnosti po rokoch si uvariť obľúbené jedlo, oprat' si oblečenie v práčke, mať vlastnú posteľ a priestor na uloženie osobných vecí.

Človek si môže nájsť a dlhodobo udržať prácu až p tom, ako je sýty, čistý a oddýchnutý a nemusí všetok svoj časť investovať iba do prežitia do nasledujúceho dňa.

Len ťažko ste schopní denne pracovať, ak si nemáte kde po práci oddýchnuť a poriadne sa vyspať pred nasledujúcim dňom. Až s bývaním je možné získať zamestnanie na trvalý pracovný pomer a aj si ho dlhodobo udržať.

So strechou nad hlavou sa spája ďalšia veľká a dôležitá oblasť, a tou je zdravie. Život na ulici sprevádzajú rôzne zdravotné problémy a komplikácie, ktoré aj v dôsledku dlhu v zdravotnej poisťovni nevedia ľudia bez domova dlhodobo riešiť.

Dobré rodinné vzťahy sú základom spokojného prežívania každého človeka. Súčasťou poradenských procesov bola aj úspešná podpora pri vyhľadávaní rodinných príslušníkov.

Na záver je veľmi dôležité zdôrazniť práve intenzívne individuálne sociálne poradenstvo, ktoré je v celom procese rovnako dôležité ako poskytovanie bývania.

Literatúra

DRÁB, J. – MIKUDOVÁ, J. – BODÁČZOVÁ, M. – Antalová, V.: Práca s ľuďmi bez domova prináša ovocie celej spoločnosti. Bratislava: IEP, 2019.

FEANTSA: ETHOS Typology on Homelessness and Housing Exclusion. Brusel: Feantasa, 2005.

HARTL, P – HARTLOVÁ, H.: Psychologický slovník. Praha: Portál, 2000.

HRADECKÝ, I. – HRADECKÁ, V.: Bezdomovectví – extrémní vyloučení. Praha: Naděje, 1996.

MAREK, J. – STRNAD, A. – HOTOVCOVÁ, L.: Bezdomovectví: v kontextu ambulantních služeb. Praha. Portál, 2012.

MATOUŠEK, O. – KOLÁČKOVÁ, J. – KODYMOVÁ, P.: Sociální práce v praxi. Praha: Portál, 2005.

MDVRR SR: Konceptia štátnej bytovej politiky do roku 2020. Bratislava: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2015.

MPSVaR: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2019, Bratislava: MPSVaR, 2020.

ONDRUŠOVÁ, D. – GERBERY D. a kol.: Ľudia bez domova: príprava a realizácia empirického výskumu, analýza nástrojov prevencie a riešenia bezdomovectva. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2015.

PĚNKAVA P.: Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší. Rigorózná práca. Praha: Filozofická fakulta UK, 2010.

ŠVECOVÁ, A. a kol.: Konceptia sociálnej inklúzie Bratislavského samosprávneho kraja na roky 2020 – 2030. Bratislava: BSK a Prírodovedecká fakulta UK, 2020.

VOORHEES, C. C.W. – SCOTT, R. B. – DOUGLAS, D. P.: The Hidden Costs of Homelessness in Nashville: A Report to the Nashville Metro Homelessness Commission. Nashville: Vanderbilt University, 2009.

Právne normy:

Zákon č. 443/2010 Z.z. o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní.

Zákon č. 417/2013 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi.

Opatrenie Ministerstva financií SR č.01/R/2008 o regulácii cien nájmu bytov.

**ZO ŽIVOTA CHUDOBY
(REPORTÁŽNY POHĽAD
NA CHUDOBU)**

Fotografia 11 – Detská radosť a vzájomnosť (autorka: Paula Kentošová)

Kde Rómovia nie sú súčasťou problému, ale jeho riešenia³²⁶

Zuzana Kepplová, spisovateľka a komentátorka

Abstract:

In this report, the author looks at the issue of multiple disadvantages. The district of Rimavská Sobota suffers from long-term high unemployment, which is due to the breakdown of the economic model after the revolution in 1989. This area has benefited significantly from agriculture and related production, where the Hungarian-speaking Roma have also found work. At present, it is they who are severely affected by a situation aptly described by one of the respondents as “They don’t want Hungarians in northern Slovakia and they don’t want Roma anywhere”. Some hope is offered by an organization bringing together Roma mayors who support and exchange experiences. Within Slovakia, political units where the “Roma rule themselves” are rarely highlighted. In the second part of the article, the author lets respondents talk about their experiences so that the reader has the most accurate testimony of their life in southern Gemer, in a village a few kilometres from the Hungarian border.

Maďarov na severe nechcú a Rómov nikde nechcú, opisujú ľudia z Martinovej.

Pani Johanna vyjde z domu a vedie deti hore príjazdovou ces-

326 Článok vznikol v spolupráci s MEMO 98 a Transitions v rámci programu na podporu žurnalistiky zameranej na riešenia (Solutions Journalism). Pozri: KEPPLOVÁ, Z.: Kde Rómovia nie sú súčasťou problému, ale jeho riešenia. Bratislava: Denník SME, 2021.

tou na zastávku autobusu, ktorý ich odvezie do školy v susednej obci Jesenské. Je stále tma a v Martinovej nesvietia lampy. Pod nohy si zvykne svietiť mobilom či baterkou.

Pre spreneveru, ktorú spáchala bývalá účtovníčka, bola obec na juhu Gemera niekoľko rokov zadlžená. Leží v okrese Rimavská Sobota, kde je najvyššia dlhodobá nezamestnanosť, ale nemohla získať žiadne prostriedky od štátu na rozvoj. Skončili by u exekútora.

Preto začal starosta Eugen Radič s projektmi cez občianske združenie. To bolo v roku 2010.

O štyri roky neskôr v susedných Radnovciach zomrela jednému z obyvateľov manželka a zopár dní nato dcérka z prvého manželstva.

Starosta Aladár Bari sa obzeral po pomoci pre chudobnú desaťčlennú rodinu, a tak začal so zbierkou priamo v obci. Nezamestnanosť tu v roku 2014 bola 96-percentná, práve bolo pred sociálnymi dávkami, a tak niektorí mohli prispieť 50 centmi, iní dali zopár eur.

Nazbierali okolo 300 eur, za ktoré nakúpili potraviny, oblečenie a zvyšok bol príspevok na pohreb.

„Videl som vtedy, že ľudia si chcú pomáhať. A keď sa obyčajní ľudia v dedine vedeli dať dokopy, tak starostovia si prečo nevedia sadnúť za jeden stôl, aby spolupracovali?“
povedal starosta Bari.

Vybral sa za Štefanom Vavrekom, ktorý bol vtedy starostom v neďalekej Rimavskej Seči a neskôr aj poslancom Národnej rady za Most-Híd, a potom za Csabom Horváthom, ktorý pracoval u primátora v Rimavskej Sobote. Založili spolok starostov, kam neskôr pribrali aj Eugena Radiča z Martinovej a starostov Cako-

va, Barce, Janíc, Gortvy a Kesoviec.

Všetko sú to maličké obce len zopár kilometrov od maďarských hraníc. Spája ich to, že majú rómskych starostov, obyvatelia sú Slováci, Maďari a Rómovia. V Janiciach tvoria Rómovia podľa Atlasu rómskych komunít 80 percent obyvateľov, v Radnovciach už žijú výlučne Rómovia hovoriaci po maďarsky.

Toto je poľnohospodársky juh Gemera, odlišný od kedysi bannického severu. Oblasť, ktorá je na okraji nielen na mape.

Po zániku družstiev a časti potravinárskej výroby akoby vypadla z politických predstáv o budúcnosti krajiny a ľudia tu stále žijú s problémami, ktoré sa objavili niekedy začiatkom 90. rokov.

Takýmto nákladom spolok starostov nepohne. Ale dokáže urobiť aspoň niečo. Pretože táto oblasť nevymiera ako iné kúty postihnuté stratou práce a teda aj akéhosi rámca pre život. Rómovia tu nie sú súčasťou problému, ale naopak jeho riešenia.

Postupne sa im podarilo obnoviť komunitné centrum a kultúrny dom v Barci, postaviť sociálne bývanie pre dvanásť rodín v Kesovciach aj v Cakove. V Cakove zriadili aj občiansku hliadku a postavili škôlku, v Martinovej opravili obecny dom, v Radnovciach zriadili hliadku a postavili byty pre tridsať rodín, rozšírili základnú školu a postavili novú škôlku.

Nazývajú sa Spoločnými silami za rozkvet Gemera.

A dali to dokopy

„V 2014 som vyhral voľby a o rok nato som zistil, že rómski starostovia nedržia spolu. Nedržia si kontakty navzájom, každý si ide vlastnou cestou, nie je tam žiadna sila. Tak mi napadlo, či by som to nevedel nejako zorganizovať,“
spomína Aladár Bari na svoju motiváciu.

Na stretnutie do budovy obecného úradu v Radnovciach vtedy pozval starostov z okolitých obcí. Kde sa nedalo spolupracovať so starostami, pridali sa postupne občianske združenia.

„Dáme sa dokopy a skúsime zabojskovať. Keď niekto potreboval materskú škôlku, išli sme siedmi starostovia. Keď niekto potreboval sociálne byty alebo základnú školu, alebo prístupovú cestu vyasfaltovať, všetci sme skúšali zalobovať, aby daná obec dostala dotáciu a vedela sa pohnúť ďalej,“ vysvetľuje.

„Čakovať teraz nevie dokončiť škôlku. Ale vieme o tom všetci, aj združenia. A keď sa dozvieme o nejakej výzve či možnosti, skade by sa dalo, okamžite sa mu ozývame alebo sa zídeme a ten kolobeh sa naštartuje. Alebo cez sociálne siete za desať minút sa vieme dať do konferencie a vieme si odovzdať informácie.“

Rómski lídri sú podľa Bariho rozhádaní a preto často nevedia svojej komunite účinne pomôcť. Každý sa podľa neho cíti ako najväčší šéf a nemá záujem o spoluprácu.

Toto chceli starostovia zo spolku zmeniť, aby si v ťažkých podmienkach Rimavskosobotského okresu dokázali čosi vydojsť pre obce so zopár stovkami obyvateľov. Najmenšia Martinová má dvesto ľudí, najväčšie Radnovce takmer tisíc.

Tak, ako bola Martinová načas odpojená od elektriny, kým sa upravila situácia s dlhmi, sú aj ďalšie obce odpojené od sietí. Kanalizáciu a vodovod nahrádzajú žumpy a studne s úžitkovou vodou, do domácností sa kupuje balená voda, školy používajú dvadsaťlitrové barely.

Najbližšia rýchlostná cesta sa končí v Lučenci. Najbližšie veľké mesto je maďarský Miskolc, kam niektorí dochádzajú za prácou.

Ako zohnať robotu

V okolí Rimavskej Soboty je dlhodobá najvyššia miera nezamestnanosti na Slovensku s veľkým podielom tej dlhodobej.

Podľa akčného plánu rozvoja okresu z roku 2016 je až 71 percent uchádzačov o zamestnanie bez práce dlhšie ako rok a až 44 percent dlhšie ako štyri roky. Viac ako polovica evidovaných nezamestnaných je bez vzdelania či s ukončeným iba základným vzdelaním.

Starostovia v združení Spoločnými silami za rozkvet Gemera sa snažia oslovovať zamestnávateľov a dohadzovať zamestnancov zo svojich obcí. Zohnali takto podnikateľov, ktorí hľadali murárov, pomocnú pracovnú silu či predavačky. A ponúkli im ľudí, ktorí mali certifikát, strednú školu, výučný list.

„Takto sa nám podarilo zamestnať niekoľko ľudí, ktorí chodia do Rimavskej Soboty, do Jesenského, do Tornale robiť. Alebo do fabriky Bosch v Miskolci,“ hovorí starosta Martinovej Eugen Radič.

Ľudia vstávajú o tretej, aby o štvrtej mohli ísť na podnikový autobus a o šiestej už pracovali. Počas prvej vlny šírenia koronavírusu o prácu prišli, ale fabrika ich čoskoro začala opäť najímať.

Zväčša sa starostovia usilovali oslovovať zamestnávateľov v okolí, aby nebolo náročné dochádzať do práce.

S dochádzkou mali dlhodobá nezamestnaní problém už na školeniach, ktoré organizoval miestny úrad práce. Kto neprišiel, toho úradníci vyškrtli z evidencie nezamestnaných, čo znamenalo stratu dávok.

„Cena lístka na autobus do Rimavskej Soboty, aj nejakú stravu si musí kúpiť, čo je dokopy sedem, osem eur, z toho by človek doma navaril pre celú rodinu,“ vysvetľuje Radič, že dochádzanie na školenia je záťažou pre peňaženky.

Napokon sa starostom podarilo presvedčiť úrady, aby robili školenia priamo v obciach.

*„Veľakrát sa stalo, že ja osobne som volal na inzerát,“ hovorí ďalej Bari o starostiach s hľadaním práce.
„Prišli za mnou, starosta, skús tam zavolať, lebo keď bude treba po slovensky hovoriť, my pokecáme, ale nie je to stopercentné.
Zavolať som. A prvá otázka bola: a sú to Rómovia?
Vravím: áno. Tak ďakujem, nemáme voľné miesto. Aj také sa stalo, že neprekážalo, že je Róm, ale prekážalo, že je Maďar.“*

Nezamestnaní zostávajú pracovať v obci v systéme aktívnych prác. Za 64 eur mesačne musia pravidelne odrobiť prácu pre obec.

Starosta Martinovej Radič však hovorí, že tento systém skôr zväzuje ako motivuje. Nízky zárobok a nemožnosť vyjsť za prácou sa ukazuje ako problém.

On ľuďom radšej umožní ísť robiť, hoci aj načierno, alebo vycestovať za robotou. Nedíva sa len na jedného nezamestnaného, ktorý si má splniť úlohu, ale na rozpočet celej rodiny, ktorá má vyjsť z dávok a zárobkov.

Zamestnať ľudí môže aj na projekty pre obec, ktorá je tu najväčším zamestnávateľom. Za túto prácu dostanú ľudia minimálnu mzdu, ale môžu tak robiť iba raz.

Často Radič zamestná prednostne staršie ženy, ktoré majú najväčší problém nájsť si prácu. Starosta vysvetľuje, že je to dané

aj zvyklosťami komunity.

Práve staršia generácia si zvykla na model, že ženy patria do domu, a výhrady prídu, už keď sa zamestnajú hoci len v susednej obci. Dochádzať musia pod dohľadom mužského príbuzného.

Toto sa časom mení, mladší a vzdelanejší už netlačia na zvyklosti a nedbajú – ako napríklad aj starosta Radič – že jeho žena má vodičský preukaz a pracuje pri pokladni v supermarkete v okresnom meste. Prípadne ako dcéra pani Johanny, ktorá robí v Nitre v automobilke, či ako dcéra pána Ladislava, tiež z Martinovej, ktorá je opatrovateľkou v Rakúsku.

Za prácou a potom preč

Ďalej odchádzajú za prácou najmä muži. Na murárske práce alebo do fabriek. Keď sa uchytia, nájdu si ubytovanie, zavolajú k sebe rodinu.

Tak aj z Radnoviec odišlo zopár rodín do Rakúska či Nemecka. V obci občas vidno auto s napríklad nemeckou značkou.

„Nevedeli žiť na Slovensku. Jeden je murár, druhý robí vo fabrike pri páse a jeho manželka upratuje. V Rakúsku si robotu našli, tu si nevedeli,“ hovorí starosta Bari.

Aj v iných prípadoch hovoria príbuzní trpko o skúsenostiach tých, ktorí boli doma nezamestnaní, a inde dokázali obstáť.

Odišiel aj syn pani Jolany z Martinovej. Pre prácu zostal v Rakúsku aj počas prvej vlny šírenia koronavírusu, hoci jeho manželka s deťmi bývajú v neďalekých Pavlovciach.

V Rakúsku nie je maďarčina problémom, ako je to na Slovensku, tvrdí Bari. Stačí vraj dobre robiť, prípadne človeku neskôr uhradia aj jazykový kurz.

Kto sa zamestná, hneď sa podľa aktivistu Csabu Horvátha pozdvihne.

„Už si prerobia domček, vymenia okná, dvere, majú novú strechu, urobia prístavbu k domu... život sa im zmení k lepšiemu,“
hovorí, čo spozoroval v obciach s vysokou dlhodobou
nezamestnanosťou.

Združenie starostov našlo aj niekoľkých podnikateľov, u ktorých vedia obyvatelia ich obcí nakúpiť na splátky a bez úrokov stavebný materiál. Buď v Radnovciach, alebo aj v Rimavskej Sobote.

Podľa Bariho môžu takto nakupovať len zamestnaní, ktorí sa snažia.

Hrhov sa nekoná

Starostovia majú v pláne aj vytvorenie sociálnych podnikov pri svojich obciach.

„Schéma je, že v jednej obci by sa vyrábali briкеты, v druhej piecky, v tretej pestovala zelenina, v štvrtej chovali sliepky na vajíčka, vyrábali cestoviny...“ hovorí Bari. V Radnovciach si už výrobu piecok skúsili. Radič dodáva, že v Martinovej majú skúsenosť s výrobou brikiet, potrebovali by však prostriedky na nákup strojov.

Obecné projekty sa na rozdiel od tých, ktoré iniciujú aktéri zvonka, osvedčili. Či už išlo o pestovanie zemiakov z iniciatívy nemeckej cirkevnej organizácie, ktoré skončili v hrnci a nie na poli, alebo o rozširovanie chovu zvierat, ktoré mali chovatelia namnožiť a posunúť ďalej.

Takéto snahy podľa Radiča aj bývalého poslanca Vavreka ne-

prežijú projektové obdobie. Starostovia však na rozdiel od iniciatív zvonka ostávajú v obci a na podnik dohliadajú, čo sa ukazuje ako dôležitá podmienka na udržanie práce.

Na výhradu, že v Spišskom Hrhove, výkladnej skrini práce s nezamestnanou komunitou s podielom rómskeho obyvateľstva, sa obecné podniky rozbehnúť podarilo, hovoria, že tento prípad je napriek školeniam a konzultáciám neprenosný.

Starostovia z Gemera boli v kontakte s Vladimírom Ledeckým, viacnásobným starostom Hrhova a ešte nedávno prvým tajomníkom na novom ministerstve investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie, s ktorým plán obecných sociálnych podnikov aj vypracovali. No upozorňujú, že spišská obec mala počiatočný kapitál, navyše sa práve tadial' ťahala diaľnica a obec tak dostala zákazky.

To bolo podmienkou na úspešný rozjazd, ktorý sa podľa nich nedá jednoducho zopakovať na inom mieste.

Za najdôležitejšiu podmienku na zlepšenie situácie preto starostovia nepovažujú ani prácu pre obec či sociálne podniky, ale – neprekvapivo – veľkého zamestnávateľa v regióne.

„V každej obci bol štátny majetok, družstvo... polovica obce robila tam a druhá dochádzala do Rimavskej Soboty do cukrovaru, do Ríza alebo do pivovaru. Teraz nemáte cukrovar, pivovar ani štátne majetky, nič už v tejto lokalite,“ hovorí Bari.

Na zánik podnikov v okolí Martinovej si spomínajú päťdesiatnici Iveta a Imre. Najprv vraj popadali ploty a na pozemky družstiev začali chodiť ľudia po železo.

Iveta aj Imre pracovali na družstvách a od 90. rokov sú bez stálej práce. Šťasti pracujú príležitostne – pre obec, ako pani Iveta – alebo skúšajú za prácou dochádzať do potravinárskych podni-

kov, ktoré v okrese pretrvali – ako pán Imre.

Situáciu, ktorá nastala po roku 1989 a pre obyvateľov sa nezlepšila celých ďalších tridsať rokov, hodnotí akčný plán takto: *„Predchádzajúca orientácia stredú a juhu okresu na poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel, ktoré v procese transformácie zaznamenali výrazný pokles, spôsobili, že Rimavská Sobota sa zaradila medzi okresy s nevhodnou odvetvovou štruktúrou, ktorá sa v súčasnosti bez zásadných systémových opatrení a legislatívnych zmien nedá napraviť.“*

V okrese Rimavská Sobota je tak od sociálnych dávok závislých 18 percent obyvateľov. Starosta Radič si zároveň všimol, že keď ľudia prišli o robotu, pribudlo neznášanlivosti. Kde je horšia sociálna situácia, obyvateľstvu s menšinovými prívlastkami sa darí horšie.

Spolu s riešením dlhodobej nezamestnanosti a neexistujúcej či schátratej infraštruktúry teda starostovia riešia aj problém viacnásobného znevýhodnenia. Pán Ladislav z Martinovej to pomenoval takto: *„Maďarov na severe nechcú a Rómov nikde nechcú.“*

Spoločnými silami za rozkvet

Tu na juhu má pozorovateľ pocit, že štátna hranica sa rozpúšťa pozvoľna a krajiny sa prestupujú, vpíjajú jedna do druhej. Alebo inak: tu na juhu Gemera je Uhorsko stále živé, v okresnom meste Rimavská Sobota stoja na námestiach sochy maďarských básnikov a Matica slovenská si značkuje územie bustami slovenských dejateľov.

A zároveň, kráčajúc povedľa bývalého poslanca a ex-starostu Rimavskej Seče Štefana Vavreka, pred ktorým sa otvárajú bráničky, ľudia usadajú na dvor, zalievajú kávu do skla a rozprávajú,

ako žijú, kráčajúc vedľa neho ulicami Rimavskej Soboty si pozorovateľ musí uvedomiť, že Rómovia tu nemajú ani sochy a ani školy nenesú ich mená.

Pritom budúcnosť tohto regiónu sa bez nich nedá predstaviť. Spolok starostov so staromódnym názvom prináša aspoň dôležitý poznatok, že tu si Rómovia vládnu sami.

A čo Rómovia nemôžu mať nápady? (portréty) ³²⁷

Portréty obyvateľov Martinovej.

Je dôležité byť medzi svojimi

Ladislav (60)

Kto v dnešnom svete cestuje za prácou, musí byť odvážny. Kedysi to ešte išlo, aj v Brezne som bol, aj v Krtíši, hocikde. Do 1987 som robil ako zvérač a potom tu v Rimavskej Sobote v mäsokombináte.

Ale od roku 1996, keď ma prepustili, už som nikde nepracoval.

Akože nepracoval? Pracoval som, tuto na družstve som pomáhal, keď bolo dačo treba. Zemiaky posadiť alebo iné. Ale už ani to družstvo nie je.

Potom som pomáhal poľnohospodárom tuto. Načierno. Len tak. Ale tí si už kúpili stroje a čo sme robili, robí teraz stroj. Už nás aj desať rokov nikam nevolajú, nič netreba.

Hore by aj robota bola, ale Maďarov tam nechcú a Rómov nikde nechcú. Aj za robotou som išiel, ale to už nie je ono. Človek chce byť medzi svojimi.

³²⁷ Portréty sú zostavené na základe rozhovorov s obyvateľmi obce Martinová, doplnil ich informáciami a reáliami starosta Eugen „Jankó“ Radič, prekladal Štefan „Pišta“ Vavrek. Pozri: KEPPLOVÁ, Z.: A čo Rómovia nemôžu mať nápady? (portréty). Bratislava: Denník SME, 2021.

Aj sme odrobili, balkóny pozvárali na bytovke, železné konštrukcie zmontovali, traja sme boli, ale ich bolo viac. Ako sme mali nakúpené jedlo, všetko nám pokradli. A komu poviete? Nikto do týchto vecí nezasahuje. Museli sme tam skončiť, peniaze sme už nemali.

Na ubytovni sa všelijakí ľudia zídu. Aj Rumuni, aj Rusi, aj Ukrajinci, aj z rôznych regiónov a človeka berú, kým je v robote, no po robote už nie. A aj by človek chcel byť so svojimi, čosi robiť. Ja do pohostinstva nechodím, na ubytovni sedieť nechcem, tam niektorí popijú a aj sa pobijú, všelijakí sú ľudia.

Vraví sa, že sme rôzni, každý je napokon len človek, každý chce len voľajako žiť, ale nie je to tak. Mne sa žiada byť medzi svojimi. Ja s inými nevychádzam, už len keď sú z inej dediny, už sú to iní ľudia.

Aj už nemám taký vek, že by som do výšok mohol liezť a za robotou cestovať. Doma by som chcel čosi robiť, možno pri cestároch, takú ľahšiu robotu.

Veď ma aj volali jedni známi. Nie do Maďarska, lebo jedna rodina tuto od nás má takú skúsenosť, že ich tam nevyplatili. Do Rakúska pôjdem, už ma čakajú, povedali. Keby nebolo tejto korony, už by som tam bol. U nich by som býval, pokiaľ bude treba, aj robotu majú pre mňa, to sú naši ľudia.

Cigánov nechcú, povedali

Jolana (65)

Keď zomrel otec, odišli sme na čas do Česka, lebo brat nás nechcel v dome. Potom sme sem prišli, to bolo v roku 1977, sestra mi tu bývala, a tak sme prišli s mužom aj s mamou sem bývať, dom sme kúpili, aby bola rodina pospolu.

Po materskej som robila na JRD, na poli, v maštali. Ale keď družstvo zavreli, išla som na sociálku a odvtedy som nerobila.

Ani s mužom som viac nežila, lebo on žil zlým životom. Sama som deti vychovávala. Teraz nás je osem v dome, už sú aj pravnúčatá.

Prácu sme si hľadali tuto v mäsokombináte, ale povedali, že Cigánov nechcú. Dcéra aj v Boschi skúšala, ale tam treba celý deň stáť a ona má koleno operované, už nevládze. A tak sme chodili do Rakúska.

No žobrať sme chodili. Päť aj šesť rokov. Z toho sme dom trochu opravili. Kúpeľňu nám ešte treba prerobiť, strechu opraviť, ale peňazí niet. Syn tiež žobral a hral na ulici, ale ten si tam robotu našiel a teraz čosi robí. Voľajaké nádoby montujú či rozoberajú (montujú klimatizácie do robotníckych unimobuniek – pozn. red.).

Tri týždne je tam, na jeden vždy príde domov a s rodinou je v Pavlovciach. Málo sa vidia, ale aspoň sa vie o nich takto postarať. Vnučke zavolá na telefón, aj mne volal, keď som bola v nemocnici. A prispieva aj nám. Nemôžem sa sťažovať, dobrý je to chlapec, pomáha.

Šesť tried vychodil a dnes nenájdete robotu, ktorú by nevedel robiť. Všetko si na dome sám spravil aj elektriку. No vidíte, a tu sa syn nevedel uplatniť. Nebolo pre neho roboty a jeho synovia tiež nepracujú.

A čo my nemôžeme mať nápady?

Johanna (46)

Mala som 16 rokov, keď som sa vydala a sem sme sa presťahovali. Všetko, čo máme, sme spolu nadobudli. A tak ho čakám.

Keď bol v Nemecku, tak som išla za ním aj s deťmi, do škôl som

ich zapísala, lekárov vybavila, čašníčku som robila. A keď ho previezli do Šace (väznica – pozn. red.), vrátili sme sa sem do domu.

Na začiatku sme si na dom vzali úver, no potom sme obaja stratili prácu. A tak on chodil von robiť, vtedy sme nežobrali.

V osemdesiatych rokoch sme robili v maštali tu neďaleko a potom prišla demokracia a odvtedy som na sociálke. Čo sme robili, no krištál' sme začali vozit' z Rimavskej Soboty do Nemecka.

Akože ako nám to napadlo? A čo Rómovia nemôžu mať nápad? Niekedy nám ho zabavili na hraniciach, auto sme upravili, aby sme ho lepšie skryli. Tam sme to popredávali, keď sa dalo. Že ako? A musím všetko povedať?

Potom som aj musela ísť žobrať. Keď už to musím povedať, všetko musím vravieť? Načo vám to bude? Ale my sme nespávali v aute ako iní. V Grazi je Caritas, ubytovne majú pre mužov a ženy, tam sa dalo umyť. Lebo keď v aute aj týždeň či dva prespávate, policajti vás ľahko zacítia a vedia, že si nejaké peniaze nesiete. A keď pôjdete nakupovať do Rimavskej, zastavia vás, čosi nájdu, hrdzu na kapote či odrané gumeny a pokutu vyberú. Lebo vedia, že máte.

Tak som chodila, ale len so švagrom, s iným by ma nepustili. Ale už to nerobím, ani to už nešlo v poslednej dobe. Už tam bolo veľa ľudí, aj Rumuni, aj Bulhari, všetci.

Nejako si poradíme, lebo musíme. Dcéra robí v Nitre v automobilke, tá je šikovná, syn je ešte v škole. A veru, keby nemal úlohy cez internet teraz, aj by som to vypla, aspoň tých 15 eur ušetriť.

Mali sme chvíľu aj obchod s mužom, dole v obecnom úrade sme si prenajímali priestor. Ja mám školu ako predavačka. A sused mal krčmu. Predtým tu bol obchod, krčma, chodníky boli opravené, dedina žila. Tak je, pravdu chcem len hovoriť.

Aj to dva či tri roky fungovalo, ale potom chcel každý už len na dlh brať a my sme nemali z čoho nakúpiť tovar. Ľudia zašli do Rimavskej do veľkých obchodov pokúpiť, keď boli dávky, zásoby spravili, aj vrátili, čo komu boli dlžní, tam múku, tam hento, a potom, keď už nemali, u nás chceli zobrať na dlh.

Aj v susedných Hosticiach otvorili obchod a museli zavrieť pre to isté. Viacerí u nás skúsili predávať, ale nešlo to. Teraz občas príde Poliak s mäsom na aute, popredá a ide. Počas korony nechodí. A možno by sa dalo, keby bol obecný obchod, že by nájom platiť nemusel, ale súkromník tu nikdy neotvorí.

Keby som si aj prácu našla, lebo v Kauflande by som mohla na taký čiastočný úväzok robiť, tak spoje nie sú. Za odvoz by som platiť musela a aj tak by som málo zarobila, že by sa mi to neoplatilo.

Čoby som neskúsila. V Kore som robila, tam také lahôdky vyrábajú, knedle, šaláty. V Jure som robila, ťažko som robila a málo zarobila.

V Taurise tiež, ale to bola tiež namáhavá robota, dvanásťhodinové zmeny sú to, debny s párkami sme nosili a salámy z pásu vykladali do prepraviek a tie posúvali. A potom v chladničkách mäso, ruky z toho bolia, šľachy nachladnú, kĺby trpnu, musíte k lekárovi. Muži to aj vydržia, ale nie dlho.

Už som povedala takmer všetko. A pravdu som povedala. Martinová je taká pekná malá obec. Ľudia nekradnú, deti nebehajú, nikto nekričí. Tak je to. A čo bude ďalej? Muž sa mi vráti z väzenia, to bude ďalej. Niečo s nejakou ženskou porobil, ale ja ho čakám. Taká som ja, pravdu vravím.

Najprv spadli ploty

Iveta (52) a Imre (55)

Tu som sa narodila, aj rodičia sú odtiaľto. Tu som neďaleko chodila do školy, do Jesenského a do Rimavskej do Tesly na odbornú, súčiastky do televízorov sme robili, ale škola ma nebavila, po troch rokoch som to nechala, vydala som sa a potom som mala štyri deti.

Nikdy som nerobila, len teraz nedávno ma obec zamestnala, cintorín sme udržiavali.

Muž robil na družstve, ale v roku 1993 prepustili tých, čo neboli odtiaľ z obce. Odvtedy nemal prácu, skúšal v konzervárni, aj vo výrobe lahôdok. Tam prihlášku dali vypísať a potom to rovno pred ním taký vysoký pán potrhal, že Rómov neberú.

My sme do zahraničia nechodili, lebo kým otec žil, o neho sa bolo treba starať. Muž bol raz v Nemecku, na linke nejaké mačacie žrádlo robili, ale ani im nevyplatili, čo slúbili. A ubytovňa stála 300 eur, tri či štyri mesiace vydržali so švagrom a potom sa vrátili.

Všeličo sme skúšali. Keď sa JRD rušili, najprv spadli ploty a decká preliezli dnu. A začali železo vynášať, všade bolo vtedy veľa železa, aj pod zemou, stačilo vykopať. Všetci vtedy vozili železo, aj Rómovia, aj bieli a do zberných dvorov to nosili.

Keď mala obec dlhy, vonku sa nesvietilo, deti sme po tme vypravovali na zastávku. Za starostom sme po večeroch chodili, lebo aj on musel robiť vo fabrike, plat štyri roky nebral. A niektorí sa aj hnevali, že nemôžu zísť hocikedy na obecný úrad, že ho musia doma hľadať. Ale nám starosta pomohol.

My sme elektrinu v dome nemali, potiahli sme od rodičov cez ulicu, starosta nám prispel, aby sme mohli byť legálne nahlásení a zapojení. Aj vodu máme od rodičov, u nás nemáme studňu.

V dedine nie je voda zavedená a čo je v studni, treba prevárať, to je úžitková voda, len čo sa umyjeme a okúpeme. Na pitie nosíme z obchodu balenú.

Ale tu je málo vody v tomto kraji, studňa má desať metrov a voda siaha tak meter a pol. Niekedy treba aj sto metrov vrtať cez íl. Najbližšie je voda zavedená v Seči a v Šimonovciach, že by odtiaľ potiahli, ale to je drahá vec. Možno by sa niečo dalo, nejaké eurofondy... Možno dajakú cisternu priviezť, tak sa to kedysi robilo, nie? Deti chodili po vodu.

Nuž, komunistická strana nám hlas nedala, ale dala nám prácu. Ale zas aj teraz je dobre, veď máme demokraciu.

Literatúra

KEPPLOVÁ, Z.: A čo Rómovia nemôžu mať nápady? (portréty). Bratislava: Denník SME, 2021.

KEPPLOVÁ, Z.: Kde Rómovia nie sú súčasťou problému, ale jeho riešenia. Bratislava: Denník SME, 2021.

UMELECKO-ESEJISTICKÝ POHĚAD NA CHUDOBU

Fotografia 12 – Slovensko 21. storočia I. (autorka: Ema Kassay)

„Nepodobám sa človeku“ – čo sa deje, keď sa deje chudoba

Zuzana Kepplová, spisovateľka a komentátorka

Abstract:

In order for people not affected by intergenerational reproduction of poverty to understand, we would have to talk about this problem more effectively. In this art-oriented essay, the author argues that the description of poverty is always part of an activist's job because it demands change. It considers how to bring the problem of poverty – especially intergenerational poverty – to a wide audience. As part of the discourse of sensitizing readers, she suggests that this type of poverty should be referred to as a state of disease. She is aware of the pitfalls of such a comparison, but at the same time she pursues the goal of provoking indignation in the reader, since the purpose is to touch upon sensitivities in the hope that this topic will move higher in the ranking of social priorities.

„Ukáž sa, zapni si kameru!“
„Nemôžem, nepodobám sa človeku!“

„Keď som bola doma, nikdy som k zubárovi nechodila.“

„A čo bude robiť, keď sa mu pokazia zuby?“
„Nič, bude bez zubov.“

*„Zase tu bola jeho dcéra. V noci prišla a zobrala dedovi
peniaze z peňaženky. Fetáčka.“*

*„Moja mama to určite nebola, to musela byť jej sestra. Mama by to
nikdy neurobila, keď som u deda.“*

„Nemá pas. Nikto z nich nemá pas. Načo?“

*„Toto je môj brat. Ozvala sa mi tá teta, čo si ho zobrala,
či ho chcem vidieť. Mama ho dala na adopciu.
Chcela, aby sa mal dobre.“*

*„Ešte som ho nevidela. Teraz chodia po vyšetreniach.
Či mu niečo je? Vieš, že ani neviem?“*

„Išla do reedukačky. Šibe jej. Je zlá. A vrátila sa, ale stále je zlá.“

„Ty nemáš dobrý pocit zo seba, keď máš nové tenisky?“

*„Tatko došiel z väzenia. Neviem, kde býva. Dedo ho u seba nechce.
Asi v záhradnom domčeku.“*

*„Otcovi sa ozvala spolužiačka, aby išiel do Holandska pracovať.
Chce tam ísť, ale nemá doklady. Stratil ich.“*

*„Zase prestal chodiť do školy. Baba ho tam odvedie ráno,
a on odtiaľ odíde. Radšej chodí po vonku. A čo bude robiť,
keď baba pôjde za to do basy?“*

„Pozná všetky autobusy, celý deň sa vozí po meste.“

*„Mama zomrela. Išla do nemocnice, lebo potratila.
Hrozne sa k nej správali, samotnú ju nechali na sále tlačiť.
šetci boli na ňu zlí, tak odtiaľ ušla. Prišla domov, ľahla si,
krvácala. Tak ju to bolelo, že keď sa maličký len chytil postele,
zjajkla. A všetkým sa ospravedlňovala. Za všetko,
čo kedy urobila.“*

„Prečo človek vyzerá taký starý, keď zomrie, aj keď nie je starý?“

*„Rytmus bol v Pentagone točiť klip. Je tam aj môj ujo,
aha, tuto prešiel. Pustím to ešte raz.“*

Ako liečiť chudobu

Aby ľudia, ktorých sa medzigeneračná reprodukcia chudoby (zjednodušene, ale nesprávne býva označovaná aj ako dedičná chudoba) netýka, porozumeli, museli by sme o tomto probléme hovoriť účinnejšie. Nie ako o ekonomickej situácii či sociálnom postihu, ale nejako pôsobivejšie. Možno ako o chorobe. O spoločenskom neduhu, ktorý treba „liečiť“.³²⁸

Čo sa deje, keď sa deje chudoba

Keď sa francúzsky románopisec Émile Zola začal vo svojich románoch venovať parížskej chudobe, skúmal ju na príbehoch

328 BABINČÁK, P. – KAČMAROVÁ, M. (eds.): Psychologické príčiny a psychologické dôsledky chudoby – výskumné zistenia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2021.

rodín. Študoval ju z pohľadu rodinného lekára, ktorý sa díva, ako sa nemoc prejavuje, ako deformuje telá aj duše, napáda okolie, vzťahy a prenáša sa naprieč generáciami. V tej dobe sa azda aj predpokladalo, že je to niečo medzi pohlavnou chorobou a alkoholizmom, dedičné aj nákazlivé. Akási patológia celých vrstiev obyvateľstva.

To je pohľad založený na štitivom a prezieravom prístupe strednej vrstvy. Ale aj na hanbe meštiačok dívajúcich sa na predávajúce sa ženy a opitých mužov. Na ich snahe o rozšírenie spásy v podobe hygieny, zdravia, vzdelanosti, výchovy a mravnosti. S cieľom zmeniť pomery v spoločnosti.

Pretože „tamto“ nie je nikoho kultúra. Ako keď dnes počúvame o ľuďoch z osád a štvrtí, ktoré sú podobné latinskoamerickým slumom, že je to ich kultúra, že to tak chcú a skonsumujú každú pomoc, aby znovu zapadli do stavu rozbahnených vozoviek, vybitých okien, navršných odpadkov a pokazených zubov.

Pritom sme sa v procese transformácie zo štátneho socializmu naučili užitočný pojem – naučená bezmocnosť³²⁹. Ako stav mysle celej populácie, ktorý dobre vystihuje osudovosť istého spôsobu života, jeho prijatie za vlastnú identitu a napokon aj bránenie tohto spôsobu života pred zásahmi zvonka.

Stredná trieda sa zatiaľ posunula v prijatí terapeutického slovníka. Rozumie poruchám pozornosti, vzťahovým väzbám a ich narušeniu, vyhoreniu a následnej nemohúcnosti, depresii aj apatii. Práve cez tento slovník, skôr ako cez ekonomické termíny a pojmy sociálneho vylúčenia, je azda možné znovu opísať to, čo sa deje, keď sa deje chudoba.³³⁰

329 SELIGMAN, M. E.P. – MAIER, S. F.: Failure to escape traumatic shock. In: *Journal of Experimental Psychology*. 1967; 74: 1–9.

330 KUSÁ, Z. a kol.: *Tieňová správa o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike*. Bratislava: Slovenská sieť proti chudobe, 2012.

Bez možnosti výberu

Projekty venujúce sa ranému detstvu dobre popisujú vznik „chudobnej mysle“, pričom miera na zmenu situácie cielením na deti z tzv. málo podnetného prostredia. Chudoba ale nie je o deficite podnetov. Zlá strava, bolesť zo zanedbaného zdravia, drogy potláčajúce bolesť, tvrdá práca či jej nedostatok poskytujú dosť podnetov.

Ide skôr o zánik možností, výberu. V 90-tych rokoch sme sa predsa naučili, že naša dôstojnosť je konštruovaná možnosťou výberu. Tým, že si neustále volíme z možností. Či už sú to jogurty na regáli, programy v televízii, školy, práca, priatelia či partneri. Neustále si volíme a uskutočňujeme tak tvorbu seba samých. Toto je to, čo chudoba neumožňuje. Je to radikálny nedostatok možností a schopností vybrať si.

Z pohľadu strednej triedy tak chudobní prichádzajú o časť svojej ľudskosti. Sú vedení nedostatkom, vlastnými slabosťami a napokon aj závislosťami. Nielen od návykových látok, ale tiež od platieb od štátu či milodarov.

Pričom na nich neustále kladieme nárok, aby si zvolili lepšie. Aby začali robiť rozhodnutia, ktoré ich privedú na cestu počestnejšieho bytia. Čo je rada validná asi tak, ako keď človeku s diagnostikovanou depresiou poradíme, aby si zacvičil a niečo pekné si kúpil. Depresívny človek nie je smutný, je chemicky iný a zmena je náročná.³³¹ Podobne by sme sa na chudobných ľudí mohli dívať ako na tých, čo sú postihnutí chudobou.

Nie je to ich kultúra, ako choroba nie je ničia povaha, nedá sa povedať, že „je taký, je taká“. Tak, ako ľudia chorí, aj chudobní sa za svoj stav hanbia. Vyhýbajú sa miestam, kde je ich stav na prekážku. Môžu to byť aj nemocnice, lekári, školy či úrady, ale aj

331 MZSR: Depresívna epizóda – diagnosticko-liečebný štandard, Bratislava: MZ SR, 2020.

verejné priestranstvá, ulice či štvrte. Cítia hanbu, pretože v prenesenom význame nemajú ľudskú podobu (dôstojnosť).

Chudobu ešte dokážeme vnímať ako tragédiu, keď sa zjavuje v podobe staršieho človeka či osamelého rodiča. Ide o náhlu a neprimeranú zmenu statusu, pričom možno odkázať na lepšie časy či nápravu, ak sa tomuto človeku či skupine poskytne primeraná pomoc. Niečo iné je medzigeneračná reprodukcia chudoby³³² (zjednodušene, ale nesprávne býva označovaná aj ako dedičná chudoba), ktorá viditeľne mení telá, vzorce správania a lepšie časy sú jej príliš vzdialené na to, aby sa na ne dalo odkázať.

Nejde o akúsi schudobnenú šľachtu, ktorá napriek momentálnemu statusu nesie hrdosť svojej triedy, ale o stabilne zdecimovanú skupinu.

Zmena si prosí účinnejší jazyk

Napriek množstvu diskurzívnej energie, ktorú minie stredná trieda na sebadiagnostiku, len málo z týchto nadobudnutých nástrojov používa na porozumenie chudobe a chudobných. Napríklad otázky stravovania a vplyvu potravy na náladu, návyky, formovanie tela aj povahy by nám mohli priblížiť, ako sa zvnútra menia ľudia, ktorí dlhodobo jedia nekvalitnú a nevyváženú stravu.

Ako ich formuje práca, ktorú robia, či jej nedostatok.

Diskurz okolo sebavnímania by nám zase mohol byť nápomocný pri chápaní, aký vzťah si chudobní budujú k sebe samým, odkiaľ čerpajú sebahodnotu, či vyhľadávajú nie sebavyjadrenie a sebapotvrdenie, ale naopak rozptýlenie, otupenie pozornosti, únik od seba. Aké stratégie si vypracovali, aby zvládli vedomie svojho postavenia, ktoré je častokrát bez šance na zlepšenie. Ve-

332 BODNÁROVÁ, B. a kol.: Medzigeneračná reprodukcia chudoby. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2005.

die ich to k hazardu, k riskantnému správaniu či k hlbokej apatii rozbitej sledovaním rýchlo sa meniacich vnemov?

Toto všetko sú vedomosti, ktoré o chudobe máme, vieme ich získať. Mohli by nám pomôcť tlmočiť chudobu účinnejšie a plastickejšie, ako apel nielen na abstraktnú rovnosť, ale ako žiadosť o odstránenie utrpenia, poníženia a ubitosti, neschopnosti zmeniť svoj údel.

Opísanie chudoby je vždy aj aktivistickou prácou, pretože si žiada zmenu. A zmena potrebuje jazyk, ktorý ide ďaleko za konštatovanie faktov, kanálmi súcitu sa cez zmysly dostáva k pochopeniu neudržateľnosti stavu, ktorý v podmienkach našej spoločnosti nie je ničím iným ako chorobou. Ktorú treba liečiť.

Literatúra

BABINČÁK, P. – KAČMAROVÁ, M. (eds.): Psychologické príčiny a psychologické dôsledky chudoby – výskumné zistenia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2021.

BODNÁROVÁ, B. a kol.: Medzigeneračná reprodukcia chudoby. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2005.

KUSÁ, Z. a kol.: Tieňová správa o chudobe a sociálnom vylúčení v Slovenskej republike. Bratislava: Slovenská sieť proti chudobe, 2012.

MZSR: Depresívna epizóda – diagnosticko-liečebný štandard, Bratislava: MZ SR, 2020.

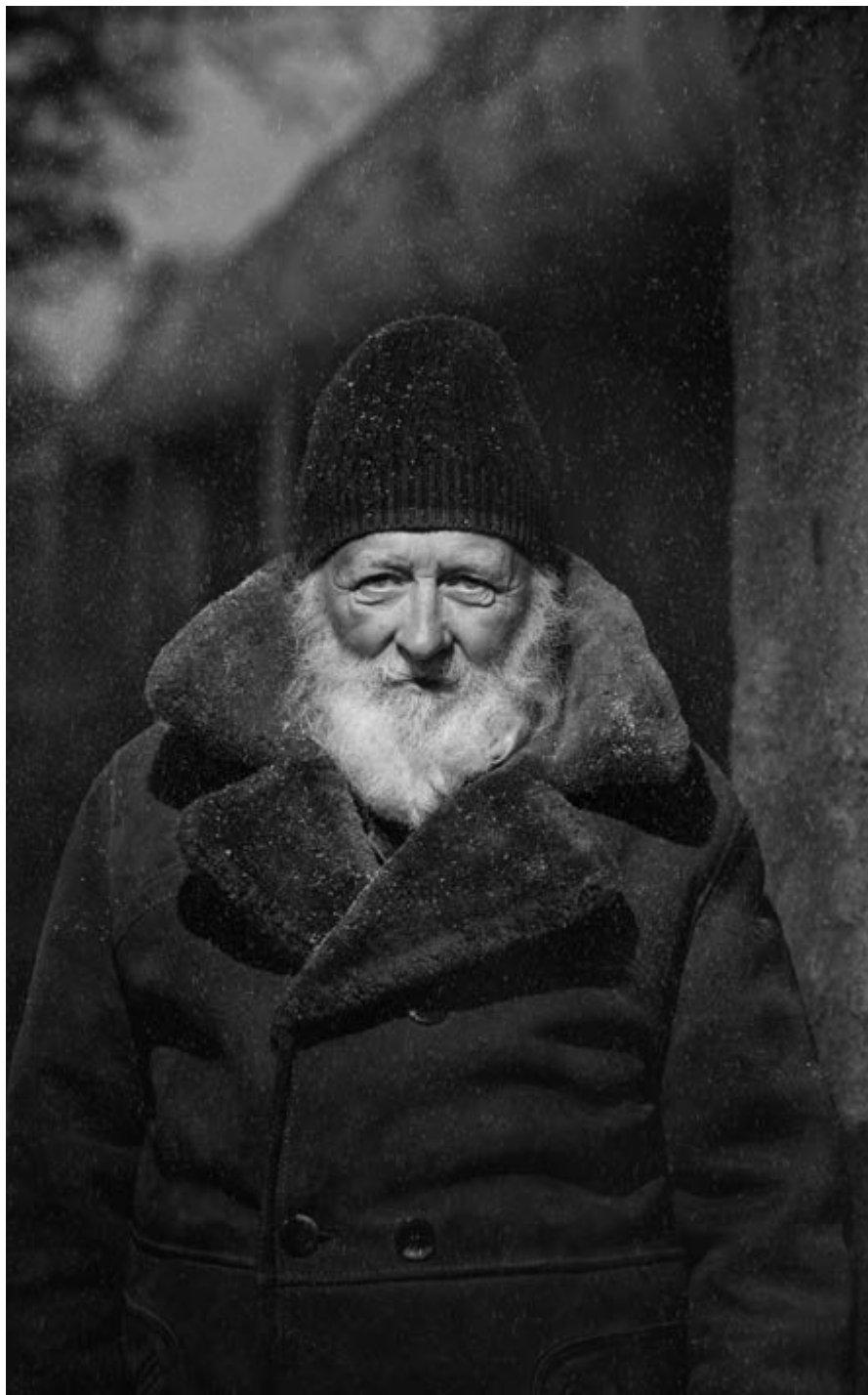
SELIGMAN, M. E.P. – MAIER, S. F.: Failure to escape traumatic shock. In: Journal of Experimental Psychology. 1967; 74: 1 – 9.

„Je pre mňa nepochopiteľné, že ako ľudstvo dokážeme lietať do vesmíru, vyvinúť tie najsofistikovanejšie materiály, analyzovať ľudský genóm, ale nevieme jedno – odstrániť zo života pracujúcich chudobu a prestať využívať a zneužívať jeden druhého.“

Milan Kuruc

**VIZUÁLNY POHĽAD
NA CHUDOBU NIEKEDY
POVIE (BOLÍ) VIAC
AKO TEXTY A GRAFY**

(obrazová príloha)

Fotografia 13 – Muž bez domova I. (autor: Tomáš Halász)

„21. storočie“ na Slovensku pohľadom fotografov

Julián Bosák, Tomáš Halász a Paula Kentošová

Fotografia 14 – Pohľad (autor: Julián Bosák)

Fotografia 15 – Prvý sneh (autorka: Paula Kentošová)

Fotografia 16 – Nežobri! (autor: Julián Bosák)

Fotografia 17 – Dieta na pláži (autor: Julián Bosák)

Fotografia 18 – Pohľad z okna (autor: Julián Bosák)

Fotografia 19 – Matka s dietatom (autor: Julián Bosák)

Fotografia 20 – Detská radosť I. (autorka: Paula Kentošová)

Fotografia 21 – Detská radosť II. (autorka: Paula Kentošová)

Fotografia 22 – Detská radosť III. (autorka: Paula Kentošová)

Fotografia 23 – Mačiatko (autorka: Paula Kentošová)

Fotografia 24 – Domov, či smetisko?! (autorka: Ema Kassay)

Fotografija 25 – Slovensko 21. storočja II. (autorka: Ema Kassay)

Fotografia 26 – Deti 21. storočia I. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 27 – Deti 21. storočia II. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 28 – Deti 21. storočia III. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 29 – Deti 21. storočia IV. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 30 – Deti 21. storočia V. (autor: Julián Bosák)

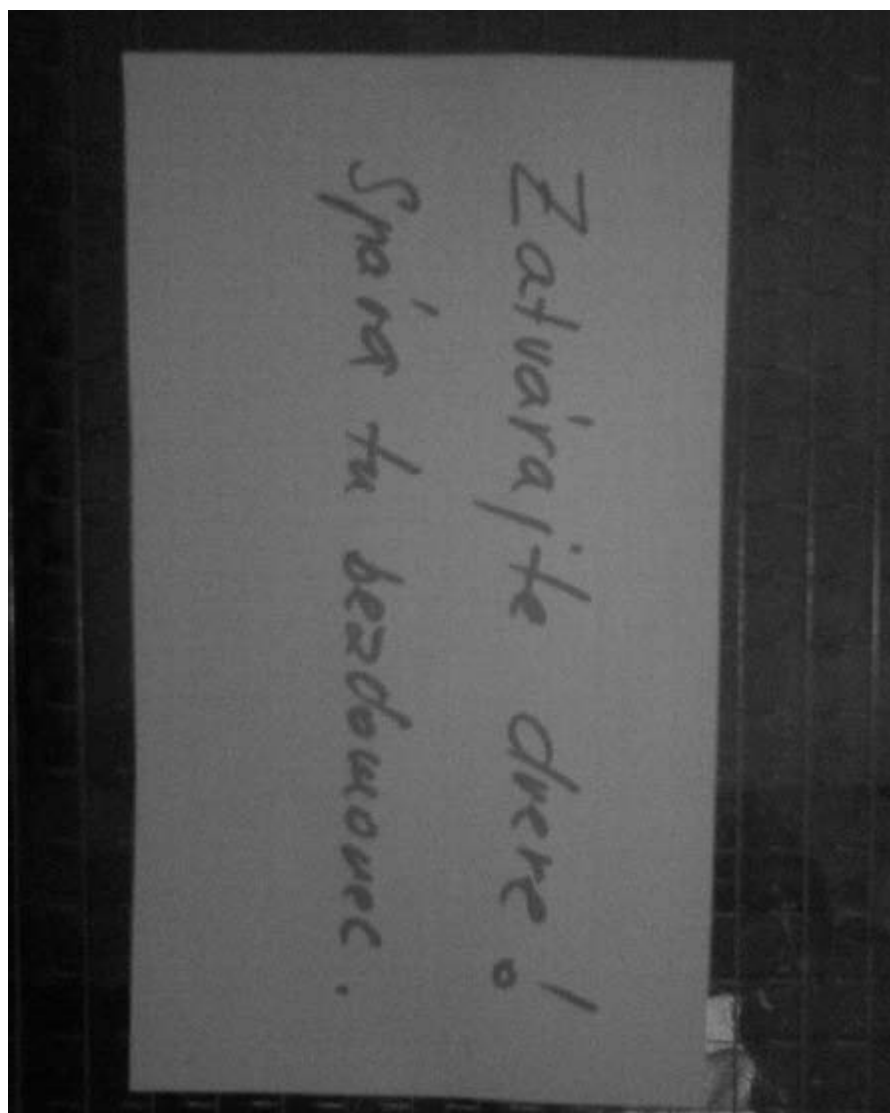
Fotografia 31 – Relax v parku? (autor: Julián Bosák)

Fotografia 32 – Rukojemník? (autor: Julián Bosák)

Fotografia 33 – Férové šance? (autor: Julián Bosák)

Fotografija 34 – Zatvárajte dvere! (autor: Julián Bosák)

Fotografia 35 – Trh rozhodol! (autor: Julián Bosák)

Fotografia 36 – Nerovnosť v uliciach (autor: Julián Bosák)

Fotografia 37 – Muž bez domova II. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 38 – Žena bez domova I. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 39 – Muž bez domova III.. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 40 – Muž bez domova IV. (autor: Julián Bosák)

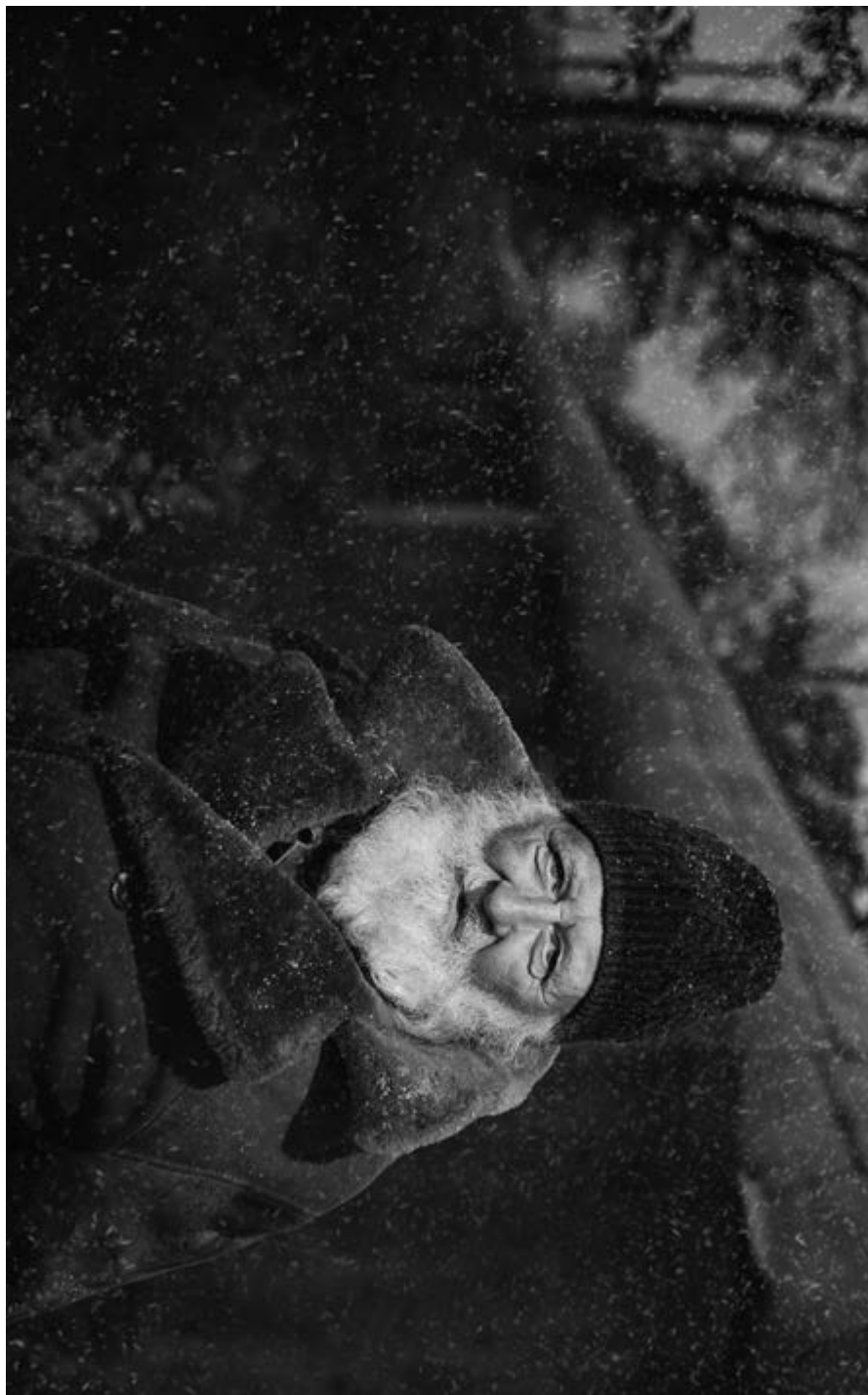
Fotografia 41 – Muž bez domova V. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 42 – Muž bez domova VI. (autor: Julián Bosák)

Fotografia 43 – Žena bez domova II. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 44 – Muž bez domova VII. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 45 – Žena bez domova III. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 46 – Muž bez domova VIII. (autor: Tomáš Halász)

Fotografia 47 – Problém (autor: Julián Bosák)

Fotografia 48 – Žijeme? (autor: Julián Bosák)

Fotografia 49 – Antropocén II. (autor: Julián Bosák)

Profily autorov:

Mgr. Petra Červená vyštudovala sociálnu prácu a od roku 2011 pracuje s ľuďmi bez domova. Začínala počas štúdia v programe Streetwork a bola súčasťou tímu, ktorý rozbiehal terénnu sociálnu prácu pod OZ Vagus pri jeho vzniku. Po ukončení štúdia rozbiehala spolu s tímom novovzniknuté denné centrum pre ľudí bez domova Domec, v ktorom sa po dvoch rokoch na pozícii sociálnej pracovníčky stala koordinátorkou. Od roku 2019 je na pozícii programovej riaditeľky a zodpovedá za prácu s ľuďmi bez domova v troch programoch Streetwork – terénna sociálna práca, Domec – nízkoprahové denné centrum a Medzimiesto – integračný program. Od roku 2011 absolvovala množstvo vzdelávaní zameraných na cieľovú skupinu ľudí bez domova a v roku 2020 vyučovala predmet Práca s ľuďmi bez domova na PdF UK v odbore Sociálna práca.

Ing. PhDr. Peter Daubner je politológ, politický filozof a ekonóm. V súčasnosti pôsobí vo funkcii štátneho radcu pre európske záležitosti v Kancelárii Národnej rady SR a na Filozofickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Špecializuje sa na neo- a post-marxistickú politickú a sociálnu filozofiu, environmentálne myslenie, marxistickú ekonómiu kapitalizmu, teórie demokracie, zahraničnú a bezpečnostnú politiku EÚ a teórie medzinárodných vzťahov. Je spoluautorom vedeckej monografie „Eseje o sociálnom občianstve“ (Nitra, 2015), autorom knihy „Metastázy globálneho kapitalizmu“ (Martin, 2017), editorom a spoluautorom monografie „Budúcnosť Európy: Cesta k post-kapitalizmu?“ (Bratislava, 2018) a spoluautorom monografie „Slovenské skúsenosti s neoliberalizmom“ (Bratislava, 2020). Je členom pražského združenia SOK – Sdružení pro levicovou teorii. Spolupracuje s nadáciami Rosa-Luxemburg-Stiftung a Friedrich-Ebert-Stiftung.

Mgr. Daniel Gerbery, PhD. je sociológ, venuje sa analýzam chudoby, sociálnych nerovností, sociálnej mobility, analýzam sociálnej a rodinnej politiky. Zaoberá sa ekonomickou sociológiou a sociológiou práce. Pôsobí na Katedre sociológie FiF Univerzity v Bratislave. Popri tom sa aplikovanému výskumu venuje aj na Inštitúte pre výskum práce a rodiny.

Barbora Holubová, PhD. je výskumníčkou v Stredoeurópskom inštitúte pre výskum práce (CELSI) v Bratislave. Vo svojom výskume sa zaoberá aplikovaným sociálnym výskumom v oblasti trhu práce, sociálnych politík, sociálnych a rodových nerovností a rodovej rovnosti vo vede a výskume. Vyštudovala sociológiu na Univerzite Komenského v Bratislave, kde získala aj doktorandský titul so špecializáciou na sociologickú metodológiu, aplikovanú kvantitatívnu analýzu a sociológiu politiky. Pred vstupom do CELSI pracovala v Inštitúte pre výskum práce a rodiny na Slovensku a v Európskom inštitúte pre rodovú rovnosť v Litve. Podieľala sa na mnohých národných a medzinárodných výskumných projektoch v oblasti sociálneho začlenenia, rodovej nerovnosti, harmonizácie administratívnych údajov na Európskej úrovni, vývoja štandardizovaných a komplexných ukazovateľov a merania násilia. Spolupracuje s feministickými mimovládnyimi organizáciami v oblasti reprodukčného zdravia a násilia páchaného na ženách.

Ing. Alexandra Kárová je výkonná riaditeľka občianskeho združenia Vagus, ktoré sa od roku 2011 zameriava na prácu s ľuďmi bez domova a ukončovanie bezdomovectva. Vyštudovala podnikovú ekonomiku a manažment na Paneurópskej vysokej škole.

Mgr. art. Zuzana Kepplová, PhD. je redaktorka publicistiky a komentátorka denníka SME. PhD získala na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti, kde sa venovala problematike subkultúr. Rodovým teóriám sa okrem CEU venovala aj na FiF UK. K témam stredoeurópskej identity publikovala na portáli Visegrad Insight. Je tiež autorkou troch prozaických kníh, v ktorých sa venuje emigračnej ponovembrovej skúsenosti.

Ing. Ľudmila Kolesárová vyštudovala Podnikovo-hospodársku fakultu EU, odbor marketing management. Pochádza zo Spiša, kam sa aj vrátila žiť po návrate zo zahraničia. Jedenásť rokov pôsobila ako marketingová manažérka najväčšej slovenskej nefiremnej charity Dobrý anjel, ktorá každý mesiac pomáha trom tisícom rodín, ktoré choroba dostala do finančnej tiesne. O svojej práci, chorobe a chudobe roky blogovala a za sériu blogov na tieto témy dostala aj Novinársku cenu. Za svoju prácu a aktivizmus získala titul Slovenka roka a Čestnú cenu predsedu Košického samosprávneho kraja. Stála za viacerými občianskymi kampaňami a iniciatívami. Dnes pôsobí ako projektová manažérka a redaktorka Denníka N, venuje sa sociálnym témam a počas pandémie zastrešovala projekt Zasiachnutí koronou. Ten sa snažil sériou textov a online poradní pomôcť zamestnancom a živnostníkom zvládnuť náročné obdobie pandémie. Okrem toho pokrýva tému rodičov samoživiteľov a ich sociálnych problémov.

Mgr. Ján Košč je nezávislý sociálno-ekonomický analytik, odborár a občiansky aktivista, Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa špecializuje na komparatívne hodnotenie zamestnaneckého prostredia na Slovensku zo sociálneho, zdravotného a ekonomického pohľadu. Venuje sa aj problematike odborovej organizovanosti, pokrytia kolektívnymi zmluvami, zefektívňovania kolektívneho vyjednávania, politike nízkych miezd, minimál-

nej mzde, daňovo-odvodovému zaťaženiu, zvyšovaniu príjmovej a majetkovej nerovnosti, pracovnej migrácii a masmediálnej manipulácii. Je autorom viacerých publikácií – „Mýty a fakty o daňovo-odvodovom zaťažení na Slovensku“, „Mýty a fakty o vplyvoch zvyšovania minimálnej mzdy“ „Urobili sme všetko? Pomôže nám už len dovoz pracovnej sily zo zahraničia?“ a vo svojej najnovšej knihe „(R)evolúcia pracovného času alebo mýty a fakty o jeho skracovaní“ sa venuje problematike skracovania pracovného času. Je spoluzakladateľom OZ Pracujúca chudoba a koordinátorom Asociácie sociálno-ekonomických analytikov. Pravidelne publikuje v denníku SME a v kultúrno-spoločenskom magazíne POLE, príležitostne aj v Denníku N a Pravde.

Mgr. Alena Krempská je programová riaditeľka Inštitútu ľudských práv. Vyštudovala politické vedy a európske štúdiá na Science Po Dijon a FSEV UK Bratislava. Prednostne sa venuje témam sociálnych, ekonomických a kultúrnych práv, ženských práv, LGBT práv a boju proti extrémizmu. Je spoluautorkou viacerých publikácií zameraných na vzdelávanie študentov stredných škôl, o. i. „Zvyšovanie odolnosti mladých voči extrémizmu rozvíjaním kritického myslenia a pochopenia kognitívnych skreslení“, či publikácie „Férová štátna a verejná správa: Odporúčania pre zvýšenie rodovej rovnosti vo vyšších riadiacich pozíciách verejnej správy“ určenej pre tzv. decision-makers. Spolupracovala na viacerých kampaniach na posilnenie ľudskoprávneho povedomia („#pravdaoromoch“, anti-cena „Homofób roka“ a i.). Je pravidelnou komentátorkou denníka Pravda, publikovala aj text v New York Times či v českých médiách.

Ing. Anton Marcinčin, PhD. je ekonóm a venuje sa regionálnemu rozvoju. Absolvoval Elektrotechnickú fakultu ČVUT Praha, CERGE-EI Praha a výskumné pobyty na Tinbergenovom inštitúte a LSE. Ako ekonóm Svetovej banky pre Slovensko a Slovinsko

(2000 – 2008) sa podieľal na príprave a realizácii reštrukturalizačného programu podnikov a bánk a reformy riadenia verejných financií a vypracovaní správ o životnej úrovni a trhu práce. Bol podpredsedom KDH (2009 – 2011) a poslancom NR SR (2010 – 2012). Ako poradca ministra financií (2012 – 2019), ministra vnútra (2012 – 2015) a ministra školstva (2015 – 2016) viedol aktivity pre zlepšovanie podnikateľského prostredia Doing business, rozvoj regiónov, zvyšovanie kapacít materských a základných škôl a vytvorenie siete zdravotných osvetárov pre vylúčené komunity. V roku 2015 vytvoril koncept najmenej rozvinutých okresov a ako splnomocnenec vlády pre najmenej rozvinuté okresy (2016 – 2018) ho v dvanástich okresoch realizoval. Bol poradcom predsedu Prešovského kraja (2018 – 2019) a povereným generálnym riaditeľom sekcie regionálneho rozvoja a sekcie investícií MIRRI (2020). V roku 2021 založil iniciatívu „Regionálny rozvoj teraz!“. Publikoval desiatky odborných článkov a kníh, od roku 2007 pravidelné stĺpčky v Hospodárskych novinách a od roku 2015 v Pravde.

Mgr. Ján Ruman, PhD. pôsobí ako odborný asistent na Katedre politológie FF UPJŠ v Košiciach. Okrem výučby sa momentálne vedecko-výskumne venuje problematike politického extrémizmu a ústavodarnej činnosti na Slovensku. Medzi hlavné oblasti, ktorými sa zaoberá, patria sociálne teórie, politická sociológia a sociálna filozofia. Je stálym členom OZ Pole, OZ Pracujúca chudoba a OZ Res Publica.

Mgr. Peter Takáč, PhD. je filozof, publicista a občiansky aktivista. Doktorát získal na PF UK v Prahe. Zaoberá sa kritikou ideológie a filozofiou a psychoanalýzou Slavoj Žižeka. Publikuje pre denník Pravda, magazín Pole a portál Slovo. Organizuje prednášky a diskusie na sociálne a ekologické témy.

Editori: **Mgr. Ján Košč; Mgr. Ján Ruman, PhD.**

Autori: **Mgr. Petra Červená; Ing. PhDr. Peter Daubner; Mgr. Daniel Gerbery, PhD.; Barbora Holubová, PhD.; Ing. Alexandra Kárová; Mgr. art. Zuzana Kepplová, PhD.; Ing. Ľudmila Kolesárová; Mgr. Ján Košč; Mgr. Alena Krempaská; Ing. Anton Marcinčin, PhD.; Mgr. Ján Ruman, PhD.; Mgr. Peter Takáč, PhD.**

Fotografie: **Mgr. art. Julián Bosák, Tomáš Halász, Ema Kassay, Paula Kentošová.**

Recenzenti: **doc. Mgr. Tomáš Profant, PhD., doc. Ing. Tomáš Želinský, PhD.**

Jazyková úprava: **Martin Lukáč**

Vydavateľ: **Pracujúca chudoba, Košice 2021**

Tlač: **EQUILIBRIA, s.r.o.**

Grafická úprava: **Denisa Kurucová**

Typografická sadzba: **Denisa Kurucová**

Obálka: **Denisa Kurucová (spracovanie), Tomáš Halász (predná fotografia), Ema Kassay (zadná fotografia).**

Rok vydania: **2021**

Počet strán: **339**

KOŠČ, J. – RUMAN, J. (eds.): K problematike chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku v 21. storočí. Košice: Pracujúca chudoba, 2021.

© Všetky práva vyhradené. Toto dielo a ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovateľ, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.

Publikácia bola podporená nadáciou Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v Českej republike. Za obsah je plne zodpovedný vydavateľ publikácie; postoje prezentované v texte nemusia nutne predstavovať stanovisko nadácie.

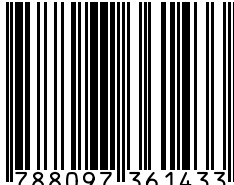
ISBN: 978-80-973614-3-3

EAN: 9788097361433

PRACUJÚCA CHUDOBA

ISBN 978-80-973614-3-3

9 788097 361433